1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1988

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Uredнički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Stipe Tadić
Godina izdavanja i tiskanja: 1988.
Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 431-950
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Cijena pojedinom broju 2.000.—din.
Godišnja pretplata 12.000.—d, uplaćuje se u korist žiro računa kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
012101-2320418628
Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 1 **ZAGREB, siječanj—veljača 1988.** **GOD. XXI**

Radovan GRGEC

Uz rub (56)

Ulazeći u treće desetljeće izlaženja »Marulića« i u novu godinu 1988, želimo da se naš časopis i dalje razvija kao ćirilometodski-jeronimski časopis, kao kulturno-literarna revija sviju Hrvata bez obzira na njihovu orijentaciju i kao časopis hrvatskih katoličkih laika. Svim ljudima i narodima, a naročito našim sunarodnjacima i našim obiteljima, želimo obilje blagoslova i mira. U vremenu grozničave užurbanosti, ljubomornih ambicija i nepomirljivih antagonizama željni smo i žedni predaha, odmora i dobrote kao bistre vode i čista zraka, da bismo punim plućima mogli udahnuti život mira. Isto smo tako željni i žedni ljubavi, slobode i pravde, bez koje nema pravog mira. Za slobodom čeznu osobito oni koji je nemaju:

Slobode koji nema, taj o slobodi sanja
ah, ponajljepši san.
I moja žedna duša tim sankom joj se klanja
i pozdravlja joj dan.
(S. S. Kranjčević: Moj dom)

Kao i obično, početkom godine, na Svjetski dan mira, *Ivan Pavao II.* obraća se svijetu svojom porukom. Crkva nas i opet upozorava da

mir nije samo odsutnost rata, da se mir ne podnosi nego stvara i da mira nema bez slobode i pravde. Mir nije nekakvo pasivno i »uspavano« stanje, nego dinamičko zbivanje i djelovanje, blagoslov i život, ukratko ono što označuje hebrejska riječ »šalom«. Od sloboda, koje su preduvjet mira, Papa ove godine stavlja pred naše oči posebno vjerske slobode. Da bismo mogli postići život mira, moramo biti slobodni ispovijedati Boga.

Bez vjerske slobode, koja zahvaća najintimnije dubine ljudskog bića, ostale su slobode iluzorne. Mi ne tražimo nekakve povlastice i »sloboštine« nego osnovnu ljudsku slobodu uvjerenja i pravo da čovjek živi u skladu s tim uvjerenjem. Bez slobode i bez poštivanja ljudskih prava mir postaje varka, fraza i sredstvo političke manipulacije. O tom rječito govore i neki pacifistički pokreti i organizacije koje u svom nazivu nose sveto ime »mir«. Ta je riječ profanirana i kompromitirana kao tolike druge uzvišene i svete riječi, među kojima i riječ »sloboda«.

Kao i ljudska srca, svijet je ispunjen nemirom i grijehom, zavišću i mržnjom, raznim diskriminacijama, »apartheidima« i genocidima, i to ne samo onima rasističkima i afričkima. Razne klasne, nacionalne i vjerske diskriminacije truju ozračje u kojem žive i ljudi u najvećim, najbogatijim i najmoćnijim zemljama svijeta. Stoga mnogi smatraju mir nemogućim i neostvarivim. Jedini spas za čovječanstvo, kako god to možda zvučalo smiješno i neuvjerljivo suvremenom čovjeku, jest svetost. Poznata književnica *Marguerite Yourcenar,* koja je umrla krajem prošle godine, upozorila nas je svojedobno u jednom intervjuu na aktualnost riječi *Léona Bloya:* »Jedina je nevolja i žalost ne biti svet!« Danas se pred nas postavlja pitanje: »Kako biti svet ako je Bog mrtav?«

Vjerujući da Bog nije mrtav i znajući da Isus Krist nije samo legenda i mit, želimo da se svijet obrati Kristovoj poruci slobode, svetosti i ljubavi, da vjerska sloboda donese svijetu pravdu i mir. Nije čudno da *Ivan Pavao II.* u svojoj poruci govori o vjerskoj slobodi kao o glavnom preduvjetu mira i ostalih sloboda.

Čovjek može postići i ostvariti pravi i potpuni život mira samo kao slobodna i odgovorna osoba. I mi smo svojedobno pisali o tom kako ne možemo biti »suodgovorni« ni u Crkvi ni u društvu ako nismo slobodni. Kao slobodna osoba čovjek postaje pravi svjedok i borac za određene ideale, pa tako i za ideal mira. »I onaj koji svojim martirijem, piše *Jean Potin,* protestira i usuđuje se dići protiv totalitarnog samovlašća, te ga zato progone, ne radi protiv mira, nego, naprotiv, ističe u punom svjetlu osnovni i neophodni uvjet mira: poštivanje ljudske osobe u njezinim najintimnijim opredjeljenjima.«

Stoga nam Papa doziva u svijest i savjest patnje milijuna ljudi u raznim dijelovima svijeta koji su progonjeni zbog svojih vjerskih i religioznih opredjeljenja. Svi oni vape za slobodom. Bez slobode ljudski su čini lišeni vrijednosti, i sloboda je prirodno pravo svakoga čovjeka. Pravi je mir plod poštivanja toga prava. Međutim, mir je i dar koji obvezuje i potiče na akciju za opće dobro.

Djelovanja, pak, za opće dobro, tj. politika u dobrom smislu te riječi, nema bez vjernosti zadanoj riječi. Politikantsko i strančarsko djelovanje često je nadahnuto sloganom »Svrha posvećuje sredstvo«, dakle u direktnoj je suprotnosti s otvorenim djelovanjem čestitih i iskrenih ljudi jer mnogi »makijavelistički« političari misle da vjernost zadanoj riječi i izvršenje obećanja sputava njihovu slobodu. No, sloboda nije, kako kaže francuski književnik i član Francuske akademije *Jacques de Bourbon Busset,* hir i mogućnost da čovjek čini sve što mu se prohtije. Sloboda je mogućnost da se živi po vlastitom uvjerenju. Tu slobodu koju čovjek sam odabire vjernost štiti i osigurava. Nažalost, danas se mnogi rugaju »časnoj riječi«, obećanjima i zavjetima. Kršenje zadane riječi najuobičajenija je pojava. Nekakvom »dinamičnom« vjernošću samom sebi (a ne nekomu ili nečemu) opravdava se na sve moguće načine raznim sofističkim kazuistikama napuštanje bračnog druga ili svećeničkog zvanja. Ono što nam nedostaje jest sloboda uvjerenja bez koje nema pravde ni mira.

* * *

Sloboda uvjerenja, kako kaže Ivan Pavao II. u svojoj poruci, jest ugaoni kamen u zgradi ljudskih prava. Bez te slobode nema nikakve »glasnosti« ni »perestrojke«. Ruski obraćenici *Feliks Svetov* i *Zoja Krahmalnikova* kažu da slobode nema bez Boga. Bez Boga ljubavi sloboda je prazna riječ. O tom Bogu ljubavi pjevao je nedavno preminuli hrvatski pjesnik *Ante Jakšić,* član našeg uredništva, o kojemu pišemo u ovom broju. I *Paul Claudel* pjevao je o tom Bogu koji našim krivim crtama piše pravo i koji je Don Rodrigovu zemaljsku ljubav preobrazio u nebesku zvijezdu da mu svijetli do kraja njegova ratničkog i patničkog života.

Ljubav, koja u sebi uključuje slobodu, pravdu i razumijevanje kao osnovne pretpostavke i stožerne kvalitete, ideal je ljudskoga mira i svake ljudske djelatnosti, pa tako i umjetnosti i književnosti. Literatura, koju su prilično jednostrano vrednovali i pristaše estetizma i larpurlartizma kao i poklonici nekakve apstraktne i astralne istine, dobrote i ljepote, dobiva novo osvjetljenje u kreativnom angažmanu i u strasti uvjerenja. Upravo ta vjera i ljubav »pokreće sunce i ostale zvijezde«. U *Claudelovu* svemiru sudbina ljudi kao da je srodna sudbini zvijezda, slično kao i u najnovijoj knjizi *Didiera Decoina* »Autopsija jedne zvijezde«.

Strast ljubavi i uvjerenja, kao ni stvaralački angažman umjetnika, ne sputava njegovu slobodu a umjetnosti daje pravu ljepotu, koja nadilazi ljepotu verbalnih i verbalističkih vatrometa, barokne retorike i revolucionarnih hiperbola, ali i trijeznu ljepotu racionalnih analiza, skeptičnih lutanja i čedne litote.

Stoga smo i skloniji pokloniti svoju pažnju tražiteljima Apsolutnoga, pa čak i »prokletim pjesnicima«, nego »šarmerima bez pokrića«, »estetizzantima«, vještim kozerima i frazerima, ili lucidnim i rezigniranim cinicima. Skloni smo gotovo da *Andréa Gidea,* koji je bio učitelj i šarmer jedne čitave generacije, ili *Alberta Camusa* i njegova oponenta *Sartrea,* potpuno »otpišemo«, kao što je to prilično grubim rječnikom

prije nekoliko godina učinio *Truman Capote*. Prije mnogo godina učinio je to s *D'Annunzijem* i naš *Viktor Car Emin*. U pogledu Gidea T. Capote poslužio se sličnim rječnikom kao *Krleža*, ali je, za razliku od Krleže, vrlo cijenio *Marcela Prousta*. *W. H. Auden*, međutim, strahovito ga je iritirao. U »Maruliću«, br. 3/72, pisali smo zašto je Gide prestao biti učiteljem i zašto je njegova umjetnost za naše suvremenike daleko od života, zašto on možda još uvijek može šarmirati i zavesti, ali nikada oduševiti i uvjeriti. Njegov »acte gratuit« cerebralna je kontrukcija a njegova »sloboda« bijeg od ljubavi i prave slobode, koju suvremenici traže upravo u ljubavi, u vjeri u nešto što je jače od prizemne svakodnevnice, u Apsolutnom, u transcendenciji. U tom traženju oni nailaze na ljubav i »poneku psovku«.

Mi, pak, kao vjernici, želimo da u svom grozničavom traganju za srećom nađu »slobodu djece Božje«, koju svijet ne može dati ni oduzeti, želimo da nađu pravi mir u ljubavi i istini.

Ante JAKŠIĆ

Kad su puti nestali pod snijegom

Svi su noćas puti nestali pod snijegom
samo put do Tebe blagdanski je budan.
Bože, koji mir Tvoj i utjehu traže,
daj da put im nije noćas uzaludan.

Ti jedini znadeš što svakoga muči,
čega li je svako i skriveno željan,
pomozi putniku, koji k Tebi ide,
da ne bude put mu strm i pogibeljan.

Noćas sve su zvijezde na nebeskom svodu,
sve na snijegu, vedro, iskričavo gore.
Dopusti da noćas u putnika siđu
koji k Tebi ide, a brige ga more.

Što smo k Tebi bliže, svjetliji vidici
rastvaraju mnoge skrivene ljepote,
u bjelinu koje sve misli oblače,
pravdenika tješe i zle u zlu krote.

Svi su noćas puti nestali pod snijegom,
samo put do Tebe blagdanski je budan.
Pomozi da hod nam k Tebi ne zaluta,
da ne bude svaki napor uzaludan.

Ante Jakšić*

(1912—1987)

Sjećamo se katoličkog laika prof. Ante Jakšića, jednoga od najuglednijih članova HKD sv. Ćirila i Metoda — Društva sv. Jeronima, kojemu je neko vrijeme bio i član Upravnog odbora, jednoga od najvjernijih suradnika »Marulića«, u kojemu je bio i član uredništva, hrvatskog književnika i jednoga od naših najvećih pjesnika kršćanskog nadahnuća. Kao kršćanin i pjesnik kršćanske inspiracije bio je na poseban način služitelj Riječi. Umro je u osvit adventa (30. XI. 1987) u Zagrebu, u kojemu je proveo najveći dio života. Plamen nade i iščeki-

*Govor, održan na sv. misi zadušnici u crkvi sv. Petra 9. XII. 1987. Sprovod je bio 4. XII. 1987. u Bačkom Bregu, gdje je govor prof. Grgeca pročitao prof. Jakov Ivaštinović.

vanja nije nikada ugasnuo u njegovu izmorenom srcu koje je čeznulo za »drugom obalom« gdje vjernike čeka Onaj kojega Sveto pismo zove »Sinom čovječjim«. Jakšićev život, dogorijevajući tiho i dugo, bio je zapravo put u susret velikom Prijatelju.

Ante Jakšić počeo je surađivati u izdanjima našega Društva još kao student. Uskoro se afirmirao kao autentični pjesnik i književnik, a bio je jedan od najistaknutijih predstavnika Hrvata iz Bačke. Tijekom vremena Jakšićeva je popularnost bivala sve veća, a plodnost u kvantitativnom pogledu nije umanjila kvalitativnu vrijednost njegova umjetničkog stvaralaštva. Iako je bio član Društva književnika Hrvatske, živio je i umro nedovoljno poznat i priznat u službenim književnim krugovima. Pokopan je 4. XII. 1987. u Bačkom Bregu, gdje se rodio 22. IV. 1912. Veliki sprovod vodio je subotički biskup Matiša Zvekanović.

Kao dijete šokačkih Hrvata iz Bačke nikada nije zaboravio svojeg zavičaja, u kojemu sada počivaju njegovi smrtni ostaci. Njemu se uvijek vraćao u mislima i pjesmama, koliko god bio od njega prostorno udaljen. Nakon školovanja u Subotici, Travniku i Somboru te nakon diplomiranja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1937), službovao je u Travniku, Tuzli, Osijeku, Slavonskom Brodu, Karlovcu, Zagrebu i drugim mjestima. Potkraj života, prije odlaska u staračku dom i u bolnicu, boravio je često kod kćerke u dalekom Alžiru. Iako je tjelesno sve više slabio i venuo, ostao je umno i stvaralački snažan do kraja života. Već godinama je bio svjestan da se primiče »drugoj zbilji«. Ne možemo zaboraviti stihove što ih je nedavno napisao u našoj »Danici«, u kojoj je također redovito surađivao:

Ako nekad želiš na vratima mojim
kucati, a ruka zadršće i stane,
ne boj se! Već davno zarasle su rane,
sad pred drugom zbiljom već ozaren stojim.
(Danica 86, str. 72)

Međutim, te rane nisu nikada potpuno zacijelile, pa bismo, posluživši se naslovima prve i posljednje Jakšićeve zbirke pjesama, mogli njegov život i djelo okarakterizirati ovim riječima: pretvarajući egzistencijalnu bol i patnju u »biserni đerdan« stihova, koračao je prema »drugoj obali«, vjerujući da će jednom »skrhan bolom, prodahnuta vida — ugledati Onog koji teret skida« (Prema drugoj obali, str. 108). Čvrsto vjerujemo da je taj Prijatelj patnika sada otro svaku suzu s njegovih očiju. Ta, Jakšić je s Njime, možemo reći, čitav život prijateljevao, poput Nikole Šopa, Francisa Jammesa i tolikih drugih pjesnika.

Nije Jakšić bio samo pjesnik religioznih nadahnuća i ugođaja. Svojom je poezijom obuhvatio širok spektar ljudskih boli i nadanja, čeznuća i maštanja. Pjevao je i pisao o svojoj hrvatskoj domovini i o svom užem zavičaju. Njegova pjesma »Hrvatski jezik« u posljednjem broju »Marulića« iskaz je ljubavi prema majčinu jeziku, s kojim na usnama i u srcu mrtvi »lakše čekaju uskrsnuća« (Marulić 5/87, str. 551).

Ante Jakšić okušao se u gotovo svim literarnim žanrovima. Pisao je i prozu, a ne samo poeziju, ali je u biti uvijek bio pjesnik, pjesnik

kršćanskog nadahnuća. Njegova »Šana se udaje«, što ju je objavilo Društvo sv. Jeronima (1943), jedna je od naših najpopularnijih i najčitanijih pripovijesti. Nakon rata naše mu je Društvo objavilo roman »Neugasivi plamen« (1968) i zbirku pripovijedaka »Povratak u djetinjstvo« (1970). Usto smo izdali i njegove zbirke pjesama »Pjesme o Sinu čovječjemu« (1965) i »Molitve pod zvijezdama« (1979).

Između prve zbirke »Biserni đerdan« (Sombor 1931) i posljednje zbirke »Prema drugoj obali« (Slavonski Brod 1987) nalaze se i ostali »biserni đerdani«, o kojima smo govorili i na našoj književnoj večeri prigodom 70. obljetnice njegova života. To su zbirke: »U dolini zaborava« (Zagreb 1936), »Zov proljeća i mlądosti« (Travnik 1938), »Pod sapetim krilima« (Tuzla 1941), »Elegije« (Subotica 1955), »Osamljeni mostovi« (Zagreb 1962), spomenute »Pjesme o Sinu čovječjem« (Zagreb 1965) i »Molitve pod zvijezdama« (Zagreb 1979) te zbirka »Pod pješčanim satom« (Zagreb 1975). U rukopisu i u pripremi za tisak ostadoše mnoge stranice Jakšićeve poezije i proze. Na Jakšića, kao na »rasnog pjesnika«, mogu se primijeniti Ovidijevi stihovi »Quod tentabam scribere, versus erat« (Što sam pokušao napisati, bio je stih).

Jakšićeva pjesnička »konstitucija« prevladava žanrovske granice. Bio je pjesnik u formalnom i sadržajnom pogledu. Uostalom u autentičnoj poeziji forma i sadržaj, vanjski i unutarnji ritam, inspiracija i intuicija, emocija i njezin izraz tvore jedinstvenu organski povezanu cjelinu. Njegovi soneti i ostale pjesme obiluju pjesničkom slikovitošću, višeslojnom znakovitošću i dubokim senzibilitetom, ali se kreću u granicama elementarne i konvencionalne komunikativnosti. Zato su razumljive i pristupačne i obrazovanima i neukima, i starima i mladima. Uvjerio sam se u to kad je prije desetak godina moj mali sin recitirao Jakšićeve stihove na priredbi u domu penzionera, a i onda kad su mi o njegovim pjesmama s udivljenjem govorili neki pjesnici iz našega kruga, ali i naši radnici i seljaci. Recitiranje Jakšićevih stihova bila je uvijek svečanost za publiku, kao za »blagdanskim stolom«, koji naslov nosi i naša ćirilometodska antologija što ju je Jakšić uredio (Za blagdanskim stolom, Zagreb HKD 1970).

U središtu pjesničkog opusa Ante Jakšića nalazi se, kako rekosmo, kršćansko nadahnuće, nalazi se Kristova evanđeoska poruka i križ, koji je ne samo znak muke i patnje nego i nade i Uskrsnuća. Križ je središte Jakšićevih ljudskih i pjesničkih preokupacija, križ je središte svijeta, kako god to zvučalo paradoksalno u našem sekulariziranom i dekristijaniziranom društvu. Stat crux dum volvitur mundus! S Božjom pomoću, noseći svoj vlastiti križ, postižemo utjehu i spas.

Završimo, stoga, s Jakšićevim stihovima:

Al' samo tvoja ruka, Gospode, kroz tmine može voditi
i breme s leđa skinuti,
i mir i radost vratiti,
i samo tvoja ljubav, Gospode, u patnji snagu podiže
da križ svoj dalje možemo
sa olakšanjem nositi.
(Molitve pod zvjezdama, str. 68).

Radovan GRGEC

Dr. Vojmil Rabadan (1909—1988)

U utorak, 5. siječnja, umro je u Zagrebu nakon kraće bolesti dr. Vojmil Rabadan, hrvatski književnik, kritičar, znanstveni radnik, prevodilac i jedan od naših najboljih kazališnih redatelja i teatrologa. Između dva rata i nakon drugoga svjetskog rata bio je uz dr. Andrića, dr. Deželića i prof. Luku Perinića glavni djelatnik HKD sv. Ćirila i Metoda — Društva sv. Jeronima. Iako je bio čovjek vrlo široke erudicije, u svom je književnom izrazu uvijek nastojao biti jasan i pristupačan ne samo obrazovanima nego i neukima. Stoga su njegovi članci, knjige i kazališne predstave bile toliko popularne u svim slojevima naroda. Čitavo je njegovo djelo bilo nadahnuto kršćanskim odgojem i načelima njegova djetinjstva i mladosti. Odlikovao se skromnošću, jednostavnošću i originalnošću.

Rodio se 31. VII. 1909. u Splitu, gdje je završio klasičnu gimnaziju. Već zarana uključio se u rad u katoličkom pokretu. Bio je zaista svestrano talentiran pa se, uz pisanje, bavio i glazbom i slikanjem. Njegove su tekstove i libreta uglazbili naši vrhunski skladatelji (J. Gotovac, K. Odak, I. Tijardović, B. Papandopulo).

Na zagrebačkom Filozofskom fakultetu Rabadan je diplomirao romanistiku i doktorirao disertacijom »Advokat Pathelin i mi«. Svoj je kazališni i znanstveni rad usavršio u Parizu, gdje su mu učitelji bili Jacques Copeau i Gustave Cohen. Posebno se bavio djelom M. Držića, H. Lucića, M. Marulića i I. Kukuljevića i o njima pisao studije i članke. Naročito je bio zapažen njegov kongenijalni prijevod F. Villona, objavljen u Zagrebu uz opširan znanstveni komentar u dvije knjige.

Tridesetih godina istaknuo se kao suradnik jeronimske »Obitelji« i ostalih jeronimskih publikacija u kojima je mnogo pisao i prevodio kao stalni suradnik. Pisao je i u drugim publikacijama u Zagrebu i u Splitu, gdje je 1939. pokrenuo vlastiti časopis »Dom i svijet«. Ujedno je djelovao kao redatelj opere i drame te osnovao prvu stalnu radio-dramu u Zagrebu. Dramatizirao je mnoga poznata djela. Neka od njih još se uvijek izvode u zemlji i u inozemstvu. Posebno valja istaknuti njegov rad na amaterskim pučkim pozornicama, u omladinskim i dječjim kazalištima (njegova je »Mala vila« više puta bila prikazana i u Moskvi) te u Kazalištu lutaka, kojemu je jedan od glavnih organizatora.

Poslije rata režirao je mnoge predstave u raznim gradovima (Subotica, Titograd, Rijeka, Zagreb, Split, Osijek, Banja Luka, Mostar itd.). Međutim, najznačajniji dio njegova djelovanja vezan je uz HKD sv. Ćirila i Metoda, gdje je pokrenuo biblioteku »Zlatno pero« (1968-74), u kojoj su objavljeni poznati i za šire slojeve skraćeni romani (Ben Hur, Quo vadis, Ružarij, Kletva i Zaručnici), i biblioteku »Mala scena« (1976-81), u kojoj su izašli pod pseudonimom J. Marinov Rabadanovi igrokazi: Legende o kraljici Jeleni (s P. Grgecom), Tri drame, Šest božićnih gluma (s V. Deželićem), Uskrsni i drugi igrokazi i Scenske proslave vjerske.

Njegovi se igrokazi drame i adaptacije izvode na sjemenišnim samostanskim i župskim pozornicama širom svijeta gdje god ima Hrvata. Istodobno se izvode i njegove predstave u raznim dječjim i omladinskim kazalištima (npr. u Kazalištu lutaka i u kazalištu »Žar ptica«).

Iznimnu vrijednost imaju Rabadanovi prilozi u Hrvatskoj književnoj reviji »Marulić«, u kojoj on surađuje od njezina osnutka 1968. Napisao je tu mnogo zanimljivih rasprava (npr. o Lucićevoj »Robinji«, o Zlatarićevu prijevodu Sofokla, o Ivani Brlić Mažuranić, o prevođenju klasika i dr.). U tom časopisu hrvatskih katoličkih laika Rabadan je od 1976. do 1983. pisao rubriku »Theatralia et alia« obuhvativši u njoj najaktualnija kazališna i ostala kulturna zbivanja. Njegova široka kultura i britka duhovitost došla je tu do punog izražaja. Zahvaljujući toj rubrici iz zaborava su izronili neki prešućeni i nepravedno ocijenjeni događaji i činjenice iz hrvatske prošlosti i sadašnjsti. Hrabro je žigosao razne negativne pojave pa je katkada dolazio u sukob s onima koje je njegova kritika pogodila. Zbog toga je bio izložen raznim neu-

godnostima. Iako je u njegovu pisanju bilo mnogo polemičkog žara, ono nikada nije bilo nedokumentirano.

Nastavio je pratiti naša kulturna kretanja u reviji »Veritas«, a pisao je i u drugim vjerskim časopisima. Svojom nesebičnom suradnjom stekao je mnoge prijatelje među našim svećenicima i redovnicima. Među njima se naročito ističe nezaboravni don Marko Stanić te, u posljednje vrijeme, neki hrvatski isusovci, franjevci konventualci i redovnice.

Došavši s hrvatskog Juga i proživjevši velik dio svojega dugoga i plodnoga života na hrvatskom Sjeveru, dr. Vojmil Rabadan ujedinio je svoje urođene i stečene kvalitete u strastvenoj ljubavi prema zajedničkoj domovini i prema Crkvi, i to se moralo očitovati u njegovu životu i djelu. Te su značajke resile i mnoge suradnike Jeronimskog društva i jeronimske »Obitelji«, među kojima posebno mjesto pripada dr. Rabadanu i nekim drugim intelektualcima od formata (kao što je npr. bio i dr. Kruno Krstić, nedavno preminuli i nepravedno prešućeni hrvatski pisac i polihistor).

Kao čovjek, pisac i intelektualac dr. Vojmil Rabadan ostavio je neizbrisiv trag u hrvatskoj kulturnoj povijesti i u hrvatskoj književnosti kršćanskog nadahnuća.

Ante JAKŠIĆ

Smrt

Smrt je uskrsnuće duše
iz tijela.
Napušta kristalan miris
uvenulo cvijeće.

Golubica,
oslobođena i bijela,
na proljetnu granu
slijeće.

Pjesništvo Ante Jakšića*
(1912—1987)

Za pjesme Ante Jakšića, za njihov najveći i najbolji dio, ono što u estetskome smislu čini najvredniji dio Jakšićevog pjesničkoga grozda iscijeđeno je i ispjevano u sjeni križa, u sjeni golgotskih trenutaka i u ozračju nepomućene nade. U ovom pristupu, slobodno možemo reći, golemom pjesničkom opusu želi li se on sagledati u cijelosti, nužnim nam se čini upotrijebiti ove odrednice koje ovu pjesničku kolajnu čine specifičnom i izvornom.

Pjesništvo Ante Jakšića pojavljuje se u hrvatskoj književnosti godine 1930. kada je Antun Barac, ne dvojeći o vrijednostima, objavljivanjem Jakšićeve pjesme *Kišna pjesma* u časopisu »Mladost« upozorio na talenat i ime Jakšićevo. Dakle, u vrijeme kada je katoličko pjesništvo u okvirima Katoličkog pokreta već dalo određena iskustva i postiglo zavidnu pjesničku artikulaciju, osobito u pjesništvu Izidora Poljaka i Milana Pavelića. Nesigurnosti i relativizaciji modernističkih stremljenja i ovo pjesništvo odgovara sigurnošću svojega stava kojega uporišta nalazi u kršćanskim temeljnim zasadama. Čini se da će upravo ove dvije stožerne pojave katoličkog pjesništva ostaviti neizbrisivi pečat i u Jakšićevim pjesničkim traženjima i rješenjima, iako će i druga generacija pjesnika koji se pojavljuju dvadesetih i tridesetih godina, poput Sudete i Šopa, Lendića i Kornera, utjecati na Jakšićev pjesnički razvojni put i ostaviti svojih jasnih tragova. Traže li se na određeniji način teorijska uporišta Jakšićevog pjesništva, u njemu je razvidno polazište tzv. »Starih«; Jakšićevu poziciju mogli bismo vrlo dobro iskazati i Hranilovićevim riječima iz rasprave *Budućnost lijepe knjige* iz godine 1916. Obrazlažući tendencije u budućoj književnosti Hranilović, među ostalim, imajući dakako na umu modernističke tekovine, ističe: »Neograničena sloboda pjesničkog stvaranja književničke proizvodnje jest nešto što već u sebi sadržaje kontradikciju. Barem to je jasno, da o neograničenoj slobodi ne može biti govora, gdje se naročito ističe pjesničko stvaranje (...). Obziri na estetiku i etiku nisu nikakvom zaprekom razmahu krila duha na književnom polju; oni su tek svjetionici na širokoj pučini fantazije, zvijezde vodilje, da se ne zađe s pravoga puta u ponor, rasulo i propast... Književnost nije samo ogledalo života, ona je i djelotvorni faktor u životu, jedno jako pomagalo i sredstvo za kulturno unapređivanje čovječanstva. Sve da joj je to prvom zadaćom, da služi na oltaru ljepote, kultivirajući pravu ljepotu, koja se ne može u metafizičkom smislu ni zamisliti bez njenih sestara: istine i dobrote, ona već i kao takova imade svrhu izvan sebe: promicanje, oplemenjivanje i unapređivanje čovječanstva.« Jasno je da su ovakvi Hranilovićevi stavovi u potpunoj suprotnosti s težnjama »Mladih« koji su od umjetnine prvenstveno tražili ljepotu pa bila ona neetička, nemoralna pa čak i bezvjerska. Na ovakvim ili pak sličnim stavovima tražilo se i temeljno teorijsko uporište

*Predavanje održano na tribini »Darovana riječ« 15. studenoga 1987.

katoličke književnosti. Bonitas, Veritas i Pulcheritas, Istina, Dobrota i Ljepota u Bogu međusobno su neodvojive. Drugačija su promišljanja dakako implauzibilna. U takvim će se koordinatama kretati i Jakšićevo pjesničko djelo.

Tako je Jakšić svoju prvu zbirku pjesama *Biserni đerdani* objavio godine 1931. da bi potom uslijedile još tri knjige pjesama *U dolini zaborava* (1936), *Zov proljeća i mladosti* (1938) i *Pod sapetim krilima* (1941), njegove najvažnije i najznačajnije knjige pojavljuju se tek poslije rata. On će, naime, kao i neki drugi, mlađi katolički pjesnici, poput Kuparea, Mičića, Smerdela i Đaramatija, svoj puni razvoj dosegnuti tek u poratnom razdoblju. O prvoj zbirci koju je Jakšić objavio kao devetnaestogodišnjak možemo slobodno reći da je napisana na način koji bjelodano pokazuje i otkriva sve slabe točke početničkih koraka, ali naznačuje i autorovo opredjeljenje kako glede tematskih krugova tako i s obzirom na formalnu organizaciju pjesme. Mladićke želje, ljubav sa svojim oprekama slatko/gorko, prva razočaranja, ali i ciklus *U ime Nazarećanina*. U sljedeće dvije zbirke tematski se krug proširuje; pojavljuju se nježne pjesme-vokacije dragih trenutaka iz djetinjstva, prožete kršćanskim osjećajem, molitvene i zahvalničke, opjevana je, istina ne toliko naglašeno kao u Alekse Kokića, s ljubavlju bačanska zemlja. Stjepan Bartolović u članku *Hrvatski književnici iz Bačke* u reviji »Svijet« iz godine 1934. piše: »Ante Jakšić, rođen 1912. u Bačkom Bregu, u Bačkoj nedaleko Sombora. Najmlađi naš lirski pjesnik koji vrlo mnogo obećaje (...). Surađuje gotovo u svim našim omladinskim listovima. Pjesme su mu nježne, prefinjene; pune ritma. Interesantno je spomenuti da se Ante A. Jakšić uopće ne zagrijava tzv. socijalnom poezijom. On pjeva o zemlji koja je bogata, koja miriše i koja nije kriva, što su ljudi danas tako malo socijalni i što trpe oko sebe gladnu braću. On pjeva o čistoj ljubavi (...).«

U zbirci *Pod sapetim krilima* (1941) značajniji dio predstavlja ciklus *Pred licem vječnosti* iz kojeg bih posebno izdvojio pjesmu *Nikada...* Ova je pjesma na tragu veličanstvene Šimićeve pjesme *Nađeni Bog*. Evo prve strofe Jakšićeve pjesme: »Nikada Boga umom vidjet nećeš, /Jer mu je simbol bijesne ljudske strasti,/Jer mu je buna protiv vječne misli;/Ne, um te nikad, neće spasti!«. I dalje još stihovi: I ne znaš, jadan, dok razgrćeš tamu/Da Boga nosiš u dnu sebe sama«. Pretpostavka je, u obzoru Jakšićeve poezije, Božja blizina, odustajanje od gordosti ponosa, smjerno pognuće i otvorenost svih čula Njegovu milosnome djelovanju.

Dok su drugi pjesnici, Kupareo, Korner pa i Lendić usvojili slobodan stih »kao najpodesniji izražajni instrumenat svoje misli, svoga vijeka i svoje nutrinje« (A. V. Mihičić) i postupno oslobađali svoj pjesnički izraz baštinjenih konvencija, slobodnijem građenju pjesme pa onda i slobodnome stihu utječe se Jakšić u svojoj prvoj poslijeratnoj knjizi *Elegije* (1954). Nostalgične pjesme, prožete sjetom i umorom, ovoga puta otkrivaju lirski subjekt kao usamljenika i gubitnika. U gustišu samoće i uspomena kreću se ovi Jakšićevi elegični stihovi. Jesen, tuga i sjeta, motivi prolaznosti, klonuća i tišine, prate zbirke *Hod pod zvijezdama* (1955), *Osamljeni mostovi* (1962) i *Pred vratima tišine* (1963), posebice sonetni vijenac iz potonje zbirke *Mladosti, zbogom*. Neka to potvrde pjesnikovi stihovi iz pjesme posvećene Jakovu Kopiloviću *Pod ovim suncem:* »Pod ovim suncem ništa stalno nije./Od svega nit je prolaznosti jača./Još danas nada mnogima se smije/ da sutra klone na rukama plača./ Ko srca, lišće pada sa drveća/ i žutom rukom jesen grane slama./ Nijedna vječno ne gori svijeća./ I plamen najzad bude samo tama.« U spomenutim zbirkama nestaje, ili, ako se hoće, nedostaje eksplicitnosti kršćanske strukture svijeta. Umor kao da je pomutio molitvenu spremnost i zahvalničku zauzetost pjesnikovu. Isus se, kao bliski sugovornik, s ponekom šopovskom notom, udaljio; na trenutke doimlje se ova lirika kao stanje u Noći, debeli zid, kako to zove sv. Terezija,

koji kao da se prepriječio između lirskog subjekta i Apsoluta; nije posrijedi dakako relativizacija njegove pozicije. Prije bi se to moglo nazvati osjećajem trenutne Božje odsutnosti, jobovskom situacijom kojoj umor i klonulost odusimlju dramsku napetost, grimasu i grč; čin spoznaje takvog položaja lirskog subjekta iskazan je mirno, možda čak i odveć jednostavno. Cijeli bi se ovaj ciklus ili razvojni put mogao nazvati čistilištem, prijeko potrebnim prečišćavanjem pjesnikovih traženja.

U tim pjesmama, moglo bi se reći, razotkriva se pulsacija modernoga subjektiviteta klonule jedinke u borbi s vremenom i poviješću, karakteristična i za dobar dio cesarićevski i tadijanovićevski intoniranih pjesničkih svjetova u razdoblju između dva rata. No, vidjet će se, kriza, odnosno proživljavanje tjeskobnosti koju doživljava suvremeni svijet u Jakšićevu pjesništvu neće biti duga vijeka. Ovu je lirsku zebnju pisao pjesnik iz velike zabrinutosti i zauzetosti ne samo za svoju nego i za sudbinu svijeta. Kao da je pjesnik to intuirao u svome tekstu o Aleksi Kokiću: »Oni koji su povučeni, skromni, oni koji najviše šute i zamišljeno nas promatraju sa saučesnim osmijehom na usnama, oni u sebi nose još neotkriveno blago, oni su širokogrudni, puni osjećanja i plemenitih misli, oni su pjesnici!«. U svojoj povučenosti, tihoj mudrosti i supatničkoj skrbi takav je pjesnik nedvojbeno i Ante Jakšić.

Godine 1965. pojavljuju se *Pjesme o Sinu Čovječjemu*, pjesme koje su nastale krajem četrdesetih godina potpuno u osluhu zgoda iz Kristova života. Ove pjesme se uglavnom svode na deskripciju dobro poznatih postaja i događaja iz Isusove avanture; štoviše, moglo bi se reći da nekih drugih ambicija i nemaju. Lišene su dubinskoga sloja koji bi eventualno mogao intuirati veće poetske zamahe i dosege.

Godina 1975. obilježuje svojevrsnu sumu Jakšićevog razvojnoga puta. Te je godine, naime, objavljen izbor iz pjesnikova bogatog opusa pod naslovom *Pod pješčanim satom;* prvenstveni cilj toga izbora bio je »otkriti u velikoj množini onoga što je stvoreno upravo ono što i danas može odoljeti i što suvremenom čovjeku može i danas govoriti svojom neprolaznom ljepotom«, istaknuto je u kraćoj sastavljačevoj predgovornoj riječi. Ovaj izbor doista sažimlje na najbolji mogući način Jakšićevo pjesničko iskustvo i njegove tematske preokupacije, posebno otvarajući Jakšićevu osjetljivost za prostor transcendentalnog koji posvema nadilazi razinu deskripcije i smješta ovog pjesnika u sam vrh hrvatske književnosti kršćanske, katoličke inspiracije. Najbolji pokazatelj ovih tvrdnji ujedno je i posljednja objavljena Jakšićeva zbirka *Molitve pod zvijezdama* iz godine 1979. (*Prema drugoj obali...).

U ovoj zbirci Ante Jakšić postiže puninu zrelosti svoje duhovnosti. Njegova pjesnička poruka postigla je i dosegla ozbiljnost biblijske mudrosti. Bog je u ovim stihovima izvor svake sigurnosti; pjesnikovo je predanje u Božji zagrljaj, rekao bih, bez iznimke, potpuno. U ovom dijelu Jakšićeve poezije, s umjetničkog aspekta sigurno najvrednije i najuspjelije, postignuta je maksimalna jasnoća i konzistentnost pjesničkog iskaza izvorne, autohtone ljepote i, kako bi Ivaštinović rekao, nepatvorene iskrenosti. Okupljene oko jasnih vrijednosti pologa kršćanske poruke uspjele su izgraditi ove pjesme čvrsto strukturirani pjesnički svijet duboke katoličke religioznosti u kojem se lirski subjekt očituje u svoj svojoj poniznosti i skrušenosti što je uostalom i osnovna značajka drugih pjesnika iste idejne, ako se hoće, svjetonazorne orijentacije. O tome svjedoče i Jakšićeve antologijske pjesme *Tko bez Tebe zida, Kada si već dopustio, Gospodine, Kada Te ne bi bilo, Gospodine, Zaboravi, Sve češće, Ti, koji bdiš nad mojim snom i javom, Kreni lice, Gospodine, O, Bože, evo naginje se večer, Večernji soneti, U vijeku tjeskobe, U sjeni križa, Molitva pod zvijezdama* i *Blagoslovi Gospodine*.

Zastat ću jedan trenutak na pjesmi *U vijeku tjeskobe* koju sačinjavaju četiri besprijekorno ostvarena soneta. Pokušati valja, čitajući ove stihove, prisjetiti se Isusovih posljednjih riječi, izgovorenih dok je raspet visio na križu. Svaki ih je od evanđelista drugačije osjetio i napisao. I to u rasponu od Isusova povika iza glasa »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?, povika »Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj!«, »Oče, oprosti im, ne znaju što čine!« pa do Ivanova »Consummatum est!« — »Dovršeno je!« Upravo je to raspon unutar kojega se zbiva pjesnikova tjeskoba. Osjećaj Božje odsutnosti i jeziva samoća lirskog subjekta. Potpuno predanje u Očeve ruke. Molitva za braću koja nisu svjesna svojih čina. I, na kraju, svršeno je, ispunilo se ono što je pisano da se ima ispuniti. I naši su životi pisani i imaju se na kraju vremena ispuniti. Naposljetku, ne zvuči li Jakšićeva pjesma *Primi me* kao Mozartov vapaj iz čuvenog *Requijema?!*

Završavajući ovaj sumarni prikaz Jakšićeve poezije mogli bismo zaključiti sljedeće: najzreliji dio njegova pjesničkog opusa odražava i njegovo temeljno opredjeljenje i pripadnost onom dijelu hrvatskih pjesnika čije izvore inspiracije treba tražiti u kršćanskom poimanju čovjeka i svijeta. Istina je da je i u tom segmentu moguće naći naivnosti i pretjerane težnje za deskriptivnim a manje iskustveno i kreativno proživljenim. Njegova je poezija u izrazu i po svojim formalnim odrednicama duboko tradicionalna, vezana uz polog pjesnika s početka stoljeća, konzervativnija je od poezije nekih drugih pjesnika katoličke inspiracije iako se i o nju nekim svojim dijelovima okrznula. Po svojim je pak najuspjelijim pjesmama Ante Jakšić svakako jedan od najznačajnijih predstavnika katoličke pjesničke struje. U sjeni križa, u sjeni golgotskih trenutaka i u ozračju nepomućene nade.

Ante JAKŠIĆ

Dođi

Dođi i sjedni za moj stol
dok se večer još bijeli.
Lakše je ipak kad se bol
i tuga s nekim podijeli.

Kad jesen žuti podiže hram,
misli sve jače bole.
Teško je biti tužan i sam,
tješiti koji se vole.

Dođi i sjedni za moj stol
dok se večer još bijeli.
Bit će mi lakše. Moju bol
i tugu sa mnom podijeli.

Izdaja i kazna

»Misecza ilinschiaka na dvaest devet digoshese gliudi da zaplashe onog lupexa Vukoiu i dogodise daga ubiu. A. nisu tili Kocerignani. Bog she pravedno sudit i sudczim i osugjeniku a ja reko dase zna i zapisa dase upamti.
Terchi danje vech kako czrglien velika pozalaskuse javglia i pola neba pokrie. Jedni govore ratche drugi kugache a ja svejedno velim moxe bit i dobra.«

Eto samo toliko na dijelu žutog uloška stare knjige crnih poderanih korica. Puno da se upamti, malo da se razumije. Ali nije moj djed Andrija kriv što mu je za ove zapise ostajalo vrijeme između motike i sna, pa su zapisi ispali kraći da bi san težaka bio duži. Zato ja ovu priču počinjem zapisivati ujutro, ne zato da se zbog njene dužine što kasnije mjesto pera latim motike — radije udariti tri težačke nadnice nego napisati tri stranice o nesreći čovjeka — nego da, štioče moj, zajedno pokušamo dokučiti istinu, isuviše gorku da bi je ostavili zaboravljenu u par rečenica. Kažem da pokušamo, jer nisam siguran znadoše li je i oni koji su tijela svoja u nju ugradili.

Svoj prvi a i zadnji susret s Grgurom Vukojom neću nikad zaboraviti. Kao osmogodišnjak, najmlađi i najmanji među čobanima, tog proljeća sam prvi put izašao na Svinjaču gdje je pola Hercegovine imalo pašnjake. Naše staje su bile u podnožju Bilog briga; dobro odabrano mjesto — šuma nad stajom, polje pod stajom. Bilo je rano jutro, vrijeme kada se stada izgone prema obroncima Vrana i Sesaruše, kad se očuo lavež ovčara i povici: »Drž' te ga!« Mislio sam da je opet vuk udario na nečije stado pa se primakoh bliže tetki Stani. Ugledao sam ga kako trči poljem pored groblja Jedinice, očito u namjeri da se domogne šume Štitara na onom dijelu gdje nema staja i putova. Na glavi je imao bijelu šubaru, oko vrata bijelo krzno. Pitam Stanu: — Kako to da vuk trči na dvije noge i zašto mu krzno oko vrata bleji. — Ma nije to vuk nego Vukoja, brze noge on polomio, reče Stana, pa i ona poče podvikivati: »Aj evo ga amo, u Štitar će!«, bez namjere da potrči ili bilo što drugo učini. Jer znalo se ako Grgur nešto zgrabi, to ne ispušta i uvijek pobjegne. Gledao sam ga kako zamiče u bukovinu ostavivši potjeru, dvojicu pastira, daleko iza sebe.

Dugo je Grgur udarao na stada, bilo ljeti na planinskim ispašama, bilo zimi diljem kočerinske župe po torovima i gajevima, a da nitko nije znao za tu njegovu naviku. Svaki manjak u stadima stavljao se, da prostiš, na dušu vukovima koji su kao i pastiri ljetovali u planinama a krajem jeseni pratili stada na putu u krajeve s manje snijega i leda. A kako ništa ne može ostati skriveno, osim onoga što se ne skriva, jednog dana vuci opraše obraz pred svijetom Kočerina i okolice a Grguru bi nekoliko puta na upečatljiv način

pokazano kako ne valja ono što radi. Pričalo se da je i on sam govorio kako vucima ne bi mogao u oči pogledati — toliko je ovaca pokrao i poklao. Otkad je prvi put ugledan s tuđim janjetom oko vrata, otad se za svako nestalo grlo govorilo da se okreće na Grgurovom ražnju. Nije pravo, ali tako biva s čovjekom kojeg ubije glas: natovari mu i ono za što nije kriv, nećeš mu oduzeti na poštenju. A nekako je i lakše optužiti svoga, možeš mu se kad hoćeš osvetiti, a osveta je uvijek slađa na bližnjem nego na strancu i nepoznatom, pogotovo ako je taj još i vuk. Tako je na ovom kršu od davnina.

Ali varaš se, štioče dragi, da je Grgur zbog prijetnji i kolčeva prestao jesti pečenu janjetinu. Žena mu je jednom prigovorila — jednom i nikad više. Nije pomoglo ni fra Lovrino prokletstvo pred cijelim petrovdanskim pukom. Ne samo da nije prestao nego je svakim poduhvatom postajao sve savršeniji i nevidljiviji. I što bi, ljudi digli ruke od njega, povećali broj ovčara i prijetili pastirima da paze na jednog vuka više.

A Vukoja je krao zato što je bio gladan.

Ono malo aginske zemlje po Sesarovim rupama, okružene svakojakim raslinjem, plodne za ljulj, štir i lobodu a gladne za krumpir, proso i zimicu, bilo je nedovoljno za šestera usta, a još kad se od uroda odbije ono što se mora dati drugom, Grgurova ljetina nikad ne postane i zimnica. A ako nekim čudom ljeto i ponese, udari suša i sve sprži; ako neće suša, hoće kiša i bolesti, a ako nijedno od toga, upravo tada se Grguru ne bi radilo. Elem, kako god okreneš, što ljeta lošija, Grgureve zime duže. Preostajale su mu samo dvije mogućnosti: prositi ili krasti. A kako bi mlad i zdrav čovjek mogao od sramote obijati tuđe pragove, mislio je Grgur. Vremenom se ljudi naviknuše na nj kao na ranu koja pomalo boli ali se ne gnoji. Kod te ranice bi sve zatijelo, pa i ovo kazivanje, da se na drugom mjestu nije otvorila živa rana.

Neka mi ptice noćne i ova knjiga posvjedoče da je ovdašnji čovjek stotinama godina proživljavao potkradajući samog sebe. Eh, kako čovjek može samog sebe potkradati i kome to koristi, pitat će tko ne zna. Može, može, a i šteti i koristi. Jedno ljeto iskopa čovjek trideset tovara krumpira, deset tovara odmah zakopa u trapove, da nitko ne vidi, i zaboravi; učini mu se da se goveče nadulo od mlade djeteline, zakolje, osuši, sakrije i zaboravi... A kad dođe veljača i zima u povlačenju pomete ambare i naćve, kad okopne plaše s lisa da i miši crkavaju, u dugim noćima čuje kako mu bura kroz kosti zavija, čuje plač za koji ne zna je li mačji ili dječji. Tada gladni dani počnu pretresati site i nađu one krumpire, ono meso, i eto koristi. E sad, ako su age štetovali, što se tu može. Ali kad jednog dana Pir-aga, sin Ahmedov, dođe s ljudima do Kočerina i naredi im da se spuštaju u čatrnje, pa u svakoj drugoj nađoše o ćemer obješeno meso — još uvijek se moglo reći da je to slučajno, eto palo agi na pamet da posumnja ili su ga tako zakidali u drugim selima. Ali kad ti isti ljudi dođoše koji dan kasnije u kuću Mate Sesara i upitaše ga zašto nije prijavio da mu se zimus tri ovce obliznuše, bilo je jasno da netko Pir-agi o tim stvarima šapće na desno uho. Ubrzo je i lud mogao zaključiti da između pretraživanja aginog ili njegovih ljudi i Grgurove iznenadne navike da često pješači do Mostara postoji duboka veza. Zašto bi u protivnom čovjek s mrakom otišao, s mrakom se vratio, ništa donio, ništa odnio.

Nitko ne zna kakav je napitak jednoga dana ispio, kakav je cvijet pomirisao, na što je Grgur nagazio, pa ga je, kao leptiricu luč, počelo neodoljivo privlačiti da, ako već ne može biti moćnik, bude u blizini moćnih, da obliježe oko one svijetle aureole vlasti. A da bi ti to bilo dopušteno, moraš se vlasti dodvoriti, pomagati je, makar ništa zauzvrat ne dobio. Ne možeš tek tako doći do Pir-age i reći mu evo došao ja malo, čestiti aga, da prodivanimo i koju lulu popušimo. Kao da Pir-aga nema s kim divaniti nego s fukarom Grgurom koji dolazi iz gore nekih brda. Nego, lijepo siđeš do Balinovca i, gledajući visoko i gazeći duboko, prošetaš niz Radobolju, klapneš alkom na kapiji, aga te primi kao brata, aginica iznosi kavu i mezetluke. Pir-aga te pita kako gore, kakva je ljetina, ćujem hajvan krepaje, a ti mu odmah kažeš dobro je sve, ljeto ponijelo kao nikad — lomi se slamka od težine klasa, a to što ti je onaj Kvesić donio mješinu od jalovice kao dokaz ne znači da je jalovica i krepala — eno je suši se u njegovoj staji. A kad ti na to aga kaže eh, moj Grgure, da mi tebe nije, propao bih, bih dina mi — lijepo što još možeš naći poštena čovjeka — kad to čuješ, onda ti ono pola dana hoda od Mostara do kuće prođe ko dlanom o dlan, jer te nosi vatra saznanja da pomažeš gospodaru, da ti je zakon pri srcu, da si jedan kotačić u kočiji vlasti koja vozi i gazi po ovim brdima i poljima i da bi stala, ako se ne bi prevrnula, da tebe nema. Siromah Grgur nije znao da, ako je već prodaje, dušu treba što skuplje prodati ili je na pazar ne donositi. Ovako, držeći svijeću moćnicima, u njihovim očima postaje sve sitniji a u narodu sve omraženiji. I tako, na mostu nije imao, na ćupriji izgubio.

— Ovo mi se nikako ne sviđa — reče jedne nedjelje Kovač glavarima sela koji se okupiše u njegovoj kući. — Nije Pir-aga od jučer da ne bi znao da on živi od zakona a mi od kršenja tog istog zakona, i da ga kršimo u onoj mjeri u kojoj je nepravedan. A kad mu Grgur i kaže ono što kazuje, makar mu bilo i neugodno, aga mora pretraživati, mora sačuvati dostojanstvo gospodara. Nije nam druge nego da se sutra, prije nego sunce sjedne na Kurila, nađemo kod fra Lovre. On je vidio svijeta, škole je učio, proklinje i driješi, pa neka kaže što nam je činiti.

Lovro Sesar je prije četeri godine napustio Široki Brig i došao na Kočerin da osnuje novu župu. Ne možeš sjediti na samostanskom zidu na Brigu i čuvati stado raspršeno po Rujnu, Crnim Lokvama i Ljubotićima, govorio je Lovro; i da nije vukova, ovčice će se ispoganiti i ući u štetu, a ti viči s Briga koliko hoćeš. Kočerinjani ga u početku smjestiše u Sušića slamom pokrivenu kuću, a kad je Memiš-aga Ćiber poklonio zemljište, Lovro je na njemu na brzinu zgrađao nekakav kućerak da bi iz njega započeo s gradnjom župskog stana i crkve.

Kovačevo ga je društvo zateklo pred kućom, stajao je pored konja natovarenog mješinama vode koju svako jutro dogoni sa Šumeta. Nedavno je navršio četrdesetu a izgleda kao osamdesetogodišnjak, i dok je stajao onako raširenih ruku — kao da kaže evo nitko da naiđe a sam ne mogu — činilo se, Bože mi oprosti, kao da si habit natakao na dva prekrižena koca. Što je sve proživio, dobro da još i stajati može. Ne gubeći vrijeme, još dok su istovarali i nosili mješine u kuću, ljudi mu rekoše kakva ih je nevolja tako rano donijela. Lovro je već bio nešto načuo o Grgurovoj novoj raboti ali nije očekivao ulogu suca, a kad ovi to od njega već traže, onda neka poruče Grguru da mu dođe na ispovijed, ionako odavno nije bio.

— Nije moje, velečasni, da stavljam na kantar grijehe i pokoru, ali ne bi bilo zgorega da za pokoru svaki dan u podne izmoli pet Očenaša na rujanskom groblju Kopilici — predloži Kovač.

— Dobra ti je ta, Kovaču, vidi se da više misliš na sprečavanje nego na okajavanje grijeha, ali ne mogu narediti čovjeku da čitav život moli na Kopilici samo zato da ne bi mogao ići u Mostar. Neka pokora bude za trideset i tri dana, i zagriženijem bi bilo dovoljno — reče Lovro i pusti vodu iz mješine u bukaru. Dok je pio, Adamova jabučica mu skakutala kao sjenica u krletki. — Bože, rano ustati, vode sa Šumeta se napiti i... umrijeti.

Kad je kleknuo pred fra Lovru, Grguru nije trebalo postavljati pitanja, nije ga trebalo podsjećati i cijediti iz njega riječ po riječ; potanko je pripo-

vijedao gdje je i kako je nalazio ono što ne bi trebao tražiti i kako je potkazivao. Dok je pričao, Grgur je ponovno proživljavao slatke trenutke slavodobništva jer mu je šapat na mahove prelazio u glasne ushite; Lovri se u mraku ispovijedaonice činilo da vidi samo njegova dva oka kako sjaje od sreće i zadovoljstva. A kad je Grgur došao kraju, Lovro je — sloveći kao slab u tijelu a jak na jeziku — počeo s ognjem vječnim i škrgutom zubi, vilama đavoljim i kukama kantarskim da bi završio s najgorom, ali i najboljom, ovozemaljskom stvari — ljudskim jezikom. — Kad si bio mali, govorio mu je, Lovro, mater te, kad bi nešto sagriješio, plašila da će ti »pratar odrizat jezik«; ja te ne plašim, odrastao si, ali ću ljudima reći da ti ga odrežu ako bude vāljao ono što je dosad vāljao, pa onda s agom na prste razgovaraj, budi siguran da hoću, makar se u moje grijehe upisalo. Grgur izgubi sjaj u očima, pokunji glavu i prošapta da se kaje i da više neće nezgodno griješiti.

Ostavši sam u ispovijedaonici Lovro je razmišljao kako se u ovih petnaestak godina naslušao svakakvih priznanja ljudi koji su, možda, u svojim grijesima uživali dok su ih činili, a ovom Grguru se oči cakle baš sada ali ne od suza nego od sreće. I hajde ti sad pijanca — koji ti strasno priča o raznim vrstama vina, koji razlikuje pijanstvo od bijelog i pijanstvo od crnog — odvrati od pića.

Grgur je ona trideset i tri dana izdržao a već slijedećeg je otrčao u Mostar — puno se toga nakupilo za vrijeme pokore. Nitko ga nije viđao a svuda ga je bilo, i u snove ljudi se nastanio. Fra Lovro ga opet zvao, ovaj se opet pokajao. malo počekao i nastavio nositi iste opanke. Neki počeše i gladovati zbog njega.

Jednog srpanjskog dana dođe subaša s još nekoliko ljudi na Trkeljinovo guvno da uzme ono što je agino. Ali prije toga uze lopatu i poče prebacivati hrpu ječma sa sredine guvna na drugo mjesto vitlajući lopatom kroz zrak i govoreći da žito nije najbolje izređeno i da on ne može agi pljevu nositi. Uzalud je Trkeljin govorio da je žito čisto, sinoć ga je uz jak večernjak prebacio, da sad, kad nema ni ćuha vjetra, nema smisla pretakati iz šupljeg u prazno. Subaši se pridružiše i ostali pratioci i hrpa se brzo smanjivala, a kad je lopata trebala udariti u ledinu, propala je duboko ispod razine guvna, kroz ječam, ja kako. Siromah Trkeljin nasred guvna iskopao rupu, napunio je žitom, a onda na to žito iskretao ono što je ostalo, tako da je hrpa izgledala dvostruko manja. Svima osim Grguru.

— Čuj bolan — poče polako subaša — za ovo što je ostalo u rupi, nije se znalo pa se i ne dijeli, a nema sumnje da je raslo na aginoj zemlji te i pripada agi. Ovo što je prebačeno nastranu, tvoje je i agino, zna se koliko kome pripada. Od onoga što pripada tebi uzet ćemo pola za agu, da se ubuduće ne dogodi da ne znaš koliko žita imaš; nije pametno razbacivat se, treba znati za svako zrno, skupo je. Tako Pir-aga misli, poštenje mu se uvećalo, i pozdravlja te želeći ti puno berićeta.

I kada je subaša ispraznio rupu i natovario na konje ono što je uzeo, kad se vidjelo da od onog što je ostalo. Trkeljinova žena neće umijesiti pogačâ ni koliko ima u korizmi dana, pa je odmah mogla stavit torbu na rame a štap u ruke — stao je Trkeljin nad praznu rupu, kao nad otvoren grob, pa počeo čupati kose i kleti Grgura Vukoju.

— Od kletve se još nitko nije nasitio, a kosu pusti nek opada sama — prigovorio mu je Kovač kad je sutradan došao u Trkeljinovu kuću, nego ti sutra porani do Lovre, ja ću javiti ostalima.

Kad ih je Lovro ugledao ispred kuće, nije ni pitao zašto dolaze.

— Učinio sam sve što sam znao i mogao. Nema druge nego čekati dok ga se Bog sjeti... — ujede se Lovro za jezik kad se sjeti da bi svaki od ove šestorice mogao Grguru biti otac.

— E pa, velečasni, *mi smo odlučili da ga se Bog sjeti* — presiječe ga Kovač.

Lovri se skameni pogled na Kovačevu izbrazdanom obrazu. Vrijeme stade, pokreti se ukočiše, čuo bi se bat mravlje povorke da je prolazila u blizini. Lovro pođe pogledom od jednog do drugog očekujući da će se napokon jedan zasmijati, reći da tjeraju šegu s njim. Ali svi bijahu ozbiljni i gledahu tko preda se, tko nada se, tko u zelene trave, tko u visine plave. Lovro osjeti da ga noge izdaju pa sjede, da ne kažem pade, na ćepenak.

— Ubiti čovjeka!? A zašto ste došli k meni? Da vam dam blagoslov — reče dok mu je iza svake rečenice šištalo iz prsa, kao da sušica naglašava njegove usklike i upite. Kad se malo pribra, poče dozivati u sjećanje citate iz Biblije, poduke, propovijedi, slikovite prijetnje paklom... — Kovaču, a što ćemo s onom »tko tebe kamenom, ti njega kruhom«?

— Nema više kruha, Lovro, u Mostaru je — poče Kovač. — Mi već četiri stoljeća svoje dušmane kruhom gađamo umjesto da ga jedemo. Nije Grgur prvi, naša povijest je crni đerdan izdaja; od dičnog nam hercega Stipana koji je sve izdao, i sinove svoje, a na kraju i samog sebe, do Garca koji skoro izdade Andrijicu Šimića. Svaki od njih je očekivao dukate, makar mu kasnije na nos izašli, a ovoj budali Vukojinoj od te rabote nikakva korist, a nama velika šteta. Grgur je krao, mi pregorismo, čovjek gladan kažu; pa ako i krade, ne krade da bi prodavao, sve u našoj velikoj kući ostane. Ali ovo!...

Zbog glasa i načina na koji je govorio, Lovro se prvi put prepade čovjeka kojeg poznaje već godinama. Razmišljao je kako odvratiti ljude od zlog nauma i uvidio, po tko zna koji put, kako je velik i nepredvidiv onaj jaz između debelih, kožom uvezanih knjiga, punih velikih istina, i ćudorednih pouka, i njihova utjelovljenja u životu. A nešto mora učiniti jer je samom činjenicom da je svećenik i da čuje što ljudi govore, htio—ne htio, suučesnik, da li u dobru ili zlu, i od njega zavisi. Mogao bi on reći da je ljude uvjeravao, prijetio im i proklinjao, ali nije koristilo. Ali poslije takvog pranja ruku voda ostaje čista. A kako, Lovro moj, udesiti da vuci budu siti a taj prokleti Vukojin jarac na broju; što još možeš, a moraš, reći ovima što tu stoje ujedinjeni istom nakanom. Omesti ih ne možeš, jači su i brži; Grguru javiti ne vrijedi, naći će ga kad tad; ako javiš u Mostar, u zlo doba mjesto jednog »protivzakonitog« ubojstva, možeš namaknuti šest »zakonskih«. Onda ti samo preostaje da govoriš, jer ako laž ponavljanjem postaje istinom, što sve ne obećava ponavljanje istine.

— Braćo moja, treba misliti na smrt i dušu svoju! Ako ga ubijete, mrtav će vas više progoniti i više vam zla nanijeti, sanjat ćete ga, oglašavat će vam se noću oko kuća, lupat će vam na vrata, njegov porod proklet će vas i vaš porod, vaš zločin duže će se pamtiti od njegova. Jer on ulaže život, kakav takav, a vi ječam, krumpire i meso... — Tu Lovro zastade, znojan i zadihan, i učini mu se da je ovo s ulozima previše pojednostavio.

Kovač i ostali mirno su stajali i Lovri se činilo da u sebi govore »sve mi to znamo, ali...« Preostalo mu je još samo jedno:

— Dobro, vidim da se kuhamo u istom kotlu, samo su nam ložači različiti. Kažete da se s njim više *ne može* i ja vas razumijem, ali ja kažem vama da se bez njega *ne smije*, pa me razumite. Nasilna smrt ako je ikad opravdana, opravdana je samo onda ako se njome sprečava druga ili više istih takvih. Znam da vam je voda do usta, ali valova nema pa možete disati... Nego, učinite vi ovako: Grgura dočekajte, počešite ga po leđima, ali tako da to češanje izgleda ozbiljno i temeljito, a potom neka vam pobjegne. Neka Grgur shvati da ste ga naumili dokrajčiti i da vam je uspio pobjeći. Tako ćete mu utjerati

strah u kosti koji je stoput gori od najgore kostobolje jer ne ovisi o vremenskim mijenama. Kako ćete to izvesti, ja ne znam, ali ako ne učinite tako nego *onako* — neka ste prokleti!

Amen.

Fra Lovro se diže, naglo se okrene da mu se habit zasukao oko tijela i pođe kući.

— Znali smo mi bolan, velečasni, da će sedmorica više znati od šestorice. Zar misliš da smo došli ovdje kokodakati kako ćemo snijeti jaje. Već bismo ga snijeli... Strah nas je tebi dotjerao, strah gori od svakog straha — strah od nas samih. Hvala ti i oprosti!

— Kovaču, mislio sam da dobro klepaš samo dok si u kovačnici — reče Lovro i zatvori za sobom vrata.

Mrak ih je sakrio na mjestu gdje put koji vodi od Kočerina uz Rujan ulazi u Sesarovu ogradu. Njih šestorica su se rasporedili uokrug a Kovač je stajao nasred puta i naslonio se na kolac. Uz vedro nebo i svjetlost na istoku iznad Veleža, koja je najavljivala izlazak mjeseca, čovjek se mogao primijetiti na dvadeset koraka, a toliki je i bio u promjeru krug od šestorice ljudi. U tišini koja je teško nalegla na pusto mjesto već se nadaleko mogao čuti korak Grgura Vukoje. Kad je došao desetak koraka od ulaza u ogradu, ugledao je pred sobom, nasred puta, spodobu u ljudskom obličju, nekako nagetu prema njemu pa se činilo da je to netko koga boli želudac i stoji mirno pognut držeći ga objema rukama. Učini još par koraka i razabra da je to čovjek naslonjen na kolac. — Ovaj ili je lud ili je razbojnik, mislio je Grgur, dok mu se fes dizao na glavi; bio jedno ili drugo, bolje mi je da ga zaobiđem, a ako bude trebalo bježati, tome sam bar vičan. Kad iskoraknu s puta udesno, gdje mu se činilo da je manje kamenja i trnja a da je šuma gušća, ugleda drugog sa štapom kako se otkriva iza gustog gloga. Treći mu je već bio iza leđa, na putu kojim je došao.

— Hajde Grgo, pomoli se Bogu za svoju grešnu dušu. Izmoli Djelo skrušenja i to onaj kraći oblik jer se nama žuri — govorio je Kovač tiho i polako, kao da moli čovjeka da se malo pomoli pa će potom večerati. Dok je govorio, Kovač mu se primicao što su činili i ostali, pa je Grgur u trenu shvatio da se našao u krugu ljudi naoružanih kočevima. Znao je da što bude više mislio kuda da pobjegne, to će krug postajati manji i prolazi među ljudima koji ga čine uži. Pojurio je na lijevu stranu u namjeri da se probije između dvojice među kojima mu se razmak činio najvećim, ali kolac je bio dovoljno dug i dočekao ga je po prsima. Nije toliko boljelo koliko je presjeklo noge i ispunilo ga beznađem.

Trčao je Grgur u krugu osvete od jednog do drugog kolca, malaksavao, posrtao, dizao se i gutao krv. U trenu je ipak primijetio da je napukao onaj dio kruga gdje je stajao Kovač — pa je, prije nego će s ono snage što mu je ostalo pobjeći kroz taj otvor, povikao:

— Braćo, bar mi dovedite fratra da se prije ispovijedim!

Njegov neočekivani povik zbunio je napadače i zaustavio im kretnje. Grgur je potrčao putom kamo je trebao mirno proći da ne bi zla i u trenu kad je već bio potrčao pored Kovača i kad je netko viknuo: »Ubij, ne daj da pobjegne!«, Kovač je — želeći da njegova u svemu bude zadnja, a onda neka bježi — zamahnuo kolcem i uhvatio Grgura po zatioku, istovremeno govoreći:

— Ja ću tebe ispovjediti!

Koliko je udarac bio jak samo Kovač danas zna, ali svakako dovoljan da bjeguncu poremeti pravac, te on, mjesto da kroz razoren zid uskoči u Sesarovu ogradu, u punom trku, onako pognut i već u padu, naleti glavom na zid i ostade pri njemu. Tko bi znao, i kakva li korist od znanja, da li je Kovačev udarac u mjesto gdje se, kažu, križaju sve žile života ili Grgurovo nalijetanje glavom na zid bila ona zadnja kap u prepunoj čaši smrti. Zna se samo da je Grgur klizeći niza zid rekao:

— A sve radi igre...

Ona šestorica nisu dobro ni čuli što to grgolji iz Grgurovih usta u mješavini poluglasova, krvi i izdisaja, a kamoli razumjeli što to on govori. Kad se drhtaji smiriše, svi pogledaše u Kovača kao da će im on baš sada reći onu spasonosnu riječ. A koja to riječ smiruje čovjeka nad mrtvim rođakom, kojeg si ubio bijući vraga u njemu, nad bratom s kojim nisi mogao živjeti a bez kojeg nećeš moći umrijeti?

Jučer smo konačno pokopali Kovača. Tako ga zovemo jer ga svi tako zovu, i žena mu i djeca njegova; bio jedini kovač u Kočerinu i to svima bilo dosta i za ime i za prezime. Kažem »konačno pokopali« jer je tri dana Bogu dušu davao, a Bog je nije htió. Tek kada je župi ostavio one ledine ispod kapele, Bog mu se smilova.

Vraćajući se sa sprovoda, krenuo sam putem uz Rujan, ne zato da vidim ono što sam vidio nego zato što je taj put kraći. Puno se stvari sjetimo tek kada ih vidimo, pa se tako i ja sjetih svega ovog što u pero kazujem kad pored puta ugledah Grgurov grob. I jučer je bio dvadeset deveti srpnja kao i onaj dan prije dvadeset devet godina. Razumu nedokučiva igra brojeva! Postoji li matematička pravilnost u koraku smrti? Ne znam, ali čudno jest. Ali nema čuda i nije istina, štioče dragi, da na onom komadu zemlje, dva dugačkom i korak širokom, kako govore, ne niče trava. Nije istina tako mi ove knjige i njenih slova, a ako ti se time kunem, kunem ti se mukom ove zemlje i svega onog što po njoj hodi i rodi. Jer naslijedih je od onih koji su imali bolest zapisivanja one druge strane života koja traje od rođenja do smrti. I ne naslijedih samo tu knjigu.

Nije istina, opet kažem, i zašto bi i bila ako je Grgur igrao igru koju je i sam u zadnju spomenuo. Siromah nije znao da su sve igre, osim dječjih, opasne, da su ulozi veliki, a dobici neizvjesni, pa i onda ako se od igre očekuje samo uživanje u njoj. A ako bi rast stolisnika, crvenog vrijeska i maka zavisio od grešnosti krvi koju im žile upijaju, onda nikakvo sjeme proklijalo ne bi na ovoj crljenici svakojakom smrću natopljenoj.

U Kočerinu, tridesetog srpnja 1905.

Tomislav DOROTIĆ

Samo mora ne umiru

Male vode preko noći oronu,
jedva sebe koritima nose,
o svaki spotaknu se kamen
i svaka im grana
priječi put.

Žednoj zemlji brana
naplaćuje dug.

Samo mora ne umiru.

Mladen JURČIĆ

Mirni trgovac

Što li sve čovjek neće doživjeti u Hramu! Zamislite, u Hramu, u kući Božjoj! Prava sablazam — evo dokle smo dospjeli i kakva su vremena došla! Kad se toga sjetim, još se i sada zgražam i zadrhtim od bijesa. Ispričat ću vam kako je bilo pa sami prosudite. Miran sam trgovac i nikako nisam zaslužio takav postupak. Nikoga ne diram, samo se trudim da u ovim teškim vremenima zaradim neku malenkost za stare dane. Zar je to zločin, pitam vas! Je li zločin željeti udoban život, upotrijebiti svoju sposobnost i oštroumnost da biste nešto stekli? Znam, govore da sam škrtac, da sam svoje bogatstvo stekao varajući i potkradajući, gazeći sirotinju i jadne udovice... Ah, sve te klevete došle su mi do ušiju, dobro ja znam tko ih raspiruje i širi, ali bez brige — nimalo ne marim za to! Sve su to naklapanja zavidnika i nesposobnjakovića. Govore da sam nepošten, ali zar su oštroumnost, štedljivost i poslovna vještina nepošteni? Zar bih bio pošten da sam bolećivo popustljiv prema raznim probisvijetima? Evo, da vam ispričam samo nešto od onoga što mi zamjeraju, da se uvjerite koliko su podli i nepravedni:

Dođe mi tako, prije neki dan, ona dosadna udovica koja ima hrpu neodgojene, prljave, bučne dječurlije što po cijeli dan posvuda trče i prave nered. Na licu joj turoban izraz, oči oborila pa glasom koji se svaki čas prelama traži da joj dam hrane kako bi nahranila dječurliju.

— A novac? — pitam ja. — Zar misliš da dijelim što sam s mukom stekao? Ja prodajem, ženo, *prodajem*, shvati, a ne razbacujem uludo.

Ona počne mrmljati nešto kao ... trenutno nemaju, ali će vratiti pa ako bih im mogao što dati na povjerenje, čim skuca nekoliko novčića ona će pravo k meni i sve će vratiti. Ali neka sada što dam da joj djeca ne plaču od gladi. Tužno ih je slušati veli. Kako da ne! Oni se ionako po cijeli dan deru. Kad su siti još su više obijesni. A što sam ja? Zar da se brinem za sve lijenčine? Neka rade, umjesto da bespošliče. Rekla mi je da je dvoje od njih bolesno, ali to je samo izgovor, znam ja. Ako su bolesni, kako se mogu onako derati? To je najbučnija dječurlija u okolici. Treba tu bezobraštinu već jednom presjeći.

— Ne dam! — povičem i pružim ruku tako veličanstvenim i odsječenim pokretom da je babetina ustuknula. — Najprije novac, evo ovdje, na dlan — drugom rukom pljesnem po dlanu ispružene — a onda ćeš dobiti sve što zaželiš!

Ona počne ponavljati da nema, da će uskoro, možda već prekosutra, vratiti, ali je prekinem: — Onda ćeš prekosutra dobiti hrane. Tako je pravo. Ne dam i gotovo! Svi biste vi samo badava jeli, a ja nisam svoj imetak mukotrpno stjecao za tebe i tebi slične! — Baš sam joj održao dobru pridiku.

Eto, zbog takvih stvari ljudi rogobore protiv mene. A da razbacujem i da za kratko vrijeme ostanem bez ičega, što bi onda bilo? Mislite li da bi me hvalili? Ma kakvi, opet bi nešto pronašli da laju i napadaju me! Sve je u tome da nisu dovoljno pametni da i oni nešto priskrbe. Treba to znati! Treba

biti pametan i štedljiv da vas bespošličari ne prevare i izmuzu. Kakvo samo zadovoljstvo donosi bogatstvo, kako je lijepo u noći, kad je posvuda mir, polako otvoriti škrinju s novcem, zavući ruke u nju, prebirati po onome što ste stekli i slušati zveckanje novčića i zlata. To donosi sigurnost, radost i smirenje koji se ne mogu usporediti ni sa čim drugim. A i moć! Da, moć, jer ja sam jedan od najmoćnijih ljudi ovdje. Drugujem s najuglednijim farizejima pa me čak i Rimljani pozdravljaju s poštovanjem. Njima rado posuđujem, nikad se ne zna kad će čovjeku zatrebati utjecajne veze...

No, da se vratim na ono o čemu sam i počeo pripovijedati, na onaj nevjerojatni događaj u Hramu. Pažljivo me poslušajte, jer ćete imati što čuti: Dakle, bavim se mnogim poslovima, ne propuštam nijednu priliku, a između ostaloga, kao što znate, u Hramu mijenjam novac, prodajem golubove i razne stvarčice potrebne pobožnima i na tome dobro, čak odlično, zarađujem, jer pobožnost je, složit ćete se, vrlo važna stvar.

Ali toga dana... Ma, poslušajte ovo: Mirno sam stajao za svojom klupom i brojio novac, jer dobro sam trgovao, bio sam zadovoljan i u sebi sam zahvaljivao Bogu na dobitku ... kad je ušao on. Još i danas me nešto presječe u grudima kad ga se sjetim... Čekajte čas, moram popiti gutljaj vina da se priberem... Dakle, kako rekoh, ušao je u hram sa svojim učenicima. Ha, učenicima! I on mi je nekakav učitelj! Skitao se unaokolo i propovijedao besmislice — bez brige, više ne propovijeda! — kao: »Ne može se služiti Bogu i bogatstvu.« Koješta! A ja? Zar ja nisam najbolji primjer da se može biti i pobožan i bogat? Učitelj! Ha! I opet: Ha! Poznajem ja prave, od svih poštovane učitelje koji i žive tako da daju primjer drugima. Poste, mole se, na tisuće načina pokazuju privrženost Bogu i Zakonu, a *on*? Skitnica i izjelica, družio se s prostim svijetom, s grešnicima i carinicima, pio i lutao, a učenici isti kao i on. Štoviše, jedan od njegovih nazovi učenika je carinik.

Kako sam rekao, stojim ja mirno u hramu, za svojim stolom, kad on uđe s učenicima. A tamo se baš tada zatekla i ona nasilna udovica. Ulazi ona u Hram i po običaju ništa ne kupuje ni od mene ni od ostalih trgovaca.

— Hej, ti! — zovem je strogo. — Zar se tako dolazi ovamo? Opet praznih ruku, umjesto da nešto prineseš na dar? Dokle ćeš škrtariti, ha? Nitko od pobožnih ne propusti nešto kupiti, samo ti uvijek dolaziš praznih ruku. Zar te nije stid?

Promrmljala je da nema novaca nego se, kao, došla pomoliti za djecu.

— Misliš li da će Bog uslišati molitve takvih kao što si ti? — poučio sam je. — Bolje da i ne dolaziš praznih ruku. Zato ti tako i ide. I tebi i tvojoj djeci. — Okrenuo sam se ostalima. Na licima svih mjenjača novca i prodavača životinja vidio sam odobravanje, a baba sakrije lice u ruke, počne cmizdriti i udalji se. Vidio sam da me onaj nazovi učitelj pažljivo promatra.

— Nećete valjda i vi ući da ništa ne kupite? — obratio sam se došljacima, jednako strogo kao i babi. — Kakva su to vremena došla? Zar je posve nestalo prave pobožnosti? I svećenički glavari kažu da... — Htio sam ih posramiti jer sam znao da su skitnice, ali da sam barem držao jezik za zubima! Eto, čovjek se nikada ne smije kačiti s grubijanima koji ne mare za Zakon i pobožnost. Takve ne možete ničemu podučiti, ali tada još nisam znao s kim imam posla ni što su sve ti ljudi u stanju učiniti. Međutim, to sam brzo uvidio, jer tada je sve počelo... Ljudi moji, još nisam ni završio rečenicu, nisam se pravo ni snašao, a onaj se »učitelj« u tri koraka nađe kraj mene, zgrabi moj stol i prevrne ga. Teški stol me u padu udario po nozi tako da sam zajaukao, izgubio ravnotežu, a novac se uz zveket rasuo svuda po podu. Prenerađeno sam povikao i podigao ruke, a tada ... tada ... kao da se zemlja otvorila! Kakve li sablazni u Hramu! Onaj je nasilnik počeo bijesno prevrtati stolove, kao da se na sve

nas odjednom oborila najžešća oluja. Sve se uskomešalo, ljudi i životinje. Kao u magli, vidio sam da mu se u rukama odjednom stvorio bič od užadi kojim je počeo žestoko mlatiti oko sebe. Trgovci su se prestrašeno derali, ovce su blejale, golubovi se razletjeli a on je vikao, optužujući nas da smo Hram pretvorili u razbojničku spilju. Mi razbojnici! Razbojnici su on i njegovo društvo! Nikad još na tom mjestu nisam vidio nešto takvo. Trgovci su stali bježati, užasnuto zapomažući, a ja sam, sav izvan sebe, podigao ruke i stao zazivati Boga da pogleda to nasilje, nepravdu, uništavanje i rasipanje robe koja je služila u svetu svrhu. Ali jao — u zao čas, jer kao da je moje zazivanje još više razljutilo tog bezbožnika. Joj, ljudi moji! Kad me je čuo, u trenutku se stvorio kraj mene i tako me svojski raspalio užetom po leđima da sam posrnuo. Zaurlao sam, pokušao pobjeći ... ali hoćeš! Spotaknuo sam se o prevrnuti stol, ljosnuo svom silinom, a onda stao četveronoške puzati prema izlazu. Tada nas je sve počeo izgoniti iz Hrama. Trgovci su, tuleći, nahrupili van, a životinje se razbježale. Jedan od nesretnika u bezglavom se trku sapleo preko mene i ispružio se na pod. Skočio sam na noge i pojurio. U trku sam se okrenuo da pogledam progoni li me s onim bičem pa nisam gledao kamo srljam i tako sam se zaletio u stup da sam pomislio da mi se nos rasprsnuo. Pred očima su mi iskočili svjetlaci, na trenutak sam obnevidio i pipajući sam potražio izlaz. Oni koji su bježali gurali su me, povukli me za sobom pa sam se, posrćući, napokon našao vani. Međutim, nisam se zaustavljao, nego sam nastavio trčati sve dok vika i uzbuna nisu posve zamrli u daljini.

Eto, tako je bilo. Pa što kažete, ha? Nikad prije na svetom mjestu nije bilo takve strahote. Još dugo poslije toga me je sve boljelo, a ni nakon dvije čaše vina nisam mogao doći k sebi. Pogledajte kako mi se i sada, kad se toga sjetim, tresu ruke.

Ali bez birge, taj je bezbožnik loše završio. Na kraju su ga razapeli. Pa da, još se i može udarati bespomoćan čovjek kao što sam ja, ali protiv vlasti se ne može. Ipak ima nekakve pravde! Dobio sam zadovoljštinu za gubitak koji sam tog dana pretrpio. Kad su ga razapeli, došao je trenutak na koji sam čekao. Bio sam pod križem i baš sam mu se dobro narugao. — Meni si govorio da sam razbojnik — rekao sam mu, mašući glavom — da sam, zajedno s ostalima, Hram pretvorio u razbojničku spilju, a gledaj što je tebe snašlo! — Jer bio je razapet između dva razbojnika. Ne znam je li me čuo, jer i drugi su vikali i rugali mu se, ali barem sam sebi dao oduška.

I tako, vratio sam se zlatu i udobnom životu i baš mi ništa ne nedostaje. Trgujem bolje nego ikada, novčići krasno zveckaju kad ih prebirem u tihoj noći, a onaj je stalno grdio bogataše i bunio narod protiv njih. Evo mu sada! Valjda bih trebao postati kao on! Svakome što ga pripada, tako sam uvijek govorio. Ljudi moji, kakav je to svijet? Mene, marljivog trgovca toliko napadaju i kleveću, čak me i tuku u Hramu, a onakve neki još i uzdižu! Ali na kraju ipak dođem na svoje. Vjerujte, uvijek se pokaže da je puna, zveketava kesa ipak ono najbolje i najvrednije te da na svijetu ne postoji ništa sigurnije ni moćnije od nje. O tome, uostalom, sami prosudite!

A. V. MIHIČIĆ

Raspelo kroz stoljeća

Ukus i neukus, vjera i nevjera izmjenjuju se kroz stoljeća pridižući i obarajući vrednote u stalnom ritmu, koji je zamjetan tek pošto je zašao u prošlost ili kad nas o hridine lupi.

U starom Rimu križ je bio patibulum robova. Bič, mač i arena bili su relativno časni, makar i donosili smrt; križ je bio samo za roba zločinca.

Devetnaeste godine vladanja cara Tiberija umro je na njemu Isus Krist. Poncije Pilat osudio ga na smrt kao bundžiju i dao mu pribiti iznad glave natpis na latinskom, grčkom i aramejskom jeziku: »Isus Nazarenac kralj Židova.« Od te godine križ je postao simbol vjere, snage, pobjede i besmrtnosti. Sitan, sitan bio je urezivan u grobove, graviran u geme, skrivan na prsima, ljubljen u tišini i samoći, kuđen, pljuvan i obaran na javi.

Prije Kristove muke poganstvo je samo preziralo križ; nakon što je zakrvavila Golgota, ono ga je počelo mrziti i plašiti ga se. Simbol pobjede i otkupljenja za Rimljanina je predstavljao simbol ropstva, zločina, mraka, ponižnja i prijetnje. Da poništi moru križa, car Hadrijan dao je podignuti na vrh Kalvarije, na mjestu raspeća, kip božice ljubavi. Naga Venera, lijepa i bestidna, izdignuta na visoki pijedestal, imala je da svojom pojavom izbriše uspomenu križa i proširi svoje carstvo beskrajem prostora i vremena što ga je svojedobno zagrlio Nazarenac svojim razapetim rukama na križu. Ali uspio nije. Carstvo Venerino bilo je pri koncu. Tristo i trinaeste Konstantinov labarum — »In hoc signo vinces« — prešao je carstvom. Kriptogram vjernika postao je pobjedna zastava četa. Konstantin ga je dao prvi urezati vrh carskog prijestolja; njegova majka, sv. Helena, podigla ga ponovno na Golgotu, okićena teškim zlatom i dragim kamenjem. Tim datumom raspelo je ušlo u umjetnost. Strašljivi tetragammaton, maskirani simbol vjere i nade, blista odsad u srebru i mramoru. Kraljevi ga nose na krunama i žezlima, crkve na pročeljima, novac na naličju, brda na tjemenu, vrata na pragovima, vjernici na prsima. Nad starim porušenim hramovima poganskih bogova, u znak pobjede, diže se raspelo.

* * *

Prvi križevi pobjedonosnog kršćanstva odlikuju se više bogatstvom nego ljepotom. Drago kamenje, kojim ih carevi kite, daju im samo barbarski sjaj, ali još nema ljepote. Materija zablješćuje, ali ne govori. Križ postaje rječit i umjetnik u njemu vidan tek s pojavom tijela na raspelu.

Sredovječna legenda pripisuje prava umjetnička raspela učeniku Isusovu Nikodemu i evanđelisti Luki, ali pobožna fantazija i dobronamjerna mistifikacija ne nalazi oslonac u historiji. Prvi likovni zameci raspela datiraju iz petog stoljeća, ali ni u njima nema još umjetnosti: u dekoraciju vratiju rimske bazilike sv. Sabine još nije ušao duh. Krist na križu pojavljuje se kao umjetnički objekt istom u šestom stoljeću. Stvorio ga je Bizant, odakle ga je

preuzeo evropski Zapad. Lik raspetog Krista prikazan je ponajviše u dugačkoj zlatom iskićenoj togi. On je i na križu car svevladar, jednom golobrad, drugi put bradat, ali uvijek velikih svevidnih očiju, rastvorenih i nepokretnih, prema istočnjačkoj zamisli, da se božanske oči nikad ne zatvaraju, jer bogovi niti spavaju, niti ih svjetlo vrijeđa, niti im prašina može naškoditi. Plastički oblici tijela više su rezani nego modelirani. Laki pregib u bokovima odaje trag helenističkog manirizma, koji je preko Bizanta zašao u romaniku, a iz nje u gotiku, davajući skoro čitavoj sredovječnoj plastici jedno naročito obilježje, u kome mi gledamo arhaizam, dok je ustvari trag davnog pretkršćanskog manirizma grčke umjetnosti u dekadansi. Osteološka i miološka anatomija je oskudna i pretežno dekorativna, rezana u obliku grafike. Dužinske dimenzije su povećane, širinske svedene. Bizant, ma da je u prvom redu baštinik grčkih tradicija, lik Kristov je izradio na osnovi starosirijske estetike. Već Lukijan Samosatski govori u svojoj raspravi o sirijskoj boginji, da su Sirci smatrali mladost nezahvalnom, dotično, nesavršenom dobom. Došavši jednom u hierapolski hram, vidio je kip Apola, koji nije ni u čemu bio nalik grčkomu: tijelo mu je bilo razgrađeno kao u sazrela muža, a lice zaokvireno bradom. Isto shvaćanje savršenstva odrazilo se nakon dugih vjekova i u liku Krista. Njegovo lice nije mladenačko, kakvim su ga prikazivali baštinici aleksandrijskih tradicija, skulptori ranokršćanskih sarkofaga, nego muževno i bradato, asketski hladno i pokornički otegnuto. Križ na kome visi je relativno nizak i širok, tako te plitko rezani lik Raspetoga izgleda da i nije u punom reljefu. S vremenom je Bizant potpunoma napustio plastiku i lik Kristov prikazao slikom.

Taj trijumfalni Krist, koji ima više puta na glavi mjesto trnovog vijenca carski dijadem, dopro je i na Zapad, ali već je bio doskora potisnut realističkijom predodžbom Čovjeka bola.

* * *

Srednji vijek je vijek borbe, kmetstva, krvi, strave, muteža, grubog realizma i najuzvišenijeg misticizma. Taj vijek junaka i svetaca, bandita i mistika, stvorio je ikonografski lik Krista na svoju mjeru. Romanički Krist, premda razapet, još je uvijek više svećenik koji prikazuje žrtvu nego sama žrtva. Pod nogama mu je kalež, na tijelu svećenički ornat, na licu mir bez bola i patnje.

Trinaesto i četrnaesto stoljeće, vijekovi prosjačkih redova, pokornika, mistika i vizionara izgradili su konačno definitivnu predodžbu Čovjeka bola. Raspelo je izgubilo dogmatsko obilježje, koje je od njega činilo carski prijesto i žrtveni oltar, i postalo je križem, strahovitim mučilom, divljim i barbarskim, koji je mogla samo krutost rimska da izmisli. Lijepi i veličajni Bog bizantijskog mozaika i ranogotske plastike vidan je na njemu samo kao čovjek koji je preuzeo na sebe sve grijehe i sve muke čovječanstva. Ljubav, koja ga je učinila janjetom, učinila ga je konačno i žrtvom nemilosti ljudske i nebeske i podigla ga visoko pod nebo na užas i ljudi i boga: gola, krvava, istrgana i bespomoćna. Umjetnik prvi put nakon vijekova proučava anatomiju da ju može izmrcvariti i rasčiniti u liku raspetog Krista. Dojučerašnji barbarin, i nakon što je postao kršćanin i umjetnik, još uvijek se zanosi i opija krvlju kao vinom, ljubavlju i hropcem pobjeđena neprijatelja. U četrnaestom stoljeću najdivljija požuda dodirna je sa svetošću. Čistoća izgara kao i orgija. Ljubav je mračna i zlokobna kao i smrt, a smrt privlačna kao i ljubav. Nigdje i nigdje nije bio žločinac bliži geniju niti genij zločincu. (E. Faure). Njihovi zanosi i urođena divljina stvorili su gotičko raspelo i udarili krvav biljeg u lik raspetog Krista.

Strašan je i bijedan taj sredovječni Krist, Bog pravde i ljubavi. Umjetnik ga je prikazao skeletična i duga kao avet. Tkivo njegovih mišića istrgano je kao u anatomskom studiju ekoršea. Rebra su mu ispisana, trbuh upao, plosnat, skoro nepostojan, tijelo izlomljeno, glava pod trnovom krunom, nagnuta na prsa: bijeda krvava, stravična, stravičnija i od same realnosti. Niz čelo joj teku teške kapi krvi, a niz tijelo, istrgano i izbodeno, otiče krvava traka u kapljama i suzama, razilazi se u bičeve i puzi polako, jezivo preko prsiju, trbuha, bedara i stegana, silazi niz goljeni do probijenih stopala i otiče na zemlju, na kojoj zjapi Adamova glava kao oglodana lubanja vampira, koji je zinuo praznim čeljustima da se nasrče krvi.

Za tim raspećima visokim, teškim i sablasnim, hodile su povorke vjernika u bojeve, polazile na hodočašća; pod njihovim vodstvom stupale su procesije pokornika i osvetnika jekčući mračnom strašću razdivljalih sjetila, obezumljeni strahom, egzaltirani vjerom i užasom: — Miserere mei Deus...

* * *

Tih takvih križeva ima još posvuda na Zapadu: u Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Španjolskoj pa i kod nas u Dalmaciji. Uz svakoga je povezana legenda, mračna i sveta, ali tko im je autor, to je nepoznato. On nije individuum nego kolektiv, masa, »ecclesia gloriosa et ullulans, militans et plangens«. I zato tražiti u njima ljepotu znači isto što i tražiti mjeru u narodu, ritam u orljavi. Oni su samo bol, strast, užas i simbol, i u tome je njihova veličina. Onaj nepoznati rezbar koji ih je modelirao nije poznavao klasičnog kanona. On je znao samo jedno: da je život težak i zemlja prokleta, i zato, prije svega, tražio je da izrazi sebe, unašajući u svaki detalj svoj jad, u svaki zarez svoju vjeru, u lik Krista svoj žalosni vijek.

Ti herojski križevi vjere i danas su još rječiti i strašni. U samoći seoskih crkava i u polutami dubokih katedrala oni su isto što i atmosfera, savjest, podsvijest, misao, prijetnja i misterij čovječanstva i vječnosti.

Renesansa se priklonila Olimpu i njegovoj vedrini. Umjetnici i filozofi više vole da raspravljaju o Fidiji i Platonu nego o žrtvi otkupljenja i o tajni groba. Ali oni još uvijek ostaju kršćani. I zato, uz bogove i heroje, oni izgrađuju i raspeća, samo u novom duhu i novom obliku. Krist poprima forme Apolona. Tijelo mu je puno i njegovano, mišice čvrste, proporcije besprijekorne. Ima li gdje boli, to je samo u produbljenim očima pod kosim skopasovskim lukovima obrva i u bezglasnom dozivu rastvorenih usana.

Renesansni umjetnik je najprije umjetnik pa onda vjernik. Njegova se ličnost nikada ne utapa u kolektiv Crkve. Donatello u svom raspeću ne predstavlja Boga nego čovjeka divinizirana ljepotom oblika. Michelangelo podaje Kristu patetičku riječ novoiskopanog Laokoona, a Benvenuto Cellini draž Adonisa. Evanđeoskog mučenika ne pronalazi nitko.

Njihova su djela ipak velika, jer su lijepa, ali njihova ljepota ne obara na koljena. Katolicizam proživljava krizu, religija se pretvara u konfesiju, pobožnost u ceremoniju. Španjolska još jedina živi mračnim zanosom njenih pređa vitezova, križara i monaha. Raspelo Karla Petoga izrađeno je u bjelokosti, čavli su koji ga probijaju od zlata, kaplje krv od krupnih rubina, suze u očima predstavljene su majstorskim umetkom blistavih bisera, a ipak, djelo je skroz kršćansko i duboko impresivno. To lijepo Kristovo tijelo, mada je građeno prema svim zakonima obnovljene klasike, uz ljepotu odaje i bol, iscrpljenost, smalaksalost i predanost svojevoljne žrtve.

Barokno raspelo pretvara Krista u raspetog atletu, koji se na križu bespomoćno trga, ili se prepušta sudbini s pritajenim zadovoljstvom što i razapet

može da zadivi gledaoca snagom svojih mišica, ljepotom svoje anatomije i raskošnom puninom svoga tijela. Guillerminov raspeti Krist u Avignonskom muzeju predstavlja samo raspetog Apollona, a Girardonov u soasonskoj katedrali obješenog Marsiju, prije nego je skitski razbojnik skinuo s njega kožu.

Osamnaesto stoljeće pretvorilo je raspelo u ukrasni objekt salona. Dvadeseto stoljeće, osjećajući se i samo na križu, stavilo je u Kristova usta psovku, i time iznevjerilo i vjeru i umjetnost, jer i Krist i umjetnost su ljubav, a ljubav je žrtva bez psovke i bol bez protesta.

* * *

Tema raspetog Krista obrađivana je u hrvatskom kiparstvu i slikarstvu već od davnih stoljeća. To se vidi iz primjera gotičkog raspela u splitskoj katedrali, badijskog raspela, i mnogih drugih razasutih po Dalmaciji.

U novije doba raspelo su obrađivali mnogi naši umjetnici: Meštrović je na križ raspeo najprije avet. To je onaj koji je konačno pronašao sklonište u Kašteletu. U drugoj i trećoj verziji na križ je stavio sebe. Augustinčić je razapeo Krista bez duha. To je razapeti Tonček. Kršinić je također pokušao da dade u dva navrata svoju viziju raspetoga Krista. U prvoj je dao jednu relativno blijedu imitaciju Meštrovićeva raspela, u drugom toplog Adonisa sa spuštenom glavom tako da mu se i ne vidi lice.

Najimpresivnije naše raspelo novijeg doba je Starčevićev križ u crkvi bl. Marka Križevčanina u Zagrebu. Nije produbljena duha, ali je ljudski tragiziran ukošenim rukama do grandioznosti. On grli i leti i predstavlja veliku Žrtvu ljubavi.

Naše vrijeme nije sklono religioznim motivima. I kad ih obrađuje, oni nisu religiozno tretirani. Racionalizam je obezdušio umjetnike pa i umjetnine. Ide se više za tim da se donese kuriozitet nego izraz Duha. Ipak, umjetnici se traže, i jer se ne nalaze u kopijama bezduhih uzora Zapada, kopaju dalje sebe u sebi. Religija je velik i najveći rudnik invencije Duha i žrtvom sublimirane Ljepote.

Ante Jakšić

Večera

U kasni sat
za večeru sjedaš.
Oko glave ti
kruži aureola.

Skini je
i na stol je metni.

Bit će ti lakše.

Sva je od tuge
i svagdanjeg bola.

»Sve se to odvijalo s mnogo truda i žrtava«

(Razgovor sa Zlatom Lanović)

Istinski nas, cijenjena gospođo Lanović, raduje što ste pristali na razgovor i dozvolili njegovo objavljivanje u našoj reviji. Opet će nam tako pripasti čast da za budućnost sačuvamo uspomene jedne sjajne, drage, savjesne i neumorne hrvatske umjetnice, koja je na zagrebačkoj kazališnoj sceni djelovala gotovo četiri decenija i darovala nam brojne nezaboravne baletne kreacije. Koji su poticaji bili presudni da se oduše-

vite za balet i postanete balerina?

Izvjesne predispozicije za pojedino zvanje i određenu umjetničku nadarenost čovjek rođenjem donese na svijet, no i životne okolnosti čine svoje. Potječem iz skromne, siromašne sredine. Moj otac Mihajlo (rodom iz Martinske Vesi u Posavini) bio je krojač a majka Marija r. Pavlič (iz Stolovnika u Sloveniji) kućanica. U njihovu braku rodila sam se samo ja. Imala sam i dvije polusestre — tata je naime, kad se moja mama udala za nj, bio udovac s dvije kćeri. Stanovali smo neko vrijeme u Učiteljskom domu. Igrajući se na dvorištu mi smo djevojčice najčešće plesale. Taj je Dom u neposrednom susjedstvu Hrvatskog narodnog kazališta i sjećam se kako sam na kazališnoj zgradi najradije i najdulje promatrala garderopske prozore, kroz koje su se nazirale baletne suknjice. Maštala sam pritom kako ću biti balerina. Balet sam počela učiti zaslugom mamine znanice gospođe Harmoš. Rekla je mojoj mami da će svoga sina Oskara dati u baletnu školu i nagovarala je: »Dajte i vi svoju Zlaticu.« Tako smo Oskar (mlađi od mene) i ja (devetogodišnjakinja) postali đaci Bečanke Josipe Weiss, tadašnje šefice, koreografkinje i pedagoškinje zagrebačkog Baleta. Vodila je — uz naplatu od đaka — u kazališnoj zgradi svoju baletnu školu. Nije tražila strogu disciplinu pokretā, sve je kod nje išlo ležerno. Vježbali smo, sjećam se, i valcer

Djevojčica Zlata Lanović s roditeljima i polusestrama

Na dan prve pričesti

iz »Fausta«. Na violinu nam je svirao član orkestra Gruber. Uza svirku neprestano je srdito mrmljao. Korepetirati nije lako i nitko to ne voli. Učili smo ne samo na satovima nego i gledajući vježbe i pokuse kazališnih balerina. Bilo je to 1916. godine. Moj je otac, mobiliziran na početku I. svjetskog rata, bio zbog bolesti demobiliziran i vratio se s fronte kući. Umro je 1917. a da nije znao za moje baletno školovanje. Majka mu nije ništa rekla, uvjerena da bi se protivio (kao što se i ona — do nagovora gospođe Harmoš — protivila jer u zvanju balerine nije za me vidjela nikakvu budućnost). Mi mali đaci baletne škole povremeno smo, za honorar od nekoliko krajcara, statirali u kazališnim predstavama. Gospođa Harmoš, sposobna, okretna i poduzetna žena, uspjela je za Oskara i mene, prvi dječji baletni par u našim krajevima, upriličiti javne nastupe. Tako smo npr. plesali na nekoj veselici u Samoboru. Prisustvovao je i književnik Ulderiko Donadini. Napisao je u novinama osvrt i pohvalio nas, veleći da smo predodređeni za umjetničku karijeru. Gostovali smo i u Subotici i Osijeku. Uz nas su na tim priredbama nastupali također »švarckinstleri« i pjevači. Bila sam u to vrijeme učenica Više djevojačke škole (u današnjoj Ulici Kršnjavoga) i nakon spomenutih nastupa kateheta Ignac Repar prozvao me na svom satu (vjeronauk me jako zanimao i voljela sam taj predmet) te kazao: »A sad će nam Zlatica ispričati kako je bilo na turneji.« Moje učenje plesa pratio je sa simpatijom i upravo njemu zahva-

Plesni nastup djevojčice Zlate Lanović i dječaka Oskara Harmoša

ljujem prve svoje dječje plesne fotografije. Došao je u naš stan, morala sam se (uz maminu pomoć) kostimirati i snimio me je. Ravnateljica škole bila je drukčijeg mišljenja. Pozvala me k sebi u kancelariju i rekla da s baletom moram prekinuti jer da sam zbog njega zanemarila učenje školskih predmeta. Poslije je ipak popustila i mnogo su mi toga »progledali kroz prste«. Pamtim i svoj plesni nastup na jednoj dječjoj priredbi u Velikom kazalištu, gdje me je vidjela poznata nekadašnja pjevačica i učiteljica pjevanja, glume i dikcije Micika Freudenreich te me dala po portiru pozvati k sebi. Pohvalila me i naručila da određenog dana dođem u njezin stan u Frankopanskoj ulici. Tu mi je rekla: »Ti buš moje đake pjevanja navčila par plesova za kućnu priredbu.« Dobro je uspjelo i gospođa Freudenreich poklonila mi je srebrni lančić s križićem i dijamantom. Još ga čuvam. Odmah ću reći da sam i kasnije — kad već bijah balerina solistica — dosta radila s djecom i mladima. Uvježbavala sam plesne točke za dječje priredbe Udruge hrvatskih učiteljica (posjedujem pismenu zahvalnicu), znam da sam djecu pripremila za plesni nastup na priredbi društva »Materinstvo« i u Karlovcu za predstavu tamošnjeg ogranka Strozzijeva »Dječjeg carstva«,

pripremila sam plesni nastup zagrebačkih gimnazijalki na njihovoj zabavi kao i plesne točke na priredbi sisačkih akademičara a kao umirovljenica bila sam neko vrijeme plesni pedagog i koreograf u Dječjem kazalištu Društva »Naša djeca« (u Vodnikovoj ulici), što ga je vodio Mladen Širola. Kad se na Trešnjevci osnivala baletna škola (stanovala sam tada u Badalićevoj ulici), htjeli su da je ja vodim. Bila sam u to vrijeme preopterećena: još sam radila u kazalištu a kod kuće njegovala bolesnu majku i polusestru — pa sam ponudu morala odbiti. Poznavajući pedagoške sposobnosti svoje mlađe kolegice Silvije Hercigonje preporučila sam im nju. S veseljem ističem da se nisam prevarila. Ona i sada postiže s djecom izvanredne rezultate. Gledala sam jedan nastup njezinih đaka: zaista su me oduševili.

Dozvolite da vas na časak prekinem. Spomenuli ste svoje pohađanje Više djevojačke škole. A gdje ste išli u pučku?

Prva dva razreda kod časnih sestara a onda sam prešla u gradsku pučku školu u Samostanskoj (danas Varšavska) ulici. Višu djevojačku školu napustila sam 1920. godine.

Zašto?

1. kolovoza te godine — kao 13-godišnja djevojčica — postala sam članicom plesnog ansambla Hrvatskog narodnog kazališta. Ugovor je mjesto mene potpisala mama.

Bilo bi svakako vrlo zanimljivo čuti nešto o situaciji u zagrebačkom Baletu tih davnih dana...

Ima se šta pripovijedati. Ansambl je bio malobrojan. Osim šefice Drage Špoljar pamtim i solistice Paulu Hudi, Ružu Binički i Dezi Namur (s njom me vezalo skladno prijateljstvo; bila je dijete ugledne, patrijarhalne zagrebačke obitelji — majci je govorila vi; stanovali su u prizemlju gornjogradske palače u Vitezovićevoj ulici 4; kasnije se udala za nekog mjernika Rusa; sestra joj je bila supruga nogometaša Kokotovića). Neke su kolegice nakon kraćeg rada napustile balet i kazalište te se posvetile drugim zvanjima, npr. sestre Šnur (roditelji su im imali dućan u Gajevoj ulici), pa Vegica Nöthig (u nju su se polagale velike nade). Baletana nije bilo ni jednog i muške su uloge plesale balerine višeg rasta. 1921. godine u Zagreb je sa svojom trupom došla Margareta Froman, primabalerina moskovske Velike opere. Uz nju u trupi su bila dva njezina brata: Maksimilijan i Valentin (treći brat Pavel bio je scenograf) i balerine Miklaševska, Orlova, Redel i još neke (imena sam im zaboravila). Maks i Valentin Froman prvi su baletani našeg HNK a onda su postepeno pridošli Harmoš, Skrygin, Pintar, Vujanić (otišao poslije u trupu Mije Čorak i bio joj partner), braća Sertići, Kavur, Lhotka, Zubčić, Vikić, Sulić, Šparenblek... Čim je gospođa Froman kao pedagog i koreograf preuzela naš kazališni baletni ansambl, htjela je vidjeti kakve smo i što znamo. Izvele smo pred njom čitav bakanal iz »Fausta«. Tada je za popunjenje svoje ruske trupe (s kojom je odlazila na gostovanja) izabrala kao najbolje Paulu Hudi, Dezi Namur i mene. U prvoj turi spomenutih gostovanja nisam na žalost sudjelovala zbog bolesti. Bila sam na nedužnoj operaciji u Zakladnoj bolnici na Jelačićevu trgu (danas Trg Republike). Bolnica je kasnije

srušena i na njezinu su mjestu sagrađene nove zgrade. U taj je blok ukomponirana kapela Ranjeni Isus — tamo gdje je stajala istoimena bolnička crkvica. No poslije sam s Fromaničinom trupom plesala u Sarajevu, Splitu, Dubrovniku i Sofiji. U Splitu me zaboljela noga i bojala sam se da neću moći nastupiti. Da spasi situaciju, gospođa Margareta predložila je koje piruete neka izvedem na »špici«, a koje ne. Ja sam međutim »stisnula zube« i sve izvela na »špici«. Dakako da je šefica bila više nego zadovoljna. U Sofiji jedan su par činili Margareta i Maks Froman a drugi Valentin Froman i ja (izvodili smo »Holandski ples«). Nastupila je i Olga Orlova. U kazalištu pak radilo se zdušno i marljivo. Gospođa Froman morala je kod nas zagrebačkih balerina štošta korigirati. Bila je na sreću izvrstan pedagog, odlična koreograf-

Prvi nastupi Zlate Lanović u Fromaničinim koreografijama
(»Knez Igor« i »Šeherezada«)

kinja i bogodana umjetnica. I ona i brat joj Maks svoje su znanje i umijeće nesebično prenosili na nas mlade. Dolaskom Margarete Froman počinje uspon Baleta HNK i naš se ansambl nakon izvjesnog vremena mogao mjeriti sa svakim baletnim ansamblom u Europi. I repertoar se znatno proširio. No sve se to odvijalo s mnogo truda i žrtava. Ponajprije: nijedna od nas »domaćih« nije prošla temeljitu i sistematsku školu (kao npr. današnje balerine: uče osam godina, polako i natenane), nego samo učile prvenstveno iz prakse. Zatim: kazalište nije bilo u blagostanju pa ni papučice za igru na prstima nismo uvijek na vrijeme dobivale i morale smo se snalaziti kojekako; nije bilo tuševa, nego smo se prale iz lavora (pazikuća bi u svom prizemnom stanu grijala vodu i donosila je u naše svlačionice na trećem katu); kostime sam si sama

NARODNO KAZALIŠTE
TRG KRALJA ALEKSANDRA

Zagreb, nedjelja 17. veljače 1929 Predstava 224. Popularna predstava.

Početak u 3 sata

Mjesta od 20 do 5 Dinara

15-ti put

Fanny i njena rodbina

Komad u tri čina. Napisao JEROME K. JEROME. Preveo Ivo Šrepel.

Redatelj: ALFONS VERLI

LICA:

Martin Bennet	Ivo Badalić	Mrs. Bennet	Nina Vavra
George P. Newtle	Strahinja Petrović	Honoria	Savka Omčikus
Vernon Wethrell	Dubravko Dujšin	Engleska	Zdenka Slivnjak
Doktor Freemantle	Branko Tepavac	Australija	Gizela Huml
Ernest	Jozo Laurenčić	Irska	Nadja Grahor
Fanny	Nada Babić	Malajsko poluostrvo	Zlata Lanović
Miss Wethrell, starija	Tonka Savić	Kanada	Gjurgjica Gjurgjan
Miss Wethrell, mladja	Milica Mihičić		

Girlsi iz revijske točke „Naše carstvo"

Dogodja se na imanju Bontock Hall u Rutlandshireu.

Plesove uvježbao Jacky Pečnik.

Iza prvog čina dulja pauza.

ULAZNE CIJENE (uključivši pristojbu za garderobu): LOŽE: Mezzanin i za strance D 80.—; I. kat D 60.—; II. kat D 30.—; CERCLE: I. i II. red D 20.—. PARKET: I. red D 16.—, II.—IV. red D 14.—, V.—X. red D 12.—, XI—XII. red D 10.—: BALKON I. red D 10.—, II. red D 8.—, III.—V. red D 6.—, VI.—IX. red D 5.—; DJACI: D 2.—; GALERIJA: D 2.—.

Blagajna se otvara u 2½, početak u 3. a svršetak oko 6 sati.

Balerine su nastupale i u dramskim predstavama
(u ovoj Z. Lanović i Gj. Gjurgjan)

(kod kuće) prala (još pamtim kako se Fromanica zadivila čistoći i blještavilu moga kostima za polonezu u »Evgeniju Onjeginu«). Nismo imale ni posebne dvorane za pokuse: morale smo je dijeliti s drugim ansamblima. Tek kasnije Balet je dobio svoje prostorije u zgradi »Kola« (odnosno »Sokola«). Bilo nas je, osim toga, premalo za opsežan repertoar: izvodili su se samostalni baleti i baletne točke u operama, ope-

U Glozovoj operети »Na plavom Jadranu«

retama a ponekad i u dramama pa se nastupalo svakodnevno. Često se desilo da su i solistice plesale u koru te čak i statirale. Alternacijā u glavnim ulogama nije bilo: te uloge plesale su isključivo Margareta Froman i balerine koje su s njom došle iz Rusije. Jedino ako bi koja od njih bila spriječena, gospođa Froman izabrala bi za zamjenu neku od nas drugih. Samo tako dolazile smo u priliku da pred publikom pokažemo što znamo i možemo.

Kad ste i vi postali solisticom?

Po ugovoru od 1. kolovoza 1926. i od tada sam redovito dobivala glavne uloge.

Mnogih se sjećam, neke su nabrojene u enciklopedijskom zborniku »HNK 1894—1969« no bilo bi dobro da ih vi nanižete u punom broju.

Imam ih srećom popisane. U samostalnim baletima plesala sam Španjolku (»Bolero«), mladu pastiricu (»Pastirska igra«), ženu (»Orači«), Rosettu (»Pulcinella«), đavlovu babu (»Đavo u selu«; nakon Olge Orlove ja sam prva preuzela tu ulogu), robinjicu (»Polovjecki plesovi«), mlinaricu (»Trorogi šešir«), Svanildu (»Kopelija«; kod poslijeratne ob-

Zlata Lanović u opereti »Tri valcera«

nove toga baleta M. Froman izričito je tražila da ja plešem dotičnu ulogu; sa mnom je alternirala Sonja Kastl), Zaremu (»Bahčisarajska fontana«), Herodijadu (»Saloma«), Bugarku (»Ohridska legenda«) kao i u glavnom paru »Rapsodije« (na glazbu Franza Liszta). Glavne baletne solističke uloge interpretirala sam i u operama »Gioconda«, »Lakmé«, »Carmen«, »Pikova dama«, »Židovka«, »Aida«, »Manon«, »Zrinjski«, »Hoffmannove priče« i »Faust«. Manje solističke uloge imala sam u baletima »Figurine«, »Labuđe jezero«, »Romeo i Julija«, »Žar-ptica«, »Na vratima carstva«, »Zlato«, »Priča o Honzi«, »Ščelkunčik«, »Karneval«, »Licitarsko srce«, »Život«, »Petruška«, »Šeherezada«, »Trnoružica«, i »Đavo u selu« (baba na svadbi — u koreografiji suprugā Mlakar) kao i u operama »Prodana nevjesta«, »Mignon« i »Traviata«. Navodim također nastupe u operetama »Na zelenoj livadi«, »Bosonoga plesačica«, »Na plavom Jadranu« (koreograf Rod Riffler), »Tri valcera« i »Frasquita«.

Uistinu impozantan popis...

Svaki znalac baletne literature lako će iz njega zaključiti da sam interpretirala i klasične, i karakterne, i komične, odnosno groteskne likove. Uvijek sam prihvaćala svaku ulogu koju bi mi dodijelili: neprestano sam nastojala samu sebe provjeriti na raznorodnim zadacima i željela sam se svestrano afirmirati.

Kad vam je u dugogodišnjem kazališnom djelovanju bilo najteže?

Za vrijeme trogodišnje Konjovićeve intendanture. No ne samo meni nego svima u Baletu. Kazalište je tada zapalo u izuzetno tešku finan-

Valcer Zlate Lanović i Zvonimira Pintara

S lijeva na desno: Olga Orlova, Žorž Skrygin, Zlata Lanović (u »Karnevalu«)

cijsku krizu (govorilo se čak da bi moglo doći do njegova ukinuća). Konjović, naravno, nije bio za to kriv. Naprotiv: svojski se trudio da situaciju poboljša. Forsirao je opere i naročito operete. Ove posljednje imale su najviše publike i donosile najveći prihod. Davale su se najprije u Tuškancu (današnje kino »Sloboda«), zatim u Velikom i napokon u Malom kazalištu (Frankopanska ulica). Dosta se često dogodilo da smo imali i po dva nastupa na dan pa morali iz Velikog kazališta trčati u Malo (i obratno). Kazalište nam nije moglo osigurati prijevozno sredstvo. U šali smo govorili neka nam nabavi barem koturaljke. Ponedjeljak je za nas bio slobodan dan, ali smo nerijetko i tada morali nastupati. Često smo imali i po četrdeset predstava na mjesec. Kazališni liječnik dr. Belošević upozorio je upravu da će nam takvim opterećenjem narušiti zdravlje. Ranije je ugovorima (svake su se godine nanovo sklapali i nad glavom nam je stalno visio Damoklov mač otkaza) bilo precizirano da solistice moraju nastupati sedam a koristice četrnaest puta na mjesec. Svaki nastup povrh toga da će se posebno honorirati. No honorari su se vrlo neredovito isplaćivali.

Zlata Lanović i Milko Šparenblek u »Kopeliji«

Doživjeli ste, međutim, jamačno i štošta lijepo i ugodno...

Gospođa Froman imala je u mene veliko povjerenje. Bila je magistralna plesačica ali tehniku nije u baletnoj umjetnosti smatrala najvažnijom. Uvijek je naglašavala da ples mora ići iz srca, da ga mora pokretati nerv. I ja sam bila na to brdo tkana pa me je vjerojatno zato simpatizirala. Takva je bila i Paula Hudi, u slobodnim formama nenatkriljiva plesačica. Plesovi u operi »Carmen« zahtijevaju silno brz tempo i rekla sam Fromanici: »Bojim se da to neću moći postići.« Odgovorila je: »Vi, Zlata, odmah počnete punom snagom. To se tak ne dela...« Nakon toga njezina savjeta — uspjela sam. Kasnije sam u jednoj raspravi Vaganove pročitala da balerine srednjeg rasta lakše postižu brzinu od onih visokih. Kad je Margareta Froman u Ilici (zgrada Matice hrvatskih obrtnika) otvorila privatnu baletnu školu, neko sam joj vrijeme pomagala. Iz te su škole izašle mnoge naše odlične balerine. Poslije rata inicijativom Oskara Harmoša i Ane Roje otvorena je gradska baletna škola. Najprije se nalazila u zgradi Britanskog konzulata (Ilica) a poslije se preselila na Ilirski trg (u Gornjem gradu). Olga Orlova i ja bile smo u njoj prvi pedagozi. Prirodno je da su me veselili i moji uspjesi kod publike i kritike. Nakon otplesane točke u »Trnoružici« (bila sam Vila raskoši) dobila sam dugotrajan, velik aplauz i dirigent je ostao zbunjen: nije znao bi li još pričekao ili bi nastavio predstavu. U »Pulcinelli« tako sam dobro fingirala pjevanje (koje je iza kulisa izvodila pjevačica) da je prisutni intendant Tresčec zapitao: »Otkad Lanovićka i pjeva?« U »Frasquiti« uskočila sam u ulogu Vere Misite. Osim plesa uloga sadrži i nešto govora. Nisam zakazala. U »Židovki« ples smo izvodili Margareta i Maks Froman (kao glavni par) i ja s kolegicom Ruskinjom (sa strane). Na jednoj predstavi gospođa Margareta nije zbog bolesti mogla nastupiti, na brzinu je skombinirala triote smo Maks, kolegica i ja na opće zadovoljstvo spasili situaciju. Spasila sam i jednu ljubljansku predstavu »Đavla u selu«. Taj sam put bila partnerica Pija Mlakara. Živo se sjećam i svog »uskakanja« u izvedbu opere »Lakmé« kad sam jednoč uspješno zamijenila gospođu Froman.

Iz dosadašnjeg smo vašeg pripovijedanja saznali da ste se izvan kazališta bavili pedagoškim radom i koreografijom. A u kazalištu?

Margareta Froman bila je i renomirana operna redateljka. Jednom je pozvana u Osijek režirati »Evgenija Onjegina«. Povela me je sa sobom i povjerila mi da postavim plesove. U tu svoju prvu ozbiljniju koreografiju uplela sam i neka Fromaničina rješenja iz zagrebačke predstave dotične opere. Osječki je baletni ansambl bio malen, popunila sam ga ad hoc s nekoliko stasitijih pjevača iz opernog zbora a i sama sam sudjelovala u izvedbi. Stanovala sam u istom hotelu s gospođom Margaretom, mnogo smo razgovarale i upitala me zašto se ne bih posvetila koreografiji. Odgovorila sam da za to nemam sposobnosti. Rekla je tada: »Nije istina. Muzikalni ste i talentirani...« Kad je kasnije otišla na tri mjeseca u Italiju postaviti »Labuđe jezero«, uprava je po njezinoj preporuci odlučila da je zamjenjujem u svim njezinim funkcijama i tako sam za to vrijeme bila šefica Baleta, pedagog i koreograf. Dvije sezone ona je radila u Beogradu i ja sam onda godinu

Vila raskoši u »Trnoružici«

dana rukovodila našim Baletom. Koreografirala sam plesove u »Medvedgradskoj kraljici« (operi Luje Šafraneka Kavića). U tom periodu obratio mi se Boris Papandopulo: »Buš mi, rožica, naredila koreografiju za 'Ivicu i Maricu'...« Pod njegovim dirigentskim vodstvom obnavljala se ta Humperdinckova opera. Obje navedene koreografije napravila sam u cijelosti po vlastitoj zamisli. U kazalištu je bilo poznato da posjedujem vrlo dobro »plesno pamćenje«. Jednoga dana dojurio je k meni Krešimir Baranović. »Zlata,« počeo je uzbuđeno, »dolaze nam gosti izvana, prikazali bismo 'Licitarsko srce', a dugo ga već nismo davali. Trebalo bi ga nanovo uvježbati.« Po svom sjećanju i uz pomoć ansambla obnovila sam Fromaničinu koreografiju i Baranović je Fromanici, kad se vratila iz Italije, kazao da je sve ispalo u najboljem redu. Sličan slučaj bio je i sa »Šeherezadom« za jubilej Paule Hudi (prva naša balerina kojoj je Kazalište upriličilo proslavu!). I taj sam put, za Fromaničine odsutnosti, radila po njezinoj koreografiji. Potkraj pokusa gospođa se Margareta vratila, bila je zadovoljna i dala je samo »zadnju ruku«.

Vi ste s našim Baletom, odnosno Operom gostovali i u inozemstvu.

Da. U Firenzi i u Rimu. U Genovi (na otvorenoj pozornici) naš je Balet 1955. g. otvorio Međunarodni baletni festival. Tu mi je partner bio Nenad Lhotka. Uvjeti su bili idealni, osim blizine željezničke pruge pa je prolaz vlaka nakratko zasmetao našoj izvedbi. Na gostovanju u

S puta na jedno gostovanje
(Zlata Lanović na srednjem prozoru prva zdesna, do nje Zvonimir Pintar)

»Knez Igor« (Polovjecki plesovi) — robinjica

Londonu nisam mogla sudjelovati zbog mamine bolesti. Kolegice mi nakon povratka rekoše: »Sretna si što nisi išla. Na Kanalu digla se strahovita oluja i jedva smo ostale žive.«

Baletni umjetnik po prirodi svoga »posla« surađuje ne samo s koreografom i dirigentom, nego i s režiserom...

Od svih režisera s kojima sam radila najmarkantniji bijahu Margareta Froman i Branko Gavella. On je bio čovjek neiscrpne energije i uvijek je od svih sudionika predstave zahtijevao maksimum. Režirajući Puccinijevu operu »Turandot« nije bio zadovoljan s koristicama. Vikao je: »Kak to hodate? Neću zboristice, dajte mi solistice!« I statiste je »brusio«. »Vojnike« u »Aidi« bezbroj je puta vraćao sve dok nisu hodali i držali se po njegovoj zamisli. I najmanja sitnica bila mu je važna. Jednom se npr. ljutio na statista u ulozi sluge: »Kaj se tak nosi taca? Natrag!«

Jeste li za svoj plodan i vrijedan umjetnički rad dobili kakvo javno priznanje?

1947. godine Orden rada III. stupnja, 1948. republičku nagradu a 1953. nagradio me moj rodni grad Zagreb. Te je godine Hrvatsko na-

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE

VELIKO KAZALIŠTE ZAGREB TRG MARŠALA TITA

SUBOTA, 24. SIJEČNJA 1953. **IZVAN PRETPLATE**

Predstava 140.

Proslava 30-godišnjice umjetničkog rada ZLATE LANOVIĆ

KOPELIJA

BALET U DVA ČINA OD L. DELIBESA
po scenariju CH. NUITTERA i SAINT LEONA

Dirigent: MLADEN BAŠIĆ

Koreografija i režija: MARGARITA FROMAN

LICA:

Svanilda	ZLATA LANOVIĆ
Franjo	Milko Sparenblek
Kopelino	Ivica Sertić
Kopelija (Lutka)	Dolores Horvatić
Načelnik	Rudolf Zubčić
Njegova žena	Silvija Hercigonja
Krčmar	Ivo Oberski
Prijateljice Svanilde	Sonja Kastl, Zlatica Stepan, Nada Mihajlović, Đurđa Ludvig, Stefica Trčak
Prijatelji Franje	Zvonimir Reljić, Branimir Bezjak

Mazurku u I. činu izvode: Vera Vaić i Zvonimir Tajzl
Čardaš u I. činu izvode: Mary Šembera i Ladislav Sertić
Automatske figure: Mandarin — Silvija Hercigonja, Vitezovi u oklopima — Velimir Sipuš, Zlatko Voženilek, Vojnik — Branimir Bezjak, Colombina — Blanka Belošević, Harlekin — Zvonimir Reljić, Lutka — Nataša Orlandini, Crnac — Branka Zubčić, Astronom — Franjo Šivak

Građani, seljaci i djeca (učenici Državne baletne škole)

Scenograf: ZVONKO AGBABA

Asistent koreografije: ĐURĐA ĐURĐAN

TROROGI ŠEŠIR

(El Sombrero de Tres Picos)

BALET U JEDNOM ČINU OD G. MARTINEZA SIERRAE
Muzika: MANUEL DE FALLA

Dirigent: MLADEN BAŠIĆ

Režija i koreografija: ZVONIMIR TAJZL

Scenograf: ALEKSANDAR AUGUSTINČIĆ

Kostimi: INGE KOSTINČER

LICA:

Mlinar	Milko Sparenblek
Mlinarica	ZLATA LANOVIĆ
Corregidor	Ivica Sertić
Njegova žena	Nataša Orlandini
Alguacil	Mirko Juričev
Dandy	Rudolf Zubčić
Djevojka iz naroda	Franka Hatze
Pjevačica	Julija Martinović

Seljanke: Anđelka Ilić, Nada Mihajlović, Đurđa Ludvig, Anita Grahek, Štefica Trčak i Blanka Belošević

Seljaci: Zvonimir Potkovac, Zvonimir Reljić, Velimir Šipuš, Branko Bezjak, Mirko Juričev i Zlatko Voženilek

Maska: Felicio Cecić

Tehničko vodstvo: Viktor Križanić

Majstor pozornice: Ignac Vučko

Rasvjeta: Drago Ermenc

Inspicijent: Nedeljko Nalis

Kostimi i dekoracije izrađeni u radionicama Hrvatskog narodnog kazališta pod vodstvom: L. Novak, A. Šukića, J. Ipavica i Z. Zorića

Ulazne cijene:
od 25.- do 150.- Din

Mezzanin	Din 150.—	Balkon I. red	Din 80.—
Loža I. kat	„ 130.—	„ II.—IV.	„ 60.—
Cercle I.—II. red	„ 150.—	„ V.—VII.	„ 50.—
Parket I.—II. red	„ 130.—	„ VIII.—IX.	„ 40.—
„ III.—V.	„ 110.—	Stajanje	„ 25.—
„ VI.—VIII.	„ 90.—		
„ IX.—XII.	„ 70.—		
„ XIII.—XIV.	„ 60.—		

PRETPRODAJA ULAZNICA ZA VELIKO I MALO KAZALIŠTE VRŠI SE U PROPAGANDNOM UREDU H. N. K. MARINKOVIĆEVA UL. 3 — DNEVNO, OSIM NEDJELJE OD 10—13 I 17—19 SATI ZA SVE PREDSTAVE IZVAN PRETPLATE I U PRETPLATI 3 DANA UNAPRIJED.

NA DAN PREDSTAVE ULAZNICE SE PRODAJU SAMO NA KAZALIŠNIM BLAGAJNAMA, DNEVNO ZA OBA KAZALIŠTA NA LIJEVOJ BLAGAJNI VELIKOG KAZALIŠTA OD 10—13 SATI, A NA VEČER NA KAZALIŠNIM BLAGAJNAMA OD 18 SATI DO POČETKA PREDSTAVE.

POČETAK U 19·30 SATI **SVRŠETAK OKO 22 SATA**

Hrvatska tiskarska tvornica

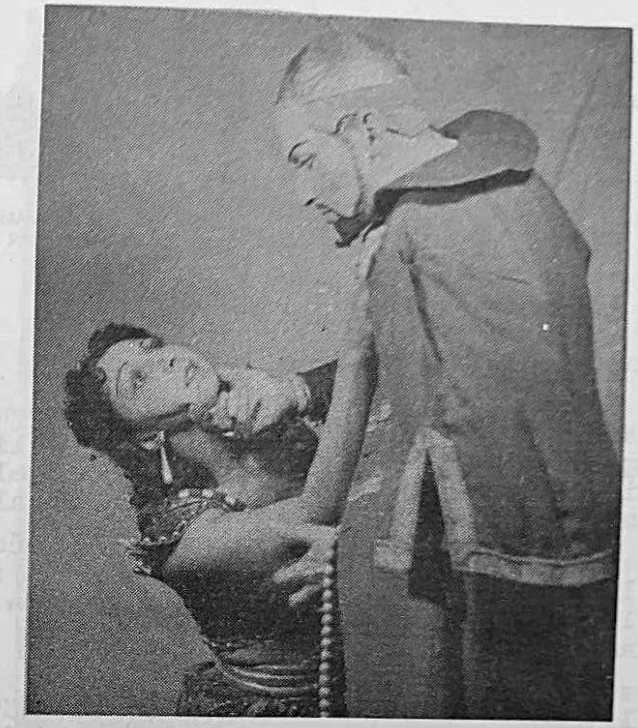

S Nenadom Lhotkom u »Bahčisarajskoj fontani«

rodno kazalište organiziralo (s izvjesnim zakašnjenjem) proslavu 30-godišnjice moga umjetničkog djelovanja. Na svečanoj predstavi nastupila sam u glavnim ulogama baletâ »Kopelija« i »Trorogi šešir«. Lijep pozdravni govor održao mi je dragi kazališni kolega Milan Šepec a primila sam i brojne pismene i brzojavne čestitke (od dr. Slavka Batušića, od tadašnjeg šefa Baleta, koreografa i pedagoga Mile Jovanovića itd.). Još mi je jedno priznanje vrlo drago: pojedinci iz negdašnje kazališne publike prepoznaju me i jave mi se na ulici ili na tržnici i sjećaju se mojih uloga.

Kad ste umirovljeni?

Godine 1959, i to na vlastiti zahtjev. Osjetila sam: vrijeme je da se povučem, otišla sam u upravu i zamolila činovnicu neka se pokrene potreban postupak. Tamo se slučajno našao scenograf Zvonko Agbaba i čuvši moje riječi uskliknuo: »Ovo je jedinstven slučaj! Toliki se nikako ne daju u penziju, a vi, evo, sami tražite da vas umirove...«

Kao umirovljenica doživjeli ste nešto zaista nesvakidašnje i šokantno: prije nekoliko godina (16. III. 1982) u »Večernjem listu« objavljen je vaš nekrolog.

Možete misliti kakav je tada nastao »halo«. Sin jedne moje rođakinje, idući ujutro na posao, kupio je novine, vidio nekrolog i odmah telefonirao majci: »Teta Zlata je umrla.« Rođakinja je smjesta dojurila i da ste samo vidjeli njezino lice kad sam joj otvorila vrata! Čuvši od

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE
U ZAGREBU
INTENDANT

TRG MARŠALA TITA 15
TELEFON 37-449

Poštovana gospodo Lanović,

Čast mi je i zadovoljstvo što Vam mogu u ime Hrvatskog narodnog kazališta kao i u svoje lično čestitati pedesetu godišnjicu Vašeg prvog solističkog nastupa na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta.

Kao djevojčica zakoraknuli ste te večeri 6. veljače 1921.g. na pozornicu koja je za Vas zaista predstavljala život i kojoj ste desetljećima posvećivali sav svoj žar i svu svoju aktivnost.

Ostvarili ste čitavu galeriju raznih likova baletne literature, a Vaši nastupi u "Trorogom šeširu", "Kopeliji", "Boleru", "Karnevalu", "Bahčisarajskoj fontani", "Pulcinelli", "Đavlu u selu", "Ohridskoj legendi" i mnogim drugim baletima klasičnih i suvremenih, naših i inozemnih autora, zauvijek su ostali ubilježeni u analima našeg kazališta. Uspomena na Vaše umijeće nije izblijedjela u sjećanju širokih redova naših kazališnih posjetilaca, kao što nikad neće pasti u zaborav ni značajan prilog što ste ga svojim dugogodišnjim, samoprijegornim radom pridonijeli razvitku zagrebačke baletne scene i hrvatske baletne umjetnosti.

Još jednom Vas molim da u povodu ove značajne obljetnice na Vašem umjetničkom i životnom putu primite naše najbolje želje, uz srdačne pozdrave

Vaš

Mladen Škiljan

U ime HNK Mladen Škiljan čestitao je umirovljenici Zlati Lanović 50-godišnjicu njezina prvog solističkog nastupa

Herodijada u »Salomi«

nje prve da me proglasiše mrtvom — problijedila sam. Zaredali su telefonski pozivi, dotrčao je kolega Rudek Zubčić (stanuje blizu mene), došli su i mnogi drugi prijatelji i znanci. Redakcija mi se ispričala, Balet mi je po svojoj izaslanici poslao raskošnu kitu cvijeća, no nikad nisam uspjela saznati kako je došlo do ovakve neugodne zabune i tko je zapravo kriv.

Razgovor s vama, štovana gospođo, tako je zanimljiv i ugodan da sam zaboravio na vrijeme pa sam vas i suviše zamorio. Dopustite stoga da upitam još samo jedno. Bili ste među prvim i najboljim učenicama zaslužne i nezaboravne Margarete Froman, rasli ste i razvijali se zajedno s napretkom našeg Baleta, djelovali ste u njemu za najslavnijih njegovih dana, bili ste — uz Olgu Orlovu i Paulu Hudi — njegov stup i jedna od najpopularnijih njegovih solistica, svijetle njegove tradicije prenijeli ste i u godine poslije rata, kritičari su o vama pisali kao o plesačici »rijetkog temperamenta, izražajnosti i solidnosti plesne tehnike« — a neki »historičari« zagrebačkog Baleta gotovo vas i ne spominju. Kako to protumačiti?

Imam svoje tumačenje, ali ga ne bih iznosila. Mjesto toga reći ću da sam svoje zvanje iskreno voljela i posvetila mu cijelu sebe. Živjela

sam isključivo za ples. Nisam pravila skandale, nisam se gurala, nikome se nisam umiljavala, išla sam uvijek ravnim putem. Po kazalištu sam se kretala od svoje devete a u njemu radila od trinaeste godine, dobro sam upoznala čitav njegov »mehanizam« te tako vrlo rano spoznala da su za uspjeh svake predstave važni ne samo umjetnici nego i »nevidljivi faktori« — sve do ložača u kotlovnici. Stoga sam i s tim »nevidljivima« uvijek bila srdačna i u dobrim odnosima. I sad se sjećam ugodnih razgovora s »dečkima« u »šušteraju« a pomenut ću i nešto u vezi s krojačnicom. »Šmuk« sam si obično sama radila. Dolazila sam zato često u krojačnicu, gdje je u pretincima stajala uredno poslagana bižuterija. Izabirala bih što mi je trebalo a šefica je u šali znala reći: »Došla je svraka.«

Velika vam hvala, poštovana gospođo Lanović, na iznošenju vrijednih i zanimljivih sjećanja a još veća na nepokolebljivoj i dugotrajnoj vašoj vjernosti zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu, na neizbrisivom vašem prinosu napretku i dometima hrvatske baletne umjetnosti i na svim nesebično i dragovoljno podnesenim žrtvama, na pregaranju i trudu. Svi mi još živi svjedoci vaših briljantnih kreacija ne možemo vas, dakako, zaboraviti a duboko smo uvjereni da ni neumitni tijek vremena neće imenu Zlate Lanović moći oduzeti ništa od njegova blistavog sjaja.

Razgovarao: **Mirko Petravić**

Josip ANTOLOVIĆ

Marijin lirik

Nekrolog o prof. Prpiću donijeli smo u broju 6/87. Sada pišemo o njemu kao o Marijinu liriku.

Gospa pjesnika prati od njegova djetinjstva. On joj u svojoj »Pjesmi Madoni« pjeva:

Pred Tobom ja sam dijete s plavim očima,
kojem je uvijek nečega žao.
Ja se veselim ranome cvijeću,
koje sam za Tebe brao.

Djetinje plave oči simbol su dječje nevinosti, a cvijeće za Madonu simbol djetinje ljubavi, pobožnosti i predanja Gospi. Pjesnik je shvatio već od ranog djetinjstva, da osim zemaljske majke kao vjernik i kršćanin ima i nebesku Majku. On je voli, on joj bere »rano cvijeće« kao prvence ranog proljeća uz stihove:

Sve nek je Tebi, o samo Tebi
za mirne blage sne.
Ja ljubim u srcu i sretan sam
i moje su misli radosne.

Pjesnikov posvemašnji dar Gospi čini ga sretnim i radosnim. On pred Njom poput djeteta sniva »mirne blage sne«, kao dijete na toplom majčinskom krilu. Koliko sam put promatrao dijete kako je spokojno, sigurno i zadovoljno na toplom maminom krilu. Istu sretnu stvarnost uživa Tomislav Prpić uz nebesku majku Mariju kao njezino dijete, i stoga joj pjeva:

»S ljubaznim smiješkom na usnama Ti si
Kraljica prva, božanska Dama.«

Pjesnik daje Mariji majčinski primat. I s pravom, jer Ona ga je dobila od samog Isusa Krista s križa kad je čula riječi: »Ženo, evo ti sina!« (Iv 19,26). Nije taj sin bio samo Ivan Evanđelist, već i Tomislav Prpić i svak tko vjeruje u Krista i Bogorodicu. No Tomislav Prpić, kao i Velimir Deželić stariji, Dragutin Domjanić, Jeronim Korner, Sida Košutić, Aleksa Kokić, Zdenka Marković, vjerovaše da je Marija majka i hrvatske domovine, pa joj u svojoj pjesmi »Legenda« pjeva:

V najlepši zemli na svetu
Samo je jena, pretužna Ona,
Madona.
Kralica.
Bistrički su Nezini zvoni,

Nezin poškroplen je put.
Tu rano v jutro, z odkritom glavom
Ideju bogci smetlari
I dali ji budu salut...

Crna bistrička Gospa je »pretužna«, jer u svome srcu nosi sve boli cijele jedne nacije. A ta nacija preko svojih pjesnika izriče joj u stihovima svoje molbe i sve bi se one mogle svesti u ove poznate Domjanićeve stihove:

I v cvetju su Tvoji oltari,
Vre novi Te prosiju dari,
Da moliš za našu bogčiju,
Za betege, kaj nas boliju,
Za grehe teške kak megle,
Kaj v zrele su strni se legle
Da sunca v življenje nam daš,
Ti koja si lepša, neg sunce,
Neg zlata Božja roža,
Ti, koja nit sence nemaš
Ti, čista, Ti Majka Božja!

Tomislav Prpić i u svojoj kajkavskoj pjesmi »Kristuš na cesti« uz Raspetog spominje i Mariju, jer oni su nedjeljivi, pogotovo na Kalvariji:

»O sveti breg Kalvarija!
O sveta Marija!«

A nacije, kao što je hrvatska, kojih je povijest Kalvarija što drugo mogu, nego se u molitvi i pobožnosti, u stihu i prozi, u suzi i vapaju približiti Raspetome i Majci Žalosnoj pod križem. Jedan naš pjesnik — Joja Ricov — išao je čak tako daleko da je u pjesmi »Povijest moga naroda«, ovako pesimistički i beznadano propjevao o Golgoti naše Domovine:

Brazgotine i ožiljci
zemljovid moje Domovine.
Golgota bez pashe
povijest moga naroda.

Ovo bi bila istina, da u Hrvatskoj nitko ne vjeruje u Kristovo uskrsnuće, ali na sreću nije tako i stoga ima nade i za »zemljovid« i za »povijest« našega naroda. Tu nadu u pjesmi »Kristuš na cesti« Tomislav Prpić ovako izriče:

Vre su vnoga leta
kaj je v nebo vzišel
Jezuš s Nazareta.
Samo drveni Kristuš
On stal se još ni.
Z čavli v suhom telu
On tu navek još visi.
Došel bu Vuzem i Nemu,
I on bu s križa se stal
i bude mu naroda žal...

Raspela na tolikim raskršćima putova »pobožne i žarke Hrvatske«, kako našu Domovinu nazva Ivan XXIII — još stoje i naviještaju: »Došel bu Vuzem!« Stihovi zapisani na izvanjskom zidu bističke bazilike Majke Božje:

Dušo duše Hrvatske, Isusova Mati,
Sunce naših stradanja ne prestani sjati! — neće ostati ne uslišani! Zato jamči na drugom brijegu bistrička Kalvarija s petnaest postaja križnog puta. Petnaesta je kruna tog puta: Isus uskrsnuo od mrtvih. Tomislav Prpić, pjesnik Madone i Kristuša na cesti, vjeran svom kršćanskom »Credu«, vjerovao je ne samo u raspetoga nego i u uskrsloga Krista. On se uključio u niz pjesnika, koji su sa Senoom pjevali:

O Uskrsu bilo, kad ustade Spas...
Na puteve vrvi hrvatski puk,
Sve radosno obraz mu blista,
Zvonova seoskih slijedeći zvuk
Pobrzala svjetina čista.

* * *

Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda na Književnoj večeri 29. X. 1987. »Tomislavu Prpiću in memoriam« odalo je tom našem zaslužnom profesoru, pjesniku, piscu i prevodiocu, jednom od svojih najstarijih i najuglednijih članova, preko Radovana Grkca, Mirka Petravića i Svevlada Slamniga dužno poštovanje za njegov veliki prilog hrvatskoj kulturi.

Ovaj skromni prikaz želi mu zahvaliti za godinu dana što je predavao u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu na Šalati. Njegova pismena baština u stihu i prozi izazov je za naše vrijeme, da očuvamo vrednote pisane riječi, kulture uopće, jer narod bez nacionalne kulture nužno gubi svoj identitet. Hrvatska kultura od svojih početaka: od glosa Radonove biblije što ih latinicom u hrvatskom narodnom jeziku zapisa »Bohemicus venerabilis vitae vir nomine Duch«, prvi zagrebački biskup ili netko iz njegova kruga, od Baščanske ploče pa do danas snažno je obilježena i oplemenjena kršćanstvom. U tom gotovo tisućljetnom mozaiku, trinaeststoljetnoj herojskoj simfoniji, ima svoje časno mjesto svojim kulturnima prilozima i Tomislav Prpić, Marijin lirik, kojoj »Kraljici prvoj, božanskoj Dami« nježnošću djeteta u stihovima pjeva:

Lepo je Tebi, Mati, pri miru,
Vse drvje stoji ti v špaliru.
Je l'vidiš kak bela je cirkva
I turen se zvija
V nebo, Marija,
Marija!

Ona ga je žarkog srpanjskog dana 25. srpnja 1987, na blagdan sv. Jakova apostola, zaštitnika romara, povela »v nebo«, Ona »Marija, Marija!«

Ivan PEDERIN

Mihovil Pavlinović kao književnik i narodnjački ideolog

Povodom stote obljetnice smrti

Kod pristupa Mihovilu Pavlinoviću (1831—1887) valja misliti na to da je on bio književnik i narodnjački ideolog, a svakako i o tome da je bio i katolički svećenik, pobožan, uzorna života i do kraja predan svojoj Crkvi, svom narodu koji je vodio kao pastvu. To se uostalom i ističe u literaturi o njemu, ali se on jednom razmatra kao književnik, onda kao folklorist i filolog i napokon kao političar i ideolog. Mi ćemo pokušati razmotriti Pavlinovića integralno, a pokušat ćemo mu dati i evropski okvir. Jer, Pavlinović je djelovao negdje od početka šezdesetih godina pa do smrti, dakle u doba kad se liberalizam rascvao u nas i u svoj Evropi da bi došao u krizu, u Italiji s ujedinjenjem, u Francuskoj i Njemačkoj s ratom 1870/71, a kod nas ustankom i okupacijom Bosne i Hercegovine, dakle negdje od 1875—1878, ili čak 1881. kad je smijenjen general Filipović u Bosni. To je doba dugog pontifikata Pija IX. i duge polemike između katolicizma i liberalizma što se odrazilo i kod nas pa su Pavlinovića znali nazivati klerikalcem i konzervativcem što će se vidjeti niže, zbog čega ipak nije ni u naše dane došao u pitanje njegov rang nacionalne veličine, pa su mu u zadnjih dvadesetak godina posvećene ugledne studije kao što su studija Jakše Ravlića i Nikše Stančića,[1] a obilježavanje obljetnice Pavlinovića ušlo je u program obilježavanja značajnih događaja i ličnosti koji je utvrdila Republička konferencija Socijalističkog saveza Hrvatske. Kritika njegovog »legitimiteta, monarhizma i konzervatizma«, te »usko-hrvatskih nacionalističkih težnji«, daleko su od toga da budu riješene, jer Kosta Milutinović, koji ih je izrekao, nije prije toga definirao pojmove kao što su »konzervatizam« ili »klerikalizam«, a u literaturi kojom se on služio nedostaje teorijska politološka literatura o tim pojmovima[2] što mu moramo zamjeriti kao metodološki nedostatak ne pokušavajući na ovom mjestu braniti Pavlinovića.

Pavlinović kao književnik

Pavlinović je bio ugledan čovjek, ali njegovo književno djelo nije ušlo u nacionalni panteon sa stupnjem koji bi bio usporediv sa Šenoom, Đalskim ili Kozarcem, i tu nije pomogao njegov politički ugled, a ni mit njegova života. Pavlinović je za života nazivan »Podgorskim pustinjakom«, jer je u Podgori stalno živio kao župnik, a prijatelj Kosta Vojnović opisao ga je kao »čelik značaj, nepromjenjiv zatočenik prava i knjige, živ kremen biokovske planine«, što se i kasnije uvijek spominjalo kad se o njemu pisalo, ali je priznao: »Govorilo se tadar po Dalmaciji da Pavlinović tvrdo i nerazumljivo piše: ali Don Mijo svakom omekša, netom se svak stade bolje učiti, po njegovih uzorah, hrvatskomu jeziku. Kako smo mi do njega dorasli, tako se i on k nam sa-

gibao.«[3] Marin Sabić je opazio da si je Pavlinović zbog svoje »iskrenosti u prosuđivanju ljudi i događaja« pribavio neprijatelje.[4] To nam kaže da ni za života recepcija njegovih djela nije bila onako uspješna kao npr. Šenoinih ili Đalskijevih, a kasnijih izdanja njegovih književnih djela osim u »Pet stoljeća« nije ni bilo. U epu »Ognjišar«[5] on je opisao zbivanja helenskog mita stihovima koji su sad preuzeti iz narodne pjesme, a sad od Ivana Gundulića. No on je imena helenskih bogova i divova »ponašio«, što je Šenoa ocijenio kao »presmiono«[6], pa su tako Argonauti postali Agroplovci, Prometej Ognjišar, Zeus Perun, Hefest šepo Nakovnik. To nije tek puka želja da obogati jezik, što se kod Pavlinovića ističe uz brojne kovanice koje ga stavljaju uz bok Ivanu Trnskome.[7] Pavlinović ovim slijevanjem slavenske i helenske mitologije sugerira genijalnost slavenstva i slavenskog narodnog genija. Ep završava kritikom helenskih bogova koji žele sapeti »ljudske umi«, ali oni nemaju uspjeha pa »Usud vječne providnosti« poziva »napred, napred«! Time Pavlinović pristaje uz progresizam svoga doba što ga iskazuje kao liberala. »Kotari« (također u »Pjesme i besjede«) putopis su u narodnom desetercu s pogledom u povijest, kakav je bio uobičajen u njemačkom i austrijskom putopisu pedesetih godina, a i kasnog romantizma.[8] Taj pogled u prošlost prikazuje sjaj hrvatske vlastele u XIV. i XV. st. u Bribiru, Ostrovici, Vrani i njihovu propast s padom pod mletačku vlast kao posljedicu njihove nesloge. Povijest je doba i medij afirmacije i rascvata narodnog genija, doba koje valja obnoviti slogom i ljubavlju. Ovaj narodni deseterac i njegovi pojmovni svijet najbliži je Andriji Kačiću Miošiću kojeg je Pavlinović izuzetno cijenio zbog poziva svim južnim Slavenima na slogu i zbog njegova rodoljublja kojim je izvodio svoj narod na svjetlo kao Mojsije puk Izraelski.[9] Kačić je narodu, tako dalje Pavlinović, korisniji od Dubrovčana.[10] Pavlinović je dakle proistekao iz franjevačke tradicije, pobliže od Kačića koji je napisao svoj »Razgovor ugodni« kao svaki lekcionar s pjesmama što će biti obrazac guslarima da sačine pjesmu isto onako kao što franjevački lekcionari sadrže obrasce propovijedi za određene dane u liturgijskoj godini.[11] Zbog toga je Kačić imao mnogo »naslidovaoca«, a i Pavlinović nije daleko od njih. Ovo nam nešto može kazati o dva krila narodnjaka, jedni vezani više uz grad zastupaju južnoslavensku nacionalnu ideju s liberalnim shvaćanjima, drugi napuštaju jugoslavenstvo i orijentiraju se hrvatski.[12] Ovi posljednji na čelu s Pavlinovićem, bliži su franjevcima i malom puku u Dalmaciji. Mi bismo dodali da se oni oslanjaju na franjevačke tradicije XVIII. st., što su bliže žive u ilirizmu, na čelu s Kačićem, dok se prvi oslanjaju više na slobodnozidarske i fiziokratske tradicije XVIII. st. na čelu s hvarskim biskupom Ivanom Dinkom Stratikom.[13] Za Pavlinovića, koji je slijedio Kačićevu tradiciju, književnost je bila način pristupa puku, a on je, tako i Stančić, za politiku probudio baš mali seoski puk u kojem su još svirale »gusle javorove« i u kojem je pobožnost bila dio svakidašnjice, jer seljak ima osjećaj zavisnosti od Boga koji šalje kišu, vezan je uz liturgijski kalendar.[14] To nam kaže o Pavlinovićevom književnom djelu i o njegovom slabom uspjehu. Njegovo djelo naime nije »haute litterature« u smislu Roberta Escarpita,[15] dakle nije knjiga, koja se obraća naobraženima što su završili najmanje srednju školu, već neukom i zapuštenom puku, kojem se obraćao Kačić želeći taj puk politički oživiti. Narodni deseterac, koji je Pavlinović cijenio više nego li Gundulićev stih, znači kodiranost koja odgovara sposobnostima pučke recepcije i obzoru očekivanja kod seljaka. Pavlinović je ipak bio seoski župnik, pa je čitateljstvo vodio kao pastvu, u »Župnikovanju« hvali dobre običaje, svećenike kako pomažu siromahe, udovicu koja je kćer naučila »da ne gubi carstvo djevojaštva«. Pa sve, ako se Pavlinović i pokazao majstorom stiha, a pokazao je i dobar književni ukus, on nije išao u klub »nacionalnih pjesnika«, kakvi su već spomenuti njegovi suvremenici, jer je pisao stihove

za puk, bio je dakle pučki pisac, a ne pisac što se obraća naobraženom sloju.

No Pavlinović, za kojeg je književnost bila način rodoljubnog politiziranja puka, pravio je i krupne kompromise na račun književne tvari. Tako i u pjesmi »Imotska«[16], napisanoj na pripomoć predizbornoj kampanji Pavlinović piše:

»I da bira ime od zakletve.
Žica zuji, brzoglasi viču,
A lagane knjige poručuju:
Na noge se Vrgorski junaci,
Na noge se, vi kršni Primorci,
Da biramo svoga zastupnika,
Imotska vas u kolo pozivlje.

Kodovi junačke epske pjesme, koji se isprepliću sa stečevinama suvremene uljudbe, ovdje djeluju neopisivo neukusno. Pavlinović je ipak bio svećenik koji je živio u doba kad se pojavio vjerski kič kao znak opadanja teološke tvari u umjetnosti,[17] pa je Pavlinović vjerojatno pomišljao da ne smeta da su njegovi stihovi loši, ako oni ipak bude političku i rodoljubnu svijest puka isto kao što mnogi svećenici drže da su loše svete slike i loša crkvena glazba opravdani, ako oni ipak pobuđuju pobožnost. Kič sadrži u sebi uvijek bijeg u racionalnost, čak i onda kad ta racionalnost sadrži u sebi luđački aspekt.[18]

Kao Pavlinovićeva zasluga isticalo se obično njegovo dobro poznavanje hrvatskog jezika i njegov marljivi sakupljački i folkloristički rad.[19] No Š. Urlić opazio je da je Pavlinović kao teoretični filolog bio slab.[20] Njegov folkloristički i sakupljački rad cijenio je i Vatroslav Jagić pa je u osvrtu na drugi dio Broz-Ivekovićevog rječnika zamjerio autorima što se nisu više služili Pavlinovićevom leksikom.[21] August Šenoa i Marin Sabić napisali su mu u naprijed navedenim recenzijama rečenice koje vrijedi citirati i kao poetiku realizma: »..., jer malo ćeš naći u nas pisaca, koji bi toli samonikli krepki jedri i izvorni bili kao što Pavlinović. Tko je rad označiti hrvatštinu u Dalmaciji, pravu, zdravu, čistu od prekomorske primjese, svrnut će ponajviše okom na Pavlinovića (...) Rieč mu izvorna, krepka, jezgrovita al opet nije izprebirana. Glas mu se povodi za narodnom pjesmom, al opet mu se pjesme nedulje do dosade; (...) Kad čitaš pisma popa Mihovila, kao da vidiš gorski vrutak, gdje iz kamena pršti, te prodiruć česvinu, slapom udara niz krš, te se potlje gubi kitnom dolinom maslina u sinje more.« Pa M. Sabić: »... što je Pavlinović opjevao zemlju sretnu u procvatu trgovine, obrta, poljodjelstva, u ekonomičnom blagostanju na moru i na kraju. U njim nema nikakva retoričkoga uresa, u njim se nespominju nit zviezde, nit ruže, nit lahori; u njim nema ni traga kojekakvim šarenim maštanjam, ili boležljivim čuvstvim, tu je sve istinito i zdravo; tu se ne pjeva nego o pukim, prostim realnim stvarim; (...) nema čišće, divnije poezije od one koja ponire iz gole realnosti,...«[21]

Ovo nam kaže da je Pavlinović bio na liniji književnih strujanja svoga doba, te da veći broj njegovih sastava zadovoljava zahtjevima »haute littérature«. No nama se Pavlinović čini važnijim kao »pučki književnik«, kako ga naziva Krsto Kržanić[22], jer tu leži njegova neprolazna zasluga za hrvatsku književnost, a Pavlinović se tu ističe i u evropskim književnostima. Naime, austrijska cenzura suzila je čitateljstvo na naobražene, smatrajući da je naobražen čovjek zreo pa na nj i politički problematično štivo neće imati neželjenih posljedica i efekata. Tako je cenzura poznavala više stupnjeva zabrane. Osim potpune zabrane — damnetur, koja se rijetko izricala, postojali su stupnjevi zabrane kao transeat, gdje je knjigu mogao čitati i kupiti svak, ali se ona nije smjela reklamirati i zabrana erga schedam, gdje je knjiga bila zabranjena, ali se na zahtjev mogla dati na čitanje uz revers i obvezu da je povlašteni čitatelj neće dati trećima na čitanje. Kod davanja dopuštenja čitanja redarstvo je ispitivalo

političku pouzdanost moliteljevu, a osobito njegovu naobrazbu, smatrajući da je čitatelj pouzdan već samim tim što je naobražen. Priznati učenjak ili sveučilišni profesor mogao je biti siguran da će mu redarstvo dopustiti čitati gotovo svaku knjigu.[23] Tako je cenzura ugušila već 1810. trivijalni roman o duhovima želeći naviku čitanja ograničiti na naobražene,[24], a samo čitanje napraviti naobrazbom po Horacijevu načelu »docere delectando«.

Sloj naobraženih bio je zapravo sloj imućnih, dakle onih koji su naciju politički zastupali, jer samo imućni imali su novaca da knjige kupe i vremena da je čitaju. Šenoa, Đalski i Kozarac obraćali su se naciji preko njezinog predstavničkog sloja — »inteligencije«, kao uostalom i svi pisci XIX. st. No taj predstavnički sloj bio je sloj koji je imao pravo glasa, osim toga književna djela pojavljivala su se u pravilu u časopisima i u nastavcima, što je značilo politiziranje književnosti i njezino trvenje s cenzurom. No cenzura je ukinuta 1848, pa je zamijenjena »nadzorom nad tiskom«. To je značilo da pisci više ne moraju pokazati rukopis cenzoru prije nego li ga tiskaju, ali je vlast i dalje pridržavala pravo kažnjavanja pisaca koji objave njima nepoćudne radove. Časopisi i novine, koji su sada željeli objavljivati političke članke, morali su položiti jamčevinu od koje će se naplatiti globa za slučaj ovakvih prekršaja. Sad se pojavljuju politički listovi što postižu visoke naklade s jedne strane, a s druge književni časopisi koji ne moraju položiti jamčevinu.[25] Dakako, sad politika ulazi u književnost na mala vrata, urednici i pisci, koji bi rado objavili političke članke da podignu naklade svojim časopisima, a nemaju novaca da plate jamčevinu, sad upliću političke nazore i ideologiju u svoja književna djela i time zavaravaju »nadzor nad tiskom«. Tako izlazi Šenoina »Seljačka buna«, »Zlatarovo zlato« i »Čuvaj se Senjske ruke« koji su pravi politički manifesti hrvatskog liberalizma. No Šenoa se obraća inteligenciji. Pavlinović se knjigom obraća seljačkim masama, puku i time čini najveći korak naprijed u svoj hrvatskoj književnosti XIX. st. i čini zapravo korak u XX. st. On krši time jedan zakon cenzure. Time što ispunja svoje stihove političkom ideologijom, krši drugi zahtjev »nadzora nad tiskom«, koji u liberalnim šezdesetim i sedamdesetim godinama nije više onako osjetljiv kao u apsolutističkim pedesetim. On dakle za književnost i književnu potrošnju otkriva malog čovjeka, seljaka, seljačke mase. Njima on ipak ne pristupa s revolucionarnom agitacijom, već kao pastir nasljedujući pritom Krista koji se obraćao baš malim ljudima. I Pavlinovićevom dobrovoljnom odricanju od »inteligencije« kao čitateljstva i njegovom ograničavanju na seljaštvo kao čitateljstvo, krije se svećenička požrtvovnost i mnogo kršćanske poniznosti s altruizmom. Pavlinović nije nastojao napraviti književnu karijeru, on nije tražio velikih zarada i nije nastojao postati književnim imenom.

Ovakvo obraćenje puku bilo je naglašeno demokratsko, a bilo je moguće u doba gospodarskog i političkog razvoja i slabljenja tvrdih propisa cenzure. U evropskim okvirima Pavlinović je bar dva desetljeća ispred svog doba, dakle prije pojave zavičajnog romana (Heimatroman, roman terrier) s kojim je Pavlinoviću donekle zajednički tip čitatelja, dakle čitatelj što se uspinje iz nižih klasa u više, a možda i »neliberalna klerikalnost« i politički zahtjev za liberalizmom sitnih zanatskih proizvođača, o čemu ćemo niže još pisati. No pisac zavičajnog romana nudi se državi za suradnika, nikad ne kritizira državni aparat, ali ponekad napada ultramontance. On napada industrijalizam, proletarijat i Židove, gleda čovjeka biološki. Svemu ovome nema ni traga kod Pavlinovića. K tome zavičajni roman okuplja čitateljstvo unezvjereno smjenom »izama«[26] u književnosti što kod našeg čitateljstva Pavlinovićevog doba nije još slučaj.

Opozicija liberalizma i konzervatizma potječe iz sustava političkih pojmova XIX. st., dakle, iz doba kad je došlo do naglog prestrukturiranja društva i industrijske revolucije. Te pojave, a s time i opozicija liberalizma i konzervatizma jače su izražene u zapadnoj Evropi, nego li kod nas, jer je kod nas društvo ostalo u biti agrarno sve do II. svjetskog rata.

Glavno poprište borbi jednih i drugih bili su veliki evropski narodi, zemlje u kojima su u XVII. i XVIII. st. nastale apsolutističke monarhije, dakle Velika Britanija,Francuska, Austrija, Španjolska i Rusija. Jedino je u Francuskoj revolucija oborila monarhiju, konzervatizam u toj zemlji znači kontrarevolucionarni »ottantotizam« Josépha de Maistre sa zahtjevom da se obnovi vlast starog plemstva i apsolutistički savez prijestolja i oltara. U ostalim zemljama konzervativnost se uglavnom sastoji u potiskivanju revolucije oprezno odvagnutim prihvaćanjem njezinih stečevina da se ne bi izgubilo organsko jedinstvo s državnim tradicijama prošlosti. Ova situacija teško je usporediva sa situacijom u Hrvatskoj u XIX. st. jer Hrvatska nije imala vlastite domaće apsolutističke dinastije, a Pavlinovićev odnos prema austrijskoj državnoj birokraciji kao nasljednici apsolutističke države XVIII. st. negativan je. On činovništvo vidi kao lijeno[27], Beč po njegovu mišljenju krši hrvatsko državno pravo i ustav.[28] Austrijsko činovništvo nazivao je »utornim«, njezino činovništvo »čoporom inostranaca«, »birokratičnom spravom srednje Evrope«.[29] Njegova nesklonost birokratizmu i militarizmu odražava razočaranje liberalnog političara da efikasno nadzire vojsku i činovništvo putem parlamenta što se zbilo u većini parlamentarnih demokracija,[30] ali i katoličke rezerve prema državnoj vlasti koje je izrazio papa Pio IX. s načelom »non expedit« koje je preporučio katolicima u držanju prema državnim vlastima.

»Cesar« je ipak nešto iznad činovništva. »On ima vojske i topova, on nas može od svakoga braniti (...) Talijanac ne smi: odnio je lipu jabuku izpod Visa.«[31] Međutim »kralj danas, prije nego što podpiše, valja da za svaku upita vitnike, a vitnici su, druže, Nimci i to oni oštre dlake...«[32] Pavlinović je napokon bio sumnjiv austrijskom redarstvu koje ga je pratilo kad je 1864. bio u Zagrebu i Beogradu.[33] On je bio i protiv militarizma pa je pisao »nit bi se danas Evropa pretvarala u tabor vojnički, što sirotinji otimlje hljeb«.[34] Franjo Josip bio mu je nasljednik Držislava, Krešimira, Zvonimira, Kolomana i drugih.[35] Uniju s Ugarskom i prava Habsburgovaca na krunu priznavao je, ali samo dok ne izumre dinastija (Pučki spisi, Slavenstvo, Jugoslavenstvo, Srbohrvatstvo, str. 523).

Ovakva moralna i politička situacija slabo je usporediva s političkim prilikama u velikim narodima. U Hrvatskoj konzervativnosti nije bilo niti je moglo biti u pravom smislu riječi. Točnije, ako je konzervativnosti i bilo, nje je moglo biti jedino u madžaronskom plemstvu predožujskog doba. Jedino je to plemstvo čuvalo organsku i biološku koncepciju kontinuiteta društva, obitelji, crkve, vlasništva, ustava, klase i želju da se s prošlošću ne prekine na revolucionarni način.[36]

Pavlinovićev ideal bila je Krešimirova Hrvatska i njezino državno pravo. U članku »Postanak vojničke krajine« (koji je naprijed citiran) žali zbog raspada te države u XV. st. i krivnju za to svaljuje na »nevierne Mletke«, Ugarsku i Tursku. U govoru u skupštini katoličke čitaonice u Beču 1874.[37] on obrazlaže hrvatsko državno pravo — Hrvatska je s krunicom i krštenjem, koje je dobila od pape, postala kraljevinom poput Francuske ili Engleske pa joj pripadaju ista prava. U članku »Hrvatsko pravo« (»Pjesme i besjede«) pisao je »Hrvatska je država tu, gdje stoji svjestan hrvatski narod.(...) Hrvatska je država u duši našega kralja.« (str. 303).

Država za Pavlinovića nije bila samo izdanak legitimne vlasti, već i izraz političke svijesti jednog naroda i njegove demokratski izražene volje. U člancima »Radnići« »Posedarci« (Pučki spisi) on je isticao da je zadarska vlastelinska obitelj Fanfogna zapravo Vavonja, da su Begne bili vjerne hrvatsko-ugarskom kralju. A ta hrvatska feudalnost nije kod Pavlinovića gospodska i profinjena, njezine su oznake jahanje, hrvanje, noćenje s vojnicima pod vedrim nebom u borbi protiv Turaka. Pavlinović nastoji vlasteline približiti puku. Povijest je doba kad se poštuju stara prava hrvatskih zemalja (Crte iz »Trogirske povijesti« i »Brač« u »Pučkim spisima«) prava bratovština, poljički ustav, (»Poljica i Poljičani«, Ibid.), prava seljaka što sami biraju svog harambašu. U ovom inzistiranju na starim pravima i likalnom ustavu zamjećujemo vjeru u zakonitost i naglašavanje sfere privatne slobode svojstvene liberalizmu. Vlast zakona je u liberalizmu narodno zastupništvo pod okom javnosti.[38] No u ovom zahtjevu za zakonitošću opažamo i liberalističku vjeru u ljudsko dostojanstvo i vjeru da je politički napredak emancipacija individualne energije te vjera da država može i treba jamčiti pojedincu slobodu bez štete po drugog pojedinca.[39] Kristova vjera u dostojanstvo malog čovjeka nije daleko, bar ne kod Pavlinovića, jer katolicizam je i drugdje bio grudobran protiv ideolatrije države i državne vlasti. Liberalizam je daleko od povijesne vjerske tradicije, ali je najjači tamo gdje je kršćanska tradicija jaka.[40] I držanje Pavlinovićevo mnogo je bliže liberalu, koji je uvijek spreman nešto dokazivati i prepirati se, nego li tihom, konfuznom, letargičnom držanju konzervativca.[41] K tome kod Pavlinovića nema konzervativne nevjere u mase i ljubavi prema elitističkom autoritetu.[42]

Pavlinovićev pogled okrenut je unatrag u povijest. No to nikako nije usporedivo sa zahtjevima Edmounda Burkea da se sačuva organski kontinuitet vlasti ni J. de Maistrea, da se obnovi monarhija i vlast starog plemstva. J. de Maistre dijelilo je od monarhije samo nekoliko desetaka godina revolucije. Pavlinovića dijeli od XV. st., kad se hrvatska država dezintegrirala, čak četiri stoljeća pa njegov pogled u prošlost postaje idiličan i ideologizira se. Pišući o hrvatskim kraljevima i brkatom plemstvu iz XIV. i XV. st. na konju, o ratovima protiv Turaka, mletačkim izdajstvima, Pavlinović razvija ponos na dostignuća nacije, više vojna nego li kulturna i vjeru u zajedničku veliku budućnost, što je karakteristično za liberalni nacionalizam.[43] Jer Pavlinović se zapravo bori političkim sredstvima da se hrvatsko državno pravo rekonstruira u budućnosti što je kod njega točka evolucije sveg južnog Slavenstva. Pavlinović je sa svojim opisima hrvatske državnosti stvorio nacionalnu mitsku kozmogoniju koju zaziva u namjeri da obnovi svijet shvaćen kao naciju, a to je zapravo sve južno Slavenstvo. Ovo mitologiziranje Zvonimirove Hrvatske ima naglašene eshatološke elemente.[44] Pavlinović je ovdje u tom smislu slijedio zahtjev Vicenza Giobertija da povijest valja poetizirati i upotrijebiti u političkoj današnjici i rodoljublje osnovati na povijesnim veličinama.[45]

Pojam naroda

Ističući hrvatski karakter Dalmacije, on je dodao da kapa treba da ide ponosno uz klobuk, tražio je slobodu trgovine i obrta, bio je protiv feudalizma i isticao da se dubrovačko plemstvo stopilo s pukom.[46] Tu se Pavlinović iskazuje kao liberalni, lijevi i napredni nacionalist, kakav je nacionalizam i bio u XIX. st. za razliku od desnog, fašističkog nacionalizma XX. st.[47] No u ovom zahtjevu da kapa bude jedno s klobukom i u zamjeravanju građanstvu da je otuđeno od puka Pavlinović nasljeđuje V. Giobertija, koji je također tražio

slobodu trgovine, a smatrao je da se plemstvo stopilo s narodom i nestalo svuda, osim u Engleskoj, a da se narod sastoji od građanstva (borghesia) i puka (plebe).[48] Pavlinovićev pojam naroda demokratičan je i protufeudalan pa on u članku »Brač« (u »Pučki spisi«, str. 134) stavlja u usta kaninika Šimuna Masoli, bračkom poklisaru u Mlecima, »kako nije pravedno da jedan dio puka rabota za državu, a drugi da ima biti prost, samo stoga što se zove plemić.«

Pavlinović se bojao madžarskog i njemačkog centralizma, svjestan opasnosti koja Hrvatskoj prijeti od liberalnog nacionalizma tih naroda poslije Frankfurtskog parlamenta koji je u diskusiji o pokrajini Schleswig Holstein i Poznanju pokazao da liberalni nacionalizam nije sklon priznati prava jezičnim manjinama.[49]

Pavlinović duboko suosjeća sa seljacima i s njihovim problemima pa u članku »Prizor u Dalmaciji god. 1863« (Pučki spisi, str. 375) piše: »Jer kažu da kad se izkorene koza, bit će gorê. A ne znadu da nije do koze, nego do sikire i do mašklina. Ima Bogu hvala, planina i glavica, tek nek zabrane sići i kopati žile; pa ako će da za koje vrime onuda ni marva ne pase, vidit će kako će to sve gora prikriti ka' iz busa. A kad izkorenu marvu, izkorenili su i nas; jer u nas bez gnjoja nema ništa; a gnjoja nema brez koze,jer ona sama može odoliti suši i ljutu zagorju.« Pojam naroda Pavlinović ipak usmjeruje prema apstraktnom mišljenju pa mu je narodnost jezik, a jezik »najdivnije objavljenje ljudskog duha, misli utielovljenje«. Tu je Pavlinović blizak Herderovu spisu »Abhandlung über den Ursprung der Sprache« (Rasprava o porijeklu jezika), iako nema znaka da bi Herdera izravno poznavao. Književnost svakog naroda je povijest njegova duha. On je osuđivao one koji su smatrali »jezik pučki, ne otesanim i neudobnim« i tražio da se književnost približi pučkom govoru.[50] Narod je za Pavlinovića bio slijevanje građanstva i puka, no on sam bio je mnogo bliži puku pa je u članku »O narodnosti s obzirom na Jugo-Slovjenstvo«[51] pisao: »Za narodnošću uzdiše umorni težak sa dna siromašne kolibe, kao što ju njeguje u bogatoj palači neotuđeni velikaš;... »Odgoj i razvijanje naroda bio je »razvijanje zadružnog jedinstva, jedinstva porekla, jezika, sposobnosti, nastanak i zemljišta«, narodnost je u nas sapeta osim »okrajaka Srpskog i krvave Crne Gore, bojažljiva diše u Hrvatskoj«. Srbija i Crna Gora bile su mu onda još ideal.[52] Nezavisnost mu je bila »jamstvo razvijanja i usavršavanja narodnosti« pa je on odbacivao podložnost jednog naroda drugom i tuđoj vladi pozivajući se na talijanskog katoličkog filozofa Luigija Taparellija.[53] Od njega nije daleko ni Kantov spis »Zum ewigen Frieden, Ein philosophischer Entwurf« u kojem je Immanuel Kant tražio ukidanje razlike između politike i ćudorednosti koju je stvorio Machiavelli, pa je prosvjetiteljski »raison d'etat« za svaki narod tražio pravo da ima nezavisnu državu zasnovanu na volji naroda. On je vidio vrhunac razvoja državnog i narodnog prava kad »pojedinačna republika« (»Einzelrepublik«) postane s ostalim »svjetska republika« (»Weltrepublik«). L. Taparelli je smatrao da svaki narod ima ista prava, da mora biti nezavisan, ali da se narodi među sobom moraju ljubiti. Pavlinovićev odnos prema Srbiji i Crnoj Gori nije bio određen samo njegovim shvaćanjima o srodnosti jezika, već i ovom kršćanskom ljubavlju među narodima. U odnosu prema puku on se priklanjao savjetima Đure Pulića, koji mu je pisao 1. svibnja 1866. »Ćudorednost i nauk prosta puka nek bude prvi i najposlednji posao«.[54] Ovaj odnos prema prostu puku zapravo je tradicionalni odnos franjevaca prema siromasima i puku. Nacija je za Pavlinovića individualnost koja nije stvorena od ljudi, pa u radu »Jedna noć u primorju« piše: »... da se tako s bližega pomažu, da se većom snagom podupiru i brane od neprijateljske navale, i od svakog drugog zla. Pa kako je

svakom pojedincu, tako je i svakom Narodu na oseb Bog svoj posao u velikoj mobi narodah odredio, dio muke i dio slave namienuo. Pa kao što se nijedan čovjek nemože odreći uma i razuma, niti svoje duše utrti; tako nijedan Narod nije pred Bogom vlastan sebe se odreći, i svoje sviesti zatajiti. I kao što se čovjek sam po svojoj duši može sahraniti tako i Narod samo po svojoj sviesti može živjeti: i Bogu povoljan biti. Čovjek koi nema sviesti, nije čovjek, nego na svietu žalost, Narod koi nema Narodnosti, nije Narod, nego stoka i tuđa podgonica. Mi nismo ni Bogom ni zemljom siromasi, nego sobom i svojom nesviešću. (...) Pritom, bogatstvo po sebi nepomaže, a tjelesno siromaštvo nije muka kada nije na prazno duši: jer, je Bog rekao da ne žive čovjek o samom hljebu, nego o svakoj rieči istinitoj. (...) Vidiš prijatelju, kako duh vlada životom. Ni glad, ni umor, ni golotinja, ni bosotinja ne može čovjeka svladati kad njegova duša zađe na duhovna uživanja. (...) Tako ti je i u narodu. Kad se njegova sviest razbudila, i počela mu sladiti umna zabava, on je gotov Narod.«[55]

Poslije ponosa na vojne podvige hrvatskih velikaša kod Pavlinovića odmah dolazi ponos na hrvatsku kulturu pa u govoru zadarskoj čitaonici prigodom proslave Nikole Šubića Zrinskog ističe da je Nikolin sin Juraj prvi uveo tiskare u Hrvatsku.[56] U govoru na skupštini katoličke čitaonice u Beču ističe da su Hrvati potisnuli iz rimske Dalmacije barbare i spasili »ostanke stare uljudnosti« i postali štit Rima i Evrope protiv Bizanta, a kasnije Turske.[57] Time je Pavlinović razradio Giobertijev nazor da je suvremena uljudba plod stabla čiji su korijeni u antiknom Rimu, te da pobjeda Charlesa Martella nad Arapima ne bi bila donijela plodova da u njoj nije sudjelovao papa Urban s križem.[58] Jer i Hrvatska je kao nacija nastala tako što je papa Grgur VII. dao Zvonimiru krunu (tako Pavlinović). Srbi su za nj bili »prisna moja braća«, pa »njihovo zlo, biva prije ili poslie i naše zlo; njihovo dobro, naše dobro«. Njegova politička uvjerenja bila su liberalna: »Hrvat, kršćanin, katolik, slobodnjak, ustavnjak (...). Kako svi jednako porez plaćamo, i krv svoju prolivamo za uzdržavanje države, tako valja da se vlada i carevinska i pokrajinska, za svakoga jednako po razmjerju misli.« Prema Srbima u Hrvatskoj on je bio vrlo tolerantan za razliku od liberalnih nacionalista u Evropi: »Prosto svakom Srbinu, sa svojim se plemenskim, vjerskim li imenom u nas u Trojednoj kraljevini podičiti (...) U Dalmaciji ima Srba; ali Srbija, srpska država na drugoj je obali. Ovdje je Hrvatska.

Ja sam opetovano kazao i dokazao, pa i danas kažem, da ljubim Srbe i Srbiju. Ali srbstvo kao državna osebina, jedno je, a hrvatstvo drugo je.«[59] Za nj je narod bio jedno, a država drugo. No ovaj odnos prema Srbima u Hrvatskoj prihvatio je AVNOJ i ZAVNOH kao načelo, a prihvatio ga je npr. i Nikola Tesla koji je isticao da je Srbin, a da je Hrvatska njegova domovina. Dalje u istom članku isticao je da je narodnost odvojena od vjere, ali da je vjera njezin moralni temelj. Tu je Pavlinović zauzimao razmak od Giobertija koji je predlagao da papa postane »nerv talijanske nacije«, građanski knez, a njegov dvor laički, da Crkva može braniti domovinu, ali da je i ne može zamijeniti, pa će Crkva postati rodoljubnom čim monarhija postane nacionalnom.[60] Pavlinović je upozoravao da se nacionalizam »promeće u poganstvo« bez vjere, osjećajući da nacionalizam ponekad poprima neke izvanjske oblike religije pa se domovina štuje kao božanstvo.[61] Prema tome, neće biti da je Pavlinović slučajno upotrijebio riječ »poganstvo«. Prema M. Elideu poganstvo afričkog naroda Herero nije neznaboštvo, već osjećaj da se vrhovni Bog Ngyambi povukao u nebo i prepustio upravljanje svijetom nižim bogovima kojima Hereroi žrtvuju. Ovakav Deus otiosus je prema Eliadeu nešto kao silénce de Dieu kod egzistencijalista ili smrt Boga kod Nietzschea.[62] Laička domovina XIX. a još više desni pogled u nacionalizam u XX. st. mogli bi se gledati kao neko suvremeno poganstvo gdje domovina zauzima mjesto nižeg boga.,

kojem se valja žrtvovati, kojeg valja slijepo slijediti. Pavlinovićeva domovina nije takva. U članku »S. Jerolim i S. Ćiril« (u »Pjesme i besjede«) on sa svojom lijevo orijentiranom vjerom u budućnost vidi Evropu koju će poplaviti 80 milijuna Slavena, ali ne da je podjarme, već »da joj sa slovinske kape na srdce presadimo cviet ljubavi Božje i obiteljske zadruge (...) koji neće se na nj sgrćati nevirnom mišlju mletačkih križara, ni krvavom žeđom španjolskih obretnika, nego dvoriznom sabljom Vjere i Slobode« (str. 219). Čin pape Ivana Pavla II. koji je proglasio sv. Ćirila i Metoda suzaštitnicima Evrope uz sv. Benedikta kraj je ovog puta. Karakteristično je za evropski nacionalizam da se svaka nacija vidi kao izabrana nacija. Tako Milton smatra Englesku pozvanom da širi slobodu u svijetu, Francuska se smatra pozvanom da širi revoluciju i suvremeni tip države. Heinrich von Treitschke smatra Njemačku pozvanom da širi kulturu na slavenskom istoku, Austrija se smatra grudobranom protiv Turske, Italiju smatra Gioberti kneževskom nacijom (la nazione principe) jer je kolijevka evropske uljudbe. Rusija se smatrala »trećim Rimom« i zastupnicom »pravoslavnog slavenstva«. Pavlinović smatra Hrvatsku u članku »Ban Zrinović« (u »Pjesme i besjede«) izabranom jer je spasila uljudbu od Turaka suprostavivši joj se kao »antemurale Christianitatis«, a i od Tatara. Slično i Gioberti koji ističe da Engleska ne bi imala uvjeta da razvije svoju mornaricu da prve korake u pomorstvu nisu učinili Genova, Mleci, Amalfi i Pisa.[63]

No u Pavlinovićevom doživljaju izabranosti sudjeluje pojam kršćanske žrtve; Hrvatska se žrtvuje za Zapad i njegovu uljudbu, a taj Zapad joj nije zahvalan, a k tome je nesložan. Narod je za nj ipak organski pojam, Hrvati i Srbi isti su narod, ali različite nacije. U članku »Hrvatstvo, Srbstvo, Slovinstvo i Narodne čitaonice« (U »Pjesme i besjede«) piše »Kako smo srednjega vieka kršćanskom zapadu bili predstraža od nekršćanskog iztoka, tako smo ti danas pozvani da srbskomu iztoku budemo predstraža od zavidna i sumnjičava zapada. Što god budu jači na zapadu Hrvati, bit će to mirniji i ruku slobodniji na iztoku Srbi« (str. 268). No bitne oznake naroda su povijest i država (»Biračim u Imotskom«, u »Pjesme i besjede« str. 309). U nastavku tog govora Pavlinović osuđuje »nerodoljubive katolike«, koji »hrišćane preziru, ne drže vjere u njima; svakojako ih potvaraju, te se plaše s njima držati sloge. Ima i nekih hrišćana, koji u svakom napredku narodnom sanjaju o napredku svoga pravoslavlja i svoga imena«. Drugi atlet u borbi protiv Turske je Crna Gora (u članku »Crnagora«, u: »Pučki spisi«) kojoj u borbi protiv Turaka pomaže krajem XVIII. st. Beč — »Od strane ćesarove dođe Vukasović vojvoda sa četiri sto Hrvata, i sa sto hiljada dukata,...« (str. 185—86) pa car dariva Crnogorcima oružje i municiju. No hrvatski velikaši Šubići i Nelipići priskaču i Skenderbegu upomoć protiv Turaka, a samog Skenderbega Pavlinović opisuje sa simpatijama kao da je hrvatski velikaš (»Jura Kaštriotić—Skenderbeg, Posveta«, u »Pučki spisi«) slijedeći pri tome Kačićev lik Skenderbega iz »Razgovora ugodnoga«.

Nacija i država imaju i svoju gospodarsku obrazloženost. Već smo istakli njegov zahtjev za slobodom trgovine. U članku »Prizor u Dalmaciji god. 1863« (Pučki spisi, str. 379) ovako opisuje prednosti od nacionalne države: »Ali koja hvajda, kad smo ostali odcijepljeni od naše braće hrvatske, pa nam se još nije naš stari zakon povratio, niti će se povratiti, dokle god se ne sjedinimo mi s našom braćom?(...) Hrvati će nam dati naše starodavne pravice, koje smo mi izgubili, a oni ih junački uzdržali do danas. A što ćeš drugo da nam dadu? I Mletci su bili Mletci, pa što su nam dali? Izsikli nam gore za njihove galije, a nas na so i na baškot navabili, pa daj da se s nami umeću po svitu. Pa tko je to dobio? Mlečići: a vi Dalmatini ostavljajte kosti u tuđoj zemlji i prolivajte krv za tuđu slavu. Hrvate ti zoveš gladnike? A ne znaš li, Bepo, ne znali

te ljudi, da ti nema hrvatskih dubrava, da nebi ti iz te bačve točio vina, niti bi imao čim vode da zacrpiš? A kamoli tavaniti kuće i brodove graditi?! Ne znaš li, bezjače, da hrvatska hrastovina plovi po svem svitu: i Francezi i Inglezi nju traže, da svoje gjemije grade? Ne znaš li, hrdjo, da u Hrvatskoj ima ljudi koji beru na godinu koju stotinu hiljada dohodka? (...) Da ti je čut našega jednoga čovu, koji je tamo bio u Zagrebu, kad je Sabor bio, kakva ti se slegla gospoština. Tu nema klobuka ni razstriženе dolame, nego sve crljene kape, toke i širiti niz prsi junačke, a zlatne sablje niz bedrice«[63] U članku »Nešto lieka mnogim ranam«[64] piše: »Dalmacija prirodam obrtnička pokrajina najlakše može razviti onu moć našega vieka, koja stvara Englesku prvom na svietu«. Tu možemo prepoznati odjeke fiziokratskog nauka u Dalmaciji XVIII. st.

Mada gospodarski i socijalni razvoj ne stoji u prvom planu njegova političkog programa, on je u Dalmatinskom saboru ustajao sa zahtjevima da se grade ceste, uređaji za natapanje, da se isušuju močvare.[65] S prijevodom i preradbom djela »Self-Help« Samuela Smilesa kao »Radišu Bog pomaže« (Zadar, 1871) on je veličao marljivost, napredak i individualni rad. vjeru da rad diže narode materijalno i moralno.[66] U članku »Narodnost i vira (Pučki spisi) isticao je da se može biti jedne vjere, a različite narodnosti. Naciju je smatrao vječnom i nepromjenjivom. U članku »Slavenstvo, Jugoslavenstvo, Srbohrvatstvo« (Pučki spisi) nije izražavao vjeru u mogućnost stvaranja jedne slavenske nacije u kojoj bi se stopile sve ostale nacije. Nije vjerovao ni u ujedinjenje Jugoslavije sa Srbijom kao Piemontom na čelu zato što Srbija nije nezavisna i ne može zastupati južne Slavene u međunarodnim okvirima onako kako nezavisni Piemont zastupa Italiju. Jugoslavija je moguća, ali tako da svi zadrže svoje nacionalno ime i prava.« Hrvati i Srbi, ako i jesu narod isti plemenom i jezikom, nisu ni jedne misli, ni jedne države, ni jednih prava. (...) Hrvatska je u svojih razlikah do zapada, srbstvo, do iztoka.« (ibid. str. 494.) Bio je protiv srpske intervencije u Bosni jer je držao, i tu je imao i pravo, da Srbija nema snage da zauzme Bosnu i da se bori protiv Turske, a Bosna je k tome u trgovinskom pogledu upućena na Dalmaciju. Kad se Hrvatska ujedini s Dalmacijom i s Bosnom do Vrbasa ona će zbog svojih luka i važnosti Sueza postati »akobogda ponajglavnija savezna kraljevina« (ibid. str. 572). On je mislio federalistički pa je i Jugoslaviju kao viziju budućnosti vidio kao »skup pobratimljenih naroda« (ibid. str. 531). On je pri tome ostajao i u članku »Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.« (Zadar, 1882): »Srbi kod nas izjaviše da nisu više za sjedinjenje. Mi Hrvati ostajemo pri tom cilju. Srbi očevidno neće sjedinjenja da se Hrvatska neokriepi. Hrvatska mora da se okupi i zajedno složi što je njezina, kako joj ništa propasti neće na stranu: (...) Kad su tu oni koji sebe Srbima nazivlju, bilo s vjere, plemena, nagnuća, to nam Hrvatim ništa ne smeta, samo da državnu miso poprime, jedinstva i javnoga prava. Ali za ravnopravnost nitko se ne bori pošto je svakom osigurana zakonom. Ako se pak kraljevina u kojoj i oni žive zove Hrvatskom, uz njihovu genetičku osebujnost to je zahtjev državnog jedinstva i javnoga prava njezina« (str. 81).

No Hrvatskoj je Pavlinović ipak davao posebnu ulogu zbog njezine, kako je on smatrao, kulturne važnosti, novoosnovane Akademije i Sveučilišta, ali se sedamdesetih godina odlučno suprotstavlja nazoru da su svi štokavci, a prema tome i svi Dalmatinci Srbi, kao i nazoru da je Srbija pozvana da okupi sve južne Slavene.[67]

Njegov odnos prema susjednim neslavenskim narodima nije bio dobar, iako ne i ksenofoban. Već smo vidjeli njegovo nepovjerenje i strah od Nijemaca i Madžara. U prilogu »Nešto lieka mnogim ranam«[68] on vidi kao povijesne neprijatelje Hrvatske »bizanstvo, turstvo, latinstvo«. U članku »Postanak voj-

ničke krajine« opisuje Mletke kao »nevierne« koji su lukavštinom i silom zauzeli Dalmaciju pa »narod hrvatski pretvori se maloljetnom sirotom«. Image Mletaka ne proteže se na Italiju koju u članku »Ban Zrinović« (Pjesme i besjede) opisuje kao »majku umjetnosti i znanosti, obnovljen perivoj uljudnosti i prosvjete« (str. 222). No u XVII. st. su Mleci u članku »Primorci« (Pučki spisi) pozitivna sila koja nam pomaže u borbi protiv Turaka.

U životopisnoj crti »Jelići« (Pučki spisi) Pavlinović opisuje Petra Jelića, koji ne želeći postati turskim podanikom bježi u Omiš, ulazi u mletačku vojnu službu i ističe se kao zapovjednik Mantove. No u »Prizor u Dalmaciji god. 1863.« (Pučki spisi) optužuje Mletke: »Izsikli nam gore za njihove galije, a nas na so i na baškot navalili,...« (str. 379). U povijesnom romanu »Jura Kaštriotić (Skenderbeg) Posveta« (u Pučki spisi, str. 222) opisuje Mletke kao lakome pa stavlja u usta njihovim »doturiranim poklisarima« ovakav govor: »Neka donkle vide, Šior Zorzi, perche mi ćemo vas nominat' za velike naše impiegate, da budete *nobile venezian*, da budete u *libru zlatnom*, za vas i za ereditad; i vi budete komandir u Arbaniji od strane *serenissime republike;* i da noxiste veladu, come ghe že da noi, nobili veneziani«.

Malo smo rekli, ako kažemo da je ovo klasni govor autonomaša. Iz ovog govora s unutrašnjom polemikom više mržnja siromašnog seljaka na gradskog zelenaša. Turci i islam potpun su negativum. Turci su zator Hrvatske i Evrope, u govoru prigodom proslave obljetnice Nikole Šubića Zrinskog u zadarskoj čitaonici 1866. on ih opisuje kao kaznu Božju zbog opačina Italije, barbare i pljačkaše. U spomenutom članku »Ban Zrinović« Muhameda opisuje kao »lažiproroka«, a sigetskog junaka kako s drugima brani »bračnu svetinju od zialske gnjusosti ženskoga trga« (str. 236).

U spomenutom članku »Crnagora« opisuje Turke kako razaraju crkve i samostane u Crnoj Gori. U članku »Krka« (Pučki spisi) opisuje Turke kao pijane balije koji traže harač od visovačkih franjevaca i pogane crkvu. Odnos prema islamu osniva se na Montesquieuovu nazoru izrečenu u »De l' Esprit des Lois« da je Turska despotska država, što je snažno djelovalo u liberalizmu. Za tim slijedi osuda islamske poligamije i Turci se vide kao pohotnici. Ovaj pogled u islam je uskogrudan, jednostran i provincijalan, a Pavlinović nije imao nikakva znanja o islamu, a bio je pod dojmom korupcije i nasilja loše turske uprave u Bosni i ustanka.

Odnos prema Rusiji je povoljan, ali samo uvjetno. U članku »Godina 1861. u našoj domovini«[69] zamjera Rusiji sebičnost u odnosu prema Bugarskoj. Međutim u članku »Hrvatstvo, Srbstvo, Slovinstvo i Narodne čitaonice« (Pjesme i besjede, str. 270) piše pravi panegirik Rusiji:

»S Rusije smo nenavidjeni, i mrzki; a da Rusije nije, bili bi možda na više mjesta bez obzira sgaženi. Zašto nenavidjeni? Jer smo slovinci, jer smo s Rusima u duševnoj zajednici i u borbenoj svotici, gorostasno ljudsko pleme. Oslanjajuć se na ruske slovince, Hrvati, Srbi, Jugoslovinci osjećaju da im je snaga ustostručena; turska sila vidi da njoj nije dugovječna produženja;«

U članku »Poljica i Poljičani« (Pučki spisi, str. 84) opisuje rusko brodovlje kako spašava Poljica od Francuza 1813, što opisuje kao povratak Dalmacije Hrvatskoj. No u članku »Slavenstvo, Jugoslavenstvo, Srbohrvatstvo« (Pučki spisi, str. 532) on je zamjerio Rusiji angažman na strani Srbije u dirigiranom ustanku u Bosni i Hercegovini pa je pisao da je Rusija doduše velevlast, ali da Hrvatska mora ići bez Rusije protiv Turaka jer Rusiji pripada uloga na Istoku, a Hrvatskoj na Zapadu.

Pavlinović je opisao Hrvatsku kao stožer kreposti, znanosti i kršćanske požrtvovnosti koja je ipak pružena lakomim i nasilnim susjedima koji svi imaju i teritorijalne pretenzije. Bio je to doživljaj nacije svojstven odmaklom XIX. st. sa zatvorenim »nacionalnim ekonomijama« i neomerkantilističkom su-

stavu pred kojima je uzmakao pojam slobodne trgovine i sa velikim nepovjerenjen prema svim susjedima.[70] No ovaj osjećaj, koji je stvorio Pavlinović, leži u osnovi hrvatske orijentacije prema svakako federalističkoj Jugoslaviji. Iz toga niče svijest, da se samo ujedinjeni možemo oprijeti pretenzijama opasnih susjeda. Nedostatak je ovog Pavlinovićevog gledanja što je on pitanje Jugoslavije sveo na odnose Hrvatske sa Srbijom odnosno ideoloških grupacija jednih i drugih, pa na kritiku srpske vlade zanemarivši potpuno ulogu Slovenije, pa i Crne Gore, ne spominjući uopće uloge bosanskih Muslimana kojima je na pr. »Vijenac« posvetio vrlo mnogo pažnje.[71]

Pavlinovićeva polemika s materijalizmom i revolucijom

Pavlinović nije bio naklonjen revoluciji kao ni većina liberala njegovog doba. Vincenzo Gioberti opominjao je da će u slučaju revolucije doći u Italiju mjesto Francuza Hrvati i Kozaci koji su strahovito divlji (»orridi i feroci«)[72]. Liberalizam XIX. st. nije uvijek radikalan u zahtjevima za društvenim reformama, već traži umjerenost. No za razliku od većine liberala koji napadaju Crkvu i osobito isusovce, Pavlinović kritizira materijalizam sa katoličkih stanovišta što mu je zamjerio već i Šenoa u spomenutoj recenziji. Miho Klaić mu je pisao 29. kolovoza 1871.[73] da mu još malo treba pa će on, Pavlinović »narodnjake i narodnu politiku (kao) bezbožnu osuditi« spominjući u daljnjem tekstu »Syllabus« pape Pija IX. i riječ »klerikalizam«. Benedikta Zelić[74] smatra da se liberalizam kod nas nije razvio kao plod unutrašnjeg razvoja, već kao import iz Beča odakle slijedi sukob sa svećenstvom.

Prije nego li zađemo u prikaz i analizu ovog pitanja želimo reći nešto o pojmu »klerikalizam« koji se pojavio u XIX. st. Klerikalizam »Encyclopaedia Britannica«[75] opisuje kao jačanje utjecaja crkvene hijerarhije i miješanje Crkve u politiku. »Politička enciklopedija«[76] dodaje ovome da je klerikalizam idejno-politička struja i ponašenje koje se zasniva na doktrinama i interesima Crkve smatrajući te interese od općih društvenih, pa klerikalizam postaje zlouporaba religije u reakcionarne političke svrhe. Ne želeći ulaziti u pitanje klerikalizma kao pojma, ističemo da je apsolutistička država podvrgla crkvu nametnuvši joj jus patronatus i suzivši područje njezina djelovanja.[77] Za uzvrat je ta država priznala katoličku teologiju kao državnu ideologiju na čemu se osnivao savez prijestolja i oltara. Laička država odbacila je taj savez, ali je ostala pri ograničavanju crkvene djelatnosti koja nije na taj način opisana u Evanđelju i u Djelima apostolskim odatle neprestani nesporazum između Crkve i laičke države. Zajedničko je svim ovim nazorima o »klerikalizmu« da oni svi vide Crkvu gotovo kao političku organizaciju ili korporaciju sa svojim interesima u političkoj ili čak u gospodarskoj svakidašnjici ne spominjući njezino božansko porijeklo i poslanje.

Pavlinović, koji je bio katolički svećenik, nije ostao po strani od tih borbi pa je u članku »Rodoljublje i Bogoštovlje, Misli«[78] ustao protiv »buntovnih prevrata« za slobodu, ali ne »opaku« slobodu koja nastaje prevratom. Drugačije to kod nas nije moglo ni biti, jer velik dio naroda, i baš je to Pavlinović isticao, nije znao ništa osim vjere.

U Pavlinovićevom odbacivanju revolucije i nasilja zasigurno igra ulogu Evanđelje i Isusovo načelo tko tebe kamenom, ti njega kruhom, te tko te udari po jednom obrazu, ti mu pruži lijevi, tko ti pita košulju, ti mu daj i kaput. Vjerojatno kod njega igraju ulogu i nazori španjolskog katoličkog tradicionalista Juana Donosa Cortesa, kojeg je Pavlinović poznavao. Juan Donoso Cortes je smatrao da je proudhonizam nešto poput manihejizma koji vidi društvo u neprestanoj borbi između dobra i zla. Katolicizam je moralni sustav u kojem

zlo ne može nadvladati dobro, a Crkvu neće nadvladati »vrata paklena«, a svaka borba, u kojoj je pobjeda jedne strane sigurna, nije borba u pravom smislu te riječi. Socijalizam prema Juan Donosu Cortesu drži sa Rousseauom da je čovjek po sebi dobar i nosi spas, zlo da se nalazi u društvu koje valja nasilno preurediti i napraviti boljim što otvara mogućnosti masovnih proganjanja. Katolicizam smatra da je zlo u čovjeku koji traži spas od Boga i ne postavlja mogućnost revolucije kao nasilnog preuređenja društva.[79]

Crkvu Pavlinović osjeća kao oslonac »narodnosti« pa je u članku »O narodnosti obzirom na Jugo-Slovjenstvo«[80] istakao da »Vjerozakon« doduše nije sastojina »narodnosti«, ali da svećenici ipak stoje na braniku narodnosti protiv Fanarjota, Nijemaca i Latina, pa Crkva u nas njeguje i staroslavenski.[81] Crkva prema Pavlinoviću daje donekle pečat nacionalnom karakteru svojim sekundarnim kulturnim značajkama.[82] Pavlinović je nadalje smatrao da su zapadna i istočna Crkva univerzalne i nije odobravao nacionalizaciju Crkve, pa ni naziv »Srpska crkva«, jer je u tome vidio poganstvo. Prema pravoslavnima odnosio se bratski pa je u »Župnikovanju« (str. 30-31) opisao susret dvaju svećenika, katoličkog i pravoslavnog:

Da vidim brajana
Po obličju i po desnoj ruci;
Jednomu je brada do pojasa,
A drugomu dolama do tala;
Jedan ide od istoka sunca,
Drugi stupa od zapada sunca.

Nešto može reći i dugogodišnje Pavlinovićevo prijateljstvo s pravoslavnim svećenikom Jovanom Sundečićem koji se odvraćao od velikosrpstva.

U spomenutom govoru u katoličkoj čitaonici u Beču 1874. opisao je kralja Zvonimira gotovo kao vladara liberalističke države koji se obavezuje »štitit ženidbenu svetost, ljudsku slobodu i pravo vlasništva«. Tu je Pavlinović zapravo ponovio bitne odredbe Napoleonovog code-civil, čiji se zakon o braku, sa ženom podložnom mužu slabo razlikuje od nazora koji je o braku izrekao sv. Pavao. Brak je k tome bio jedan od važnijih razloga Pavlinovićeva protivništva islamu. Protiv građanskog braka ustao je i papa Pio IX. s enciklikom »Quanta cura« (8. prosinca 1864) i sa »Syllabusom« (istog nadnevka). No brak je još iz srednjeg vijeka bio pitanje crkvene sudbene nadležnosti. I baš to područje crkvene nadležnosti uzurpirala je građanska laička država s uvođenjem građanskog braka protiv čega ustaje i Pavlinović u »Besjedi mojim biračim« (1870, str. 13). U liberalističkoj državi »duhovna« sloboda ne znači slobodu vjere, već slobodu znanosti koja postaje glavnim oružjem laičke države protiv Crkve, feudalizma i apsolutizma.[83] Katolički filozof Antonio Rosmini Serbati, koji je Pavlinoviću bio uzorom, zamjerio je građanskoj državi da se služi Crkvom u političke svrhe i da joj krati slobodu, osobito time što zakonodavna vlast sebe smatra nepogrešivom.[84] Pavlinović je, kao što smo već vidjeli, a vidjet ćemo i niže, bio protiv zloupotrebe Crkve u nacionalnoj politici. No on je bio i protiv sekularizacije znanosti u članku »O nadzoru učione« (u »Pjesme i besjede«), protiv laicizacije škole, protiv materijalizma u znanosti jer je smatrao da državna škola znači »volja države, volja odgovarajućeg ministarstva« (str. 260). U tome nije imao ni krivo, jer je školstvo u građanskoj državi zbilja i postalo oruđem nacionalne politike,[85] a tako i znanost što je znanosti nametnulo uski nacionalni okvir. Pavlinović se ovdje povodio i za spomenutom enciklikom Pija IX. i »Quanta cura« kojima je papa osudio laicizaciju škole. Pišući u istom članku o zlouporabi Crkve u svrhu državne politike spomenuo je »španjolsku zlosretnu inquisiciu« (str. 256). U govoru biračima u Imotskom 1870. branio se od onih koji su ga krstili »jezuitom« i »ultramontancem« i tražio slobodu,

ali ne knjišku, talijansku i njemačku slobodu. U borbi protiv laicizacije škole Pavlinović je imao saveznika, nikog manjeg nego li Račkog koji je u pismu od 29. kolovoza 1872.[86] smatrao da će »zapadnjačke teorije o razdruženju škole od crkve kod nas još dugo (...) za uviek tudje, (...) svećenstvo glavna a gdjegdje jedina podpora učilištu i pučkoj prosvieti« i da će utjecaj svećenstva na školu ostati dok svećenstvo ostane narodno. Pavlinović je u tom držanju zacijelo polazio od Rosminijeva uvjerenja da kršćanski narodi nose u sebi načelo kulturnog pomlađivanja koje duguju Crkvi.[87] Nije daleko ni nazor španjolskog katoličkog filozofa Jaime Balmesa da su se kršćanski narodi domogli mnogo višeg stupnja kulture od nekršćanskih, što duguju Crkvi.[88] Pavlinović se suprotstavlja držanju laičke države, koju formulira talijanski liberalni filozof Terenzio Mamiani.[89] Mamiani smatra da Crkvu valja udaljiti iz znanosti i škole i lišiti je svih društvenih funkcija jer su u njezinom dogmatskom i čudorednom sadržaju sadržani spekulativna i moralna načela za koja se nude i rješenja. Ta rješenja nisu racionalna i prijete intelektualnosti. Zbog toga valja u znanosti staviti naglasak na matematiku i fiziku. No za Pavlinovića je Crkva, pored ostalog i kulturna ustanova kojoj Hrvatska i Srbija duguju svoju kulturu iz davnina, ona je osnova naroda po tome što je izvorište morala, a prema Rosminiju svako društvo počiva na osnovama čudorednosti.[90] Ako je Pavlinović u Crkvi vidio kulturni institut, on se povodio za Giobertijem koji je religiju smatrao »majkom uljudnjenosti i klicom Objave.«[91]

Pavlinovićev odnos prema pravoslavlju bio je, kako smo već vidjeli, povoljan i on je pravoslavlju priznavao čistoću naučavanja u čemu se on povodi za poslanicom pape Pija IX. »Ad episcopos Angliae« (16. rujna 1864) u kojoj je papa priznao pravoslavnima i anglikancima čistoću naučavanja. No on je imao vrlo loše mišljenje o bizanstvu kojem je u članku »Slavenstvo, Jugoslavenstvo, Srbohrvatstvo« zamjerio »kaluđerstvo i dvorjanstvo« (str. 497), pa je dodao kako bizantizam Srbe čini divljim, a njihove kraljeve ocoubojicama, i kasnije turskim vazalima. Bizantinstvo mu je zlouporaba vjere u političke svrhe, »smjesa pogansko-rimske vlasti, na rimsko uređenje, uz istočne prikaze obožavanja čovjeka. Ni rod, ni imanje, ni kriepost, ni znanje: ništa nije vriedilo u bizantinskoj državi do službenog pečata, što vlada pritiskivaše na čelu pojedincu « (str. 510). Bizantizam mu je nadalje bio birokratizam i despocija pa je papa zamjerao caru da se upliće u crkvene poslove, da nosi naslove »prebožanstveni, presveti« itd. Ustajući protiv ovakvog »bizantizma« Pavlinović kritizira etatizam suvremenog njemačkog neomerkantilizma s katoličkih i liberalnih pozicija u isti mah.

U ovoj kritici »bizantinstva« Pavlinović se oslanja na zahtjev »Syllabusa« protiv osnivanja nacionalnih crkava nezavisnih od Rima i pod kontrolom državne vlasti, a potom na Aug. Fr. Gfrörera[92] koji je Bizant opisao kao birokratsku državu u kojoj je car iznad Crkve pa traži da ga štuju kao Boga. U ovoj kritici Pavlinović se ograničio na kritiku srpske države i upravne prakse bizantskog pravoslavlja ne prelazeći u dogmatska i teološka pitanja kao onda kad je u »Besjedi na sedamstogodišnjicu sv. Frane Asiškoga u Sinju« (Zadar, 1882) osudio bosanske bogumile kao krivovjernike pa je objasnio turško osvajanje kao kaznu Božju zbog bogumilskog krivovjerja.

Ovakvo viđenje države i rezerve prema njoj s individualističkih i katoličkih pozicija dijametralno su suprotne viđenju države u Fichteovoj filozofiji, a to je država što stoji iznad individualnosti i apsorbira je pa se sloboda individue sastoji u tome da se ona identificira sa cjelinom izraženoj u državi. Od Fichtea vodi put prema totalitarizmu,[93] ali od Pavlinovića zasigurno ne.

Pavlinovićevo djelo ideološko je, a ne znanstveno. Njegovi nazori o Bosni teško su se mogli dovesti u sklad sa stanjem znanstvenog istraživanja bosanske

povijesti u njegovo doba, pa ga je Rački pismom od 4. ožujka 1877.[94] upozorio da je Bosna još u srednjem vijeku imala svoju autonomiju. Stoga je Rački upozoravao Pavlinovića na naivnost njegova uvjerenja da će Austrija pristati da Hrvatska pripoji Bosnu i Dalmaciju. Iz Pavlinovićevih prirubnica na ovom pismu vidi se da je on bio svojeglav, da nije poklanjao pažnje upozorenjima Račkoga i da nije poštovao rezultate njegova znanstvenog istraživanja. Tako je Pavlinović kod nas začeo tip specijaliziranog političara i ideologa koji djeluje odvojeno od znanstvenika, ali ipak ima držanje intelektualca.[95]

Njegova ideološka slika Hrvatske osnovana je na znanstvenom istraživanju onoga doba, a ti znanstveni nazori danas su nadmašeni i zastarjeli. Nazor da se Hrvatska dezintegrirala u XV. st. zbog nesloge, da su Mleci posjekli naše šume, pa nazori o Turcima i njihovim osvajanjima danas su zastarjeli,[96] Pavlinović je k tome imao posve nedovoljno poznavanje Turske i islama. Slično se može kazati i za jezikoslovne nazore Vuka St. Karadžića i njegovih sljedbenika koji su smatrali da su svi štokavci Srbi.[97] U tom smislu Pavlinovićeva ideologija, kao i sve nacionalne ideologije, lebdi u magli irealnosti u kojoj se gube državne i nacionalne granice.[98] No ideolog postaje rob dijela sebe, naklonjen tiraniji za razliku od mislioca, koji je uvijek na oprezu od takve alijenacije i petrifikacije misli.[99] No ovo je prigovor, koji valja uputiti, ne našemu don Miji, već stoljeću čiji je on bio sin. No ovaj pojam ideološki izobličene slike nacije pokazuje nekrolog Pavlinoviću Save Bjelanovića koji ga je opisao kao Srbina što se odmetnuo.[100]

Pavlinovićev pojam Hrvatske kao kulturne zemlje koja će svojom kulturom odigrati ulogu u južnom Slavenstvu, potom Hrvatske kao žrtvenog janjeta Zapada, mjesto i status Srba u Hrvatskoj kao ravnopravnih Hrvatima, pojam Jugoslavije kao zajednice zbratimljenih i ravnopravnih naroda, ujedinjenih da se opru lakomim susjedima što žele dijelova našeg nacionalnog teritorija, ulazi u temelje hrvatskog mentaliteta, a čini i bitne odrednice AVNOJ-a i nove Jugoslavije i kaže o Pavlinovićevoj političkoj dalekovidnosti.

Mi moramo ipak priznati da su kršćanski nazori i baš Pavlinovićevo župničko držanje, njegov politički govor sličan propovijedi snažno djelovali na stvaranje ove ideološke slike.

Nije bez razloga što je među preporoditeljima bilo mnogo svećenika, osobito franjevaca, a potom odvjetnika, jer su oni jedini bili nezavisni. Činovnici, što su živjeli od državne plaće, nisu mogli djelovati u opozicijskim strankama, a autonomaši su nazivali narodnjake klerikalnom strankom baš zbog toga.

Kao operativni političar Pavlinović je doživio neuspjeh kao i mnogi drugi operativni političari prije i poslije njega kod nas, a osobito zbog razlaza s ideološkim grupacijama u Srbiji. Time je njegova stranka, koja se držala donekle ksenofobno prema Italiji, Njemačkoj i Madžarskoj ostala posve osamljena u međunarodnim okvirima, što je opet bila oznaka doba. Jer, to je bilo doba nacija sa zatvorenim privredama, književnostima, političkom ideologijom i znanstvenim sustavima. Pavlinovićev život bio je neugodan i težak. Bio je neprestano optuživan i potkazivan da je panslavist. Sam se tužio na napade:

»Novim Srbima hoće se morala. Oni napadaju na *lažni moral* hrvatske stranke. Licumjerstvo ili jezuitizam je sve ono što ta spominje o moralu. Opet i opet: Pavlinović *prodan*, Danilo palikuća, D. r. Miće šarenjak, savjetnik Milić izjelica, spekulant, pijanica. Bijankini s družinom špioni i zločinci, da te Bog očuva.«[101]

Ovi napadi nam kažu o niskom intelektualnom, moralnom i političkom stupnju parlamentarne demokracije kod nas, a i inače. Kad je Pavlinović umro, u nekrolozima su se istakle njegove govorničke sposobnosti[102] njegova moralna veličina kao uzor koji valja slijediti.[103] Strossmayer je istakao neporočnost njegova života i opisao njegovo dobro poznavanje bogatstva našega

jezika.[104] Makarski načelnik I. M. Vuković istakao je da on nije bio ni koristoljubiv ni častohlepan, pa je u oporuci ostavio novac za javnu biblioteku u Makarskoj.[105] Dinko Politeo istakao je sve optužbe protiv njega zbog veleizdaje, zabrane njegovih članaka.[106] Juraj Biankini opisao ga je kao mit narodnog velikana i usporedio s Danteom i George Washingtonom kao nacionalnim simbolima.[107] I »Glas Crnogorca« objavio mu je topao nekrolog (XVI, 1887. br. 20).

Kasniji članci u obljetnicama pokazuju kako je Pavlinovićev image Hrvatske stjecao nacionalni stupanj. Frane Bulić je u svom »Spomenu Pavlinoviću«[108] ponavljao misli o Hrvatskoj kao »antemurale Christianitatis« što se bori da Evropu ne prikuju »tmine neznanstva«, dok »mletačka lukavost« igra izdajničku ulogu. Juraj Biankini ističe da je on bio svećenik, ali tolerantan u vjerskim pitanjima, te da se zalagao za slogu između svećenika i svjetovnjaka.[109] M. Perković je u članku »Miovio Pavlinović«[110] vidio Pavlinovića kao ideal i isticao pigmejski i parodični karakter političkih borbi njegova doba u usporedbi s Pavlinovićem. Ivo Politeo pokušao je u članku »O Mihovilu Pavlinoviću«[111] analizirati značaj Pavlinovićeva rodoljublja. Pavlinović, prema Politeu, nema velikih simpatija prema Francuskoj revoluciji jer slobodu naroda smatra prirodnim pravom danim od Boga. On daje veću važnost povijesnim pravima ne smećući ni prirodno pravo iz vida. Kao većina preporoditelja više je zaokupljen pobijanjem tuđinstva a manje pitanjima demokracije. Karlo Eterović isticao je njegove duboke i prisne veze s franjevcima.[112] Pavlinović je kao politički uzor napokon preuzet u sustav političkih vrijednosti nove Jugoslavije.

Pavlinovićev politički rad nije doveo do neposrednih rezultata, a završio je u ćor-sokaku i apsurdnoj izolaciji u kojoj se našla i sva Evropa što se onda sastojala od desetaka nacija koje su svaka za sebe vjerovale da su »izabrane«. Ovakav nacionalizam išao je sve više udesno i završio se stradanjima II. svjetskog rata. Pavlinović ipak u rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja nigdje ne spominje nasilje i rat. No s preuzimanjem stečevina Taparellija, i Rosminija (u krajnjoj liniji i Kanta) on je stvorio obrazac za nadilaženje tog apsurdnog nacionalizma. On je pojam slobodne i nezavisne evropske nacije, koji odgovara liberalističkom individualizmu, dogradio pojmom kršćanske ljubavi među nacijama.

BILJEŠKE

1. Nikša Stančić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1860), Zagreb, 1980. Jakša Ravlić, Mihovil Pavlinović kao književnik, Radovi IJAZU u Zadru, VIII (1961), str. 65-121.
2. Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija 1760—1914, N. Sad, 1973, str. 198, 290 i dr.; Isti, Strosmajer i jugoslavensko pitanje, N. Sad, 1976, str. 173. i dr.
3. Mihovio Pavlinović, Životopis, Vienac, VII (1875), br. 27, str. 438—41.
4. Mihovio Pavlinović, pjesnik, Iskra, III (1886) br. 18, str. 144—147.
5. Pjesme i besjede, god. 1860—72, Zadar, 1873.
6. Pjesme i besjede Mihovila Pavlinovića, god. 1860—72, Zadar, Tiskom narodnog lista, Vienac, V (1873) br. 36, str. 573.
7. O Trnskovom filološkom radu Ivana Pederina, Njemačka književnost u hrvatskom časopisu 'Vienac' 1869—1903«, Zadar, 1979. dis.
8. Na pr. Heinrich Stieglitz, Istrien und Dalmatien, Briefe und Erinnerungen, Stuttgart und Tübingen, 1845, J. G. Kohl, Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro, 2. Bde. Dresden, 1851. Ivan Pederin, Starine Dalmatinske Hrvatske kao nadahnuće austrijske putopisne književnosti Biedermeiera, romantike i realizma, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, XIII (1974—75), str. 273—297.

9. Mihovil Pavlinović, Besjeda na stogodni izhodni dan otca Andrije Kačića, plesnika i učitelja pučkog, izrekao u crkvi malobratjanika u Makarskoj..., Glasnik Dalmatinski, XIII (1861), br. 4, str. 3—4.

10. Isti, Piši kako puk govori, Narodni list, i (1862) Prilog broju 7, str. 36.

11. Ivan Pederin, »Začinjavci« štioci i pregaoci, Vlastite snage i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti, Zagreb, 1977. Andrija Kačić-Miošić prema tradiciji u književnosti i njegov udio u preobrazbi hrvatskog stila, str. 151—174.

12. N. Stančić, Op. cit. str. 71—72.

13. Ivan Pederin, Fiziokratski pokret u Dalmaciji, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, X (1984), br. 1—2, str. 167—203.

14. Rudolf Braun, Industrialisierung und Volksleben, Die Veränderungen der Lebensformen in einem ländlichen Industriegebiet vor 1800. (Zürcher Oberland), Erlenbach und Stuttgart, 1960, str. 101, 118.

15. Sociologie de la litterature, Paris, 1985, str. 75.

16. U *Pučki spisi*, Zadar, 1876, str. 16.

17. Karl Pawek, Christlicher Kitsch, u: Gillo Dorfles, Der Kitsch, Tübingen, 1969, str. 143—150.

18. Hermann Broch, Kitsch und Tendenzkunst. ibid, str. 73.

19. J. Ravlić, Op. cit. str. 72. N. Šimić, Književna ostavština M. Pavlinovića, Iskra, i (1891) br. 2, str. 11—12.

20. Nešto o jeziku M. Pavlinovića, Glasnik Matice dalmatinske, knj. treća (1904), str. 281—92.

21. Archiv für slavische Philologie, sv. XXIV, str. 230—242. I Marin Pavlinović u djelu *Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od godine 1848—1887. u svjetlu nepoznatih izvora*, Zagreb, 1936, str. 15.

21a. Djela iz bilj. 4. i 6.

22. Pavlinovićeva načela o vjeri i politici, Hrv. prosvjeta, XIX (1932), br. 3, str. 49—54. Vidjeti i P(etar) G(rgec), Mihovio Pavlinović, Prigodom stote godišnjice njegova rođenja, Seljačke novine XIV (1931), br. 4, str. 4.

23. Ivan Pederin, Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810—1848), Bibliotekarstvo, Sarajevo, XXXI (1985), str. 23—33.

24. Isti, Odnos austrijske cenzure prema evropskim književnostima, filozofiji i političkoj ideologiji, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knj. 32 (1984), sv. drugi, str. 209. O ovom romanu Ivan Pederin, Na izvorištima trivijalne književnosti, Njemačka sablasna pripovijetka (Geistergeschichte) i engleska gotska pripovijetka (Gothic Story) prema kriminalističkom romanu, Izraz, XXII (1978), br. 11—12, str. 1517—40. i tamo navedena literatura.

25. Pressegesetz gegen den Missbrauch der Presse od 23. ožujka 1849. Hist. arhiv u Zadru, Pres. spisi namjesništva, 1848. XI/1/2, br. 475. pa Instruction an die Staatsanwälte od 15. ožujka 1849. Hist. arhiv u Zadru, Pres. spisi namjesništva 1849, XI (1) 2, br. 528 p.

26. Karlheinz Rossbacher, Heimatbewegung und Heimatroman, Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende, Stuttgart, 1975.

27. Nešto lieka mnogim ranam, Narodni list, i (1862), r. 39. Prilog

28. Postanak vojničke krajine, Narodni list, i (1862) Prilog broju 11. Besjeda mojim biračima u Zadru, 1870, str. 7. Besjeda u Makarskoj, Zadar, 1873, str. 8.

29. Pjesme i besjede, Zadar, 1873. Ban Zrinović, str. 242.

30. Reinhard Kühnl, Formen bürgerlicher Herrschaft, Liberalismus — Faschismus, Reinbeck bei Hamburg, 1971, str. 36.

31. Pučki spisi, Zadar, 1876. Narodnost i vira, str. 406.

32. Ibid. Narodnost, str. 399.

33. K. Milutinović, Vojvodina i Dalmacija 1760—1914, N. Sad, 1973, str. 185—186. Vidjeti još anonimnu denunciju protiv Pavlinovića iz Splita 5. srpnja 1862. Pres. spisi namjesništva, Hist. arhiv u Zadru, Kut. 468. 1862. XII /2/ 1483. gdje se on opisuje kao panslavist.

34. Pjesme i besjede, O nadzoru učione, str. 253.

35. Pučki spisi, str. 533.

36. Tako o britanskim konzervativcima F. J. C. Hearnshaw, Conservatism in England, An Analytical, Historical, and Political Survey, London, 1933, str. 25.

37. Narodni list, XIII (1874), br. 31.

38. R. Kühnl, Formen bürgerl. Herrschaft, str. 11, 30.

39. William Aylott Orton, The Liberal Tradition, A Study of the Social and Spiritual Conditiones of Freedom, New Haven, 1946, str. 15.

40. Ibid. str. 57, 77.

41. Hearnshaw. Op. cit., str. 7.

42. Peter Viereck, Conservatism from Adams to Churchill, Toronto — New York — — London, 1956, str. 44.

43. Boyd C. Shafer, Nationalism, Myth and Reality, New York, 1955, str. 8. Pod nacionalizmom ne podrazumijevam pejorativni pojam našeg političkog govora i političke prakse, već način i metodu vođenja politike, onako kako to radi zapadna politologija.

44. Ovim postupcima arhaičnog društva Mircea Eliade nalazi paralele u suvremenoj politici, Aspecs du mythe, Paris, 1963, str. 42, 43, 45.

45. Del rinnovamento civile d' Italia, Tomo secondo, Parigi e Torino, 1851, str. 559, 567.

46. Zadružno stanje dalmatinsko, Narodni list, i (1862), prilog k broju 13, 15, 17.

47. Elie Kedourie, Nationalism, London, 1866, str. 89.

48. Djelo iz bilj. 45, str. 27, 75.

49. John Breuilly, Nationalism and State, Manchester, 1982, str. 74—75. Kossuth Lajos također nije priznavao manjinska prava Slovacima, Rumunjima i Srbima, Istvan Deak, The Lawful Revolution, Louis Kossuth and the Hungarians 1848—1849, New York, 1979, str. 122, 126, 127.

50. Piši kako puk govori, Narodni list, i (1862) Prilog broju 7, str. 36.

51. Narodni list, i (1862), prilog broju 47, str. 241. i br. 51, str. 261—62. 53, str. 271—72.

52. Tako i Stančić, Op. cit. str. 98—99.

53. Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto, Livorno, 1845. Art. I. Prop. I., Art. II. Par. 1. CLXXXIII. Prop. III. CLXXXIV. Coroll. 1—2.

54. Ante Palavršić i Benedikta Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split, 1962, br. 27. str. 51.

55. Narodni koledar novi i stari za prestupnu godinu 1864. druga godina, Zadar, str. 46, 49, 50.

56. Narodni list, V (1866), br. 104, str. 467—68.

57. Narodni list, XIII (1874), br. 31.

58. Del primato morale e civile degli italiani, introduzione e note di Gustavo Balsamo—Crivelli, Torino, 1925, str. 73.

59. Besjeda svojim biračima u Zadru, 1870, str. 9—11.

60. Djelo iz bilj. 45. Tomo primo, str. 10. i Tomo secondo, str. 130—140, 549.

61. B. Shafer, op. cit. str. 148. Nikola Dugandžija, Religija i nacija, Zagreb, 1983, str. 40.

62. Aspects du mythe, Paris, 1963, str. 119—120.

63. Del primato morale e civile... str. 61.

64. Narodni list, i (1862), br. 39.

65. Hist, arhiv u Zadru, pres. spisi namjesništva, 554. I (5) 1. Interpolationen 1875.

66. B(laž) L(orković) napisao mu je recenziju ovog djela u »Viencu« V(1873), str. 142—143. koja se može čitati kao pravi manifest hrvatskog ekonomskog individualizma.

67. Ta ga shvaćanja nisu smetala pedesetih i šezdesetih godina. N. Stančić, Op. cit. str. 98—100. No zbog toga ga je K. Milutinović optužio da njegov ideal nije Jugoslavija, već velika Hrvatska, Vojvodina i Dalmacija 1760—1914. N. Sad, 1973, str. 258

68. Narodni list, i (1862), prilog br. 37.

69. Narodni list, i (1862), prilog broju 3, str. 15—16.

70. Friedrich Lütge, Deutsche Sozial — und Wirtschaftsgeschüchte, Ein Überblick. Berlin — Göttingen — Heidelberg, 1952, str. 355 f.

71. Ivan Pederin, Časopis »Vijenac« o Bosni i Hercegovini do Senoine smrti, Radio Sarajevo — Treći program, XII (1983), br. 40, str. 349—386.

72. Del rinnovamento, Tomo secondo, str. 160. O opisima Hrvata što guše revoluciju u Italiji Mate Zorić, Croati e altri Slavi del sud nella letteratura italiana dell' 800, Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, 1972—1973, str. 33—36.

73. Palavršić-Zelić, Korespondencija, br. 125, str. 181.

74. »Klerikalizam« Mihovila Pavlinovića i politički spis njegove borbe protiv liberalizma i liberalaca u Dalmaciji, Marulić, IV (1971), br. 1, str. 1—9.

75. Vol. II. Chicago — London — Toronto — Geneva — Sidney — Tokyo — — Manila — Seoul — Johannesburg, 1943—1973, str. 991. Slično i Larousse du XX siecle, Tome 2, 1929, str. 300.

76. Beograd, 1975, str. 435.

77. Ivan Pederin, Die venezianische Verwaltung Dalmatiens und ihre Organe (XV. und XVI. Jahrhundert), Studi veneziani, n.s. XII (1986) str. 142—151.

78. Narodni list, i (1862), prilog broju 63.

79. Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo, Madrid, 3, 1973, str. 94—95.

80. Narodni list, i (1862), prilog broju 55, str. 281. i broju 57, str. 291.

81. Zadnji naraštaj svećenika glagoljaša završio je studij u zadarskoj bogosloviji 1830, a glagoljaštvo je ponegdje obnavljano u drugoj polovici XIX. st. Stančić, op. cit. str. 126.

82. Suvremena politološka istraživanja to potvrđuju pa se može opaziti da su zemlje što su nekoć govorile latinski ili staroslavenski time i vezane Karl W. Deutsch, Nationalism and Social Communication, An Inquiry into the Foundations of Nationality, Cambridge, Mass. 1972, str. 46.

83. R. Kühnl, Op. cit. str. 29.

84. La costituzione secondo la giustizia sociale con un' appendice sull' unita d' Italia, Napoli, 1848, str. 5—6.

85. E. Kedourie, Op. cit. str. 84

86. Palavršić-Zelić, Korespondencija, br. 124, str. 179.

87. Della sommaria cagione per la quale stanno o rovinano le umane società, Milano, 1837, str. 50.

88. El Criterio, Madrid, 1964, str. 165.

89. Teorica della religione e dello stato e sue speciali attinenze con Roma e le nazioni cattoliche, Firenze, 1868, str. 46, 47, 52.

90. La società ed il suo fine, Milano, 1839, str. 18—19.

91. Del primato..., str. 48.

92. Byzantinische Geschichten, Aus seinem Nachlasse hrsg, ergänzt und fortgesetzt von J. B. Weiss, I. Geschichte Venedigs von seiner Gründung bis zum Jahre 1084, str. 163. i sv. II, str. 301.

93. Ivan Pederin, Slika Štajerske u austrijskom zavičajnom romanu (Heimatroman), Slavistična revija, Ljubljana, letnik 35 (1987) št. 1, str. 51—63.

94. Palavršić-Zelić, Korespondencija, br. 179, str. 250. O odnosu Račkog prema Bosni Dragutin Pavličević, Franjo Rački i istočno pitanje (1860—1885), Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU, vol. 9 (1979).

95. Tako Pavlinović i njegov pobratim Jovan Sundečić nisu primljeni u Akademiju, K. Milutinović, Strosmajer i jugoslavensko pitanje, N. Sad, 1976. Valja ipak praviti razliku u književnosti između jednog i drugog, jer Sundečić nije bio više od stihotvorca, a Pavlinović to nije bio.

96. Ivan Pederin, Austrijska putopisna djela o Bosni i Hercegovini, Radio-Sarajevo — Treći program, god. XI (1982), br. 39, str. 427—511. isti, Rapske šume, fontik, universitas s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru, Rapski zbornik, Zagreb, 1987, str. 131—140.

97. Dalibor Brozović otkrio je razlike između istočne i zapadne štokavštine, usp. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, u: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, uredili Krunoslav Pranjić i Aleksandar Flaker, Zagreb, 1978, str. 9—13.

98. E. Kedourie, op. cit. str. 71.

99. Gabriel Marcel, Etre et Avoir, et Journal metaphysique (1928—1933), Aubier, 1968, str. 209.

100. Post funera, Srpski list, 8 (1887) br. 19, str. 7.

101. Misao hrvatska i srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882, Zadar, 1882, str. 77.

102. Grgo Martić, Tužni spomen pokojnom Mihovilu Pavlinoviću, Narodni list, 26 (1887), br. 51.

103. Hugo Badalić, Mihovilu Pavlinoviću, ibid.

104. Za Spomenik Mihovilu Pavlinoviću, ibid.

105. Ibid.

106. Ibid.

107. Ibid.

108. Katolička Dalmacija, 21 (1890), br. 53.

109. Dr. Miho Klaić i Don Mijo Pavlinović, Narodni list, jubilarni broj 1, ožujka 1912.

110. Narodni list, 47 (1908) br. 40.

111. Savremenik, XII (1917), str. 181—185.

112. Nekoliko pisama don Mije Pavlinovića Ocu Stjepanu Zlatoviću, Nova revija, X (1931), br. 1, str. 30—40.

Mirko PETI

Sv. Martin

U crtežu Alme Orlić

U mrklini, sjajnoj,
kao svjetlost, napet,
samo uši,
za višnjinu
oči samo,
za gliblinu,
konj tvoj
ima.

Petar Hektorović

Uz 500. obljetnicu rođenja (1487—1572)

Pjesnik, mudrac, graditelj
i primjeran učitelj složnog
življenja ljudi — i to još u feudalizmu.

I u stvaranju naših velikih renesansnih pjesnika, uz tegobe zbog turskog pritiska, često se ogledalo i stanje u kojem se siromašni puk nalazio.

Na svoj način, vrijedi to i za Hektorovića, za njegovo stvaranje.

Od sedam sačuvanih djela (počeo je s prijevodom Ovidijevih »Remedia amoris«) četiri su poslanice (i »Ribanje« je uputio kao pismo svomu rođaku Hortenziju Bartučeviću) te jedna nadgrebnica.

Ribanje su znali okrstiti kao idilični spjev, bezbrižan izlet u prirodu morsku, no već u naslovu toga našeg osebujnog pjesničkog djela osim prve riječi '*Ribanje*' još važniji je drugi dio u naslovu: *ribarsko prigovaranje*, a veoma su znakoviti viđenja i susreti na putu o kojima pjesnik priča — sve to radi u svom dvostruko rimovanom 12-ercu.

O njegovoj mladosti ne znamo sve (sam je uništio svoje pjesme, preostalo je dijete ljubavi, kći Lukrecija); učio je u Splitu latinski, staru mudrost i graditeljsko umijeće, svome ocu je pomagao u velikom gospodarstvu koje je sam naslijedio, a kao graditeljski zacrtač i meštar iskazao se u svom velebnom dvoru podignutom na Tvardalju u Starom Gradu (Stari Hvar). Bio je i glazbeno nadaren. Izlet s ribarima govori o Hektorovićevoj misaonosti — bila je to posebna prilika (sam je prikupio i donio potrebnu opremu za »plav«--brodicu) za njegovo promatranje ribara Paskoja Debelje (taj je doveo svog nedoraslog sina — da se uči) i mladog Nikole Zeta.

Paskoj će na posjedu H. Bartučevića (smorac-*majištral* nije ih pustio preko kanala, pa su skrenuli u Lučišće, da se tu i odmore) kod čašćenja uz »pehar muškatilą sladka i sazrila« zapjevati počasnicu Mlad gospodin poljem jizdi i (dan kasnije) »sarbskim načinom« bugaršticu O Marku Kraljeviću i bratu Andrijašu, a Nikola onu O Radoslavu Siverincu (*prve zabilježene narodne junačke pjesme*, i to s notama), a onda će obadvojica skupa »jedan niže, drugi više pojuć« pjevati počasnicu I kliče devojka.

Cilj puta bio je Nečujam na Šolti gdje je nekoć, kod svoga kuma don Dujma Balistrilića, boravio Marko Marulić — najugledniji među pjesnicima. Njemu će, gledajući Split, već s lađe Petar uputiti stihove:

O Splite čestiti, ku si srići imil
da s'vazda njizdo ti raznim ljudem bil! (793—4)
Li Marul nad svima, za reći rič pravu —
najveću čast ima i diku i slavu. (801—2)

Nezaboravan po svojoj »Juditi« kao barjaku u obrani od ondašnje aveti — Turaka, Marulić je u Poljicima otkrio bio »Ljetopis popa Dukljanina« i preveo ga na latinski. Misao njegove Judite mogla je rađati Mile Gojsalićeve.

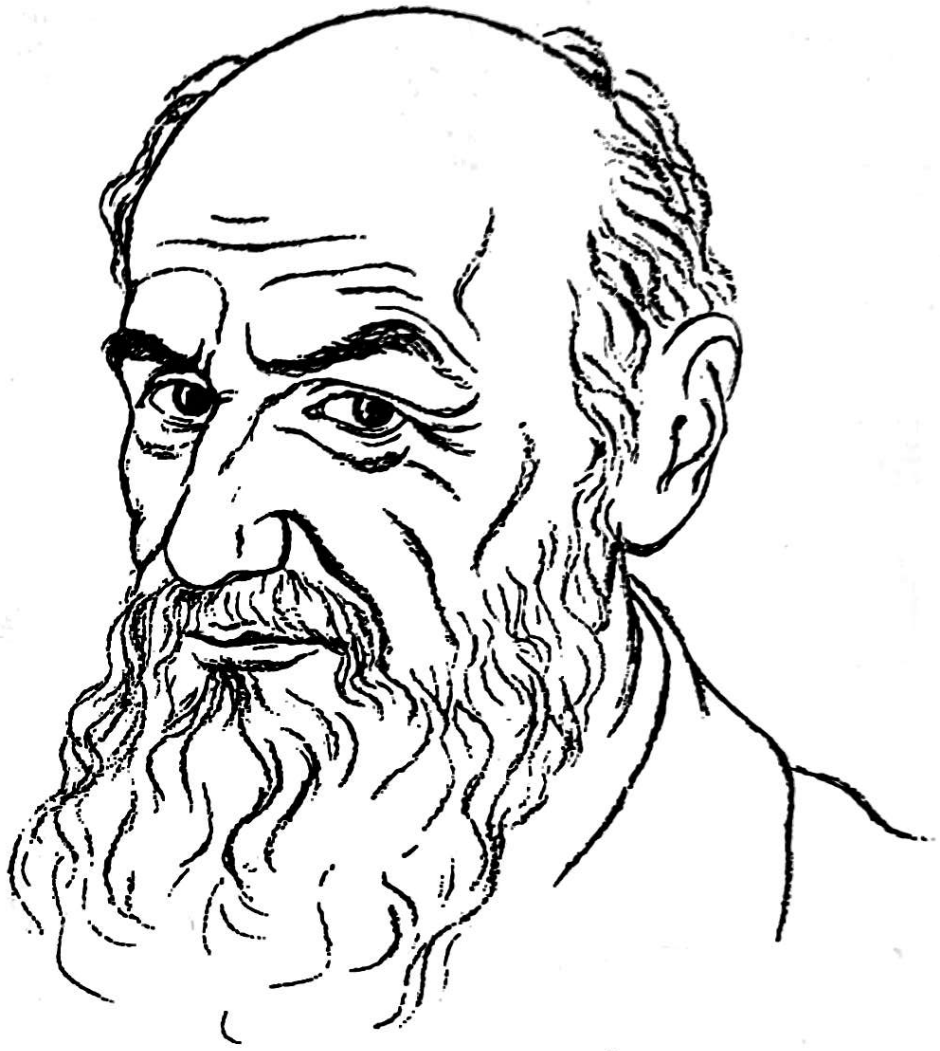

Petar Hektorović (god. 1487—1572)
(Idejni portret)

O svojim vezama s Dubrovnikom pjesnik govori kod susreta s dubrovačkom galijom kad su se trećeg dana morem vraćali iz Nečujma. Pjesnik se ponosio svojim perivojem (danas tek sjena njegova, a sličnu sudbinu doživio je tu i njegov majstorski izveden bogati ribnjak) — i oleandre i čemprese za nasad poslao mu je bio Mavro Vetranović, a o brizi Dubrovčana za Petra (grad njihov Petar će pohoditi istom u starosti, srdačno primljen) govore stihovi Nalješkovića koji ovako zaklinje njegovu bolest gutu (giht):

»Nemoj svi Hrvati
da na te plaču sad, hotej ga parjati!« (Nemoj da se na te tuže svi H., ostavi ga se!)

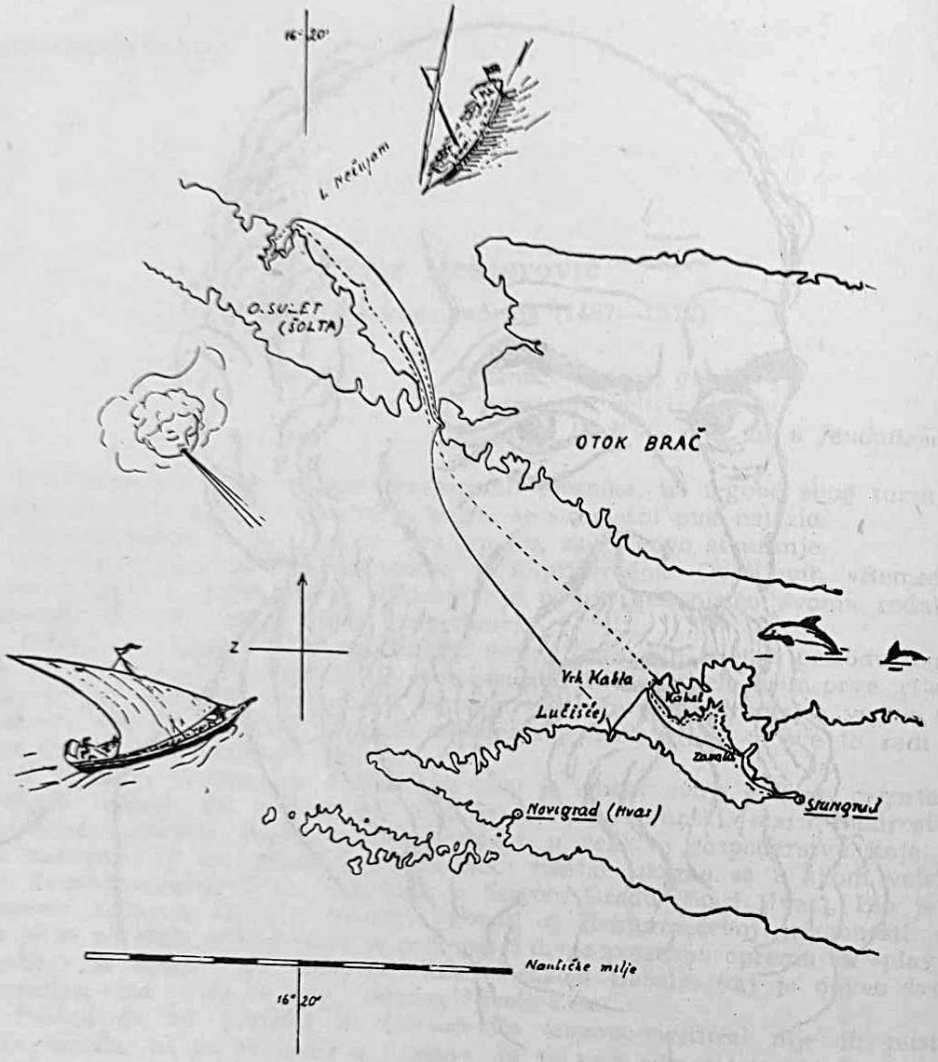

Karta puta Puna crta (——) znači put u smjeru polaska, isprekidana crta (- - - -) znači put kod vraćanja

Sve što su na putu prolazili, nije zatvaralo oko starog pjesnika koji je *za cijelog izleta motrio dva svoja pratioca*, priproste, skromno odjevene (»zlo-rušne«) ribare Paskoja i Nikolu. Njihovu životnu mudrost pjesnik crta osobito trećeg dana kad su se uz vesla razgovarajući vraćali. Prebogata je, zaslužila bi posebnu studiju. Nikoli je stavio u usta:

Ki je zlo obučen i priprost sasvima,
i ki ni naučen i knjige ne ima,
bolji je neg oni, ki zakon pristupa,
a razumom zvoni svuda, kuda stupa. (1371—4)

Ne smatram presmionom misao da u riječima Nikole pjesnik iznosi svoje gledanje, pa i da je to odgovor na riječi pionira naše drame Lucića koji u poslanici Jerolimu Martinčiću (108) jadikuje zbog uništene imovine u pučkom ustanku te za pučane veli da su *»mnoštvo koje dil razuma ne ima«.*

Na kraju izleta, sav sretan, pjesnik je osjetio potrebu da se Paskoju (on je vodio i nedoraslog sina) i Nikoli zahvali na drugovanju s njima i za njihove »vele mile« pjesme koje u njegovu »srcu još zvone« (1496), i želi da se takvi susreti ponove, pa Hortenziju B. kaže:

»da bi mi taki dni (dani) *često dohodili!«* (1684).

Zanesen, Tolstoj je na njivi jednom podigao na se plug i zaorao pred svojim kmetovima, ali to je bilo 3 stoljeća poslije izleta u Nečujam. A kako je radilo plemstvo u pjesnikovo doba, pa i kasnije kod nas i na Zapadu? Oni koji su ispoljavali takvo istinski kršćansko gledanje na malog čovjeka, mogli su negdje biti okršteni nazivom sveca.

Priznajući vrijednosti malog čovjeka — radnika, pučanina, ribara (»kim je plav postelja«, 50), Petar je to učinio kao kršćanin. Nije se samo divio siromašnom pučaninu, mudrosti njegovoj, *on je vidio mogućnost skladnog suživota s njima...*

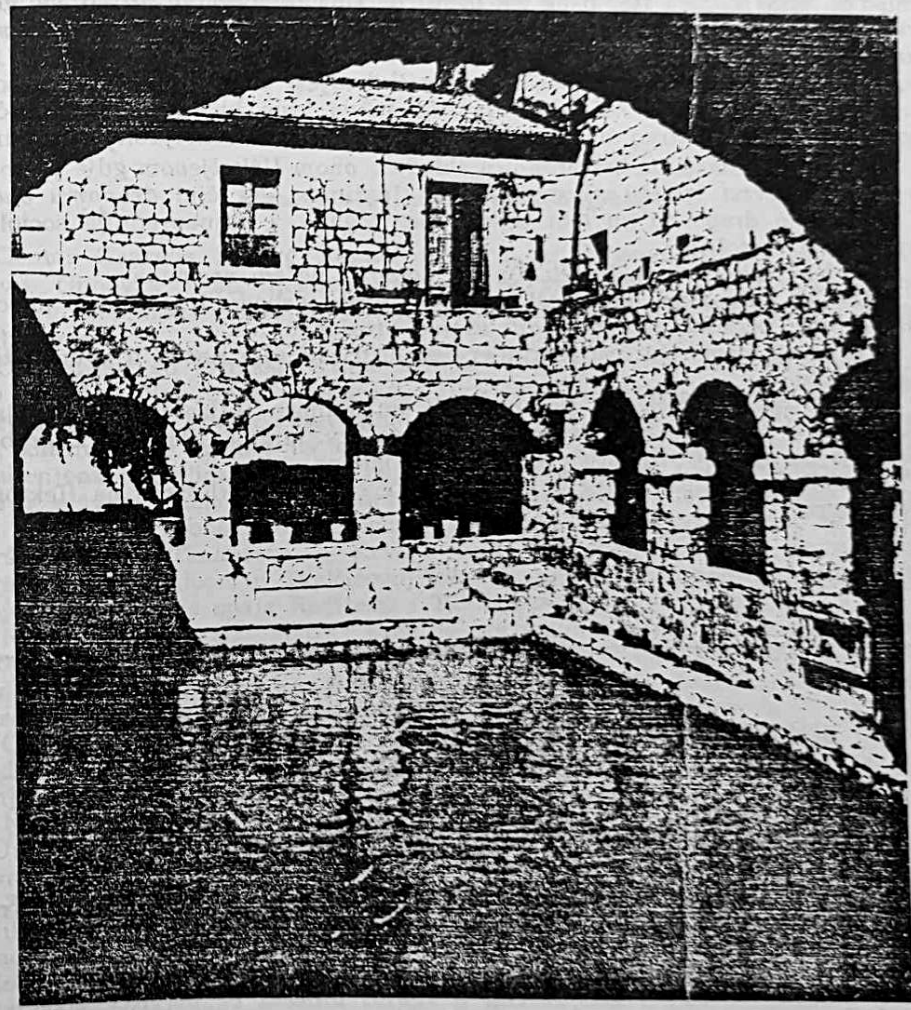

Ribnjak, zapadni dio (1165)

Za pučkog ustanka izgubila su glavu 24 plemića, kuće im porušene (pjesnikov otac zastupao je plemstvo pred mletačkom vlašću). Petru se nije ništa dogodilo, ni imanju njegovu. A pred turskim pljačkašima po Hvaru dvaput je morao preko mora.

Na pročelju pjesnikova Tvardalja uklesano je: *»Omnium Conditori!«* (Tvorcu svega), a drugi natpis: *»Za putnike — za siromahe!«* ukazuje na Hektorovićevo čvrsto praktično čovjekoljublje (lijep dio svoje imovine ostavio je za uboge). Među brojnim natpisima na Dvoru je i onaj u kapeličici zida na lijevom uglu perivoja, pod likom Majke Božje. Dr. B. Duda je u tom pročitao poruku pjesnika upućenu susjednim dominikancima — o Bezgrešnom Začeću Majke Božje.

Petrovo bilježenje pučkih pjesama (i napjeva, s notama) bilo je gotovo 80 godina poslije prve knjige (Hrvatski misal u Kosinju u Lici) tiskane na slavenskom jugu, mnogo prije pojave Shakespearea, više od jednog stoljeća prije Molièrea, doba kad su štampane tek prve riječi na njemačkom jeziku, sto godina prije puta slavne »Hasanaginice« u svijet, 300 godina prije Maks. Vrhovca i Vuka Karadžića.

Stara hrvatska književnost ima pjesničkih djela koja umjetnički nadvisuju Hektorovićevo Ribanje. Ali teško da ima takva koje bi se s Hektorovićevim moglo mjeriti po svojoj duboko ljudskoj, socijalnoj i rodoljubnoj vrijednosti.

Njegovo *gledanje* je kršćansko, *u skladu s onom Učiteljevom* gdje je postavljen vječno čvrst temelj za odnose među ljudima: *»Ne čini drugomu ono što ti ne bi bilo drago da on tebi učini!«* Bez toga ... i najnaprednija sociologija završava u ćorsokak.

Svojom životnom mudrušću *pjesnik govori i našem vremenu.*

Ako se potrudimo da i naši mladi o njemu saznadu štogod više negoli to obično biva, vrijeme naše neće biti uzalud utrošeno!

Tu će se moći više reći i primjerima ilustrirati više negoli u ovom letimičnom osvrtu.

Hektorovićevo djelo za izd. priredili su: Ramiro Bujas (izd. »Ribanja« u JAZ-u 1951) te Marin Franičević (Pet stoljeća hrv. knj., 7, 1968), — Zagrebačka televizija donijela je »Ribanje« 23. X. 1987. godine.

U GK, br. 39, 13 donijeto je više citata i natpisa uklesanih na Hektorovićevu dvoru.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA)

11. II. 1988 — Anti Jakšiću u spomen
18. II. 1988 — Vojmilu Rabadanu u spomen
25. II. 1988 — Vjeko Vrčić: 100. obljetnica smrti biskupa fra Paškala Vujčića

V. D.

Univerzijada '87 izmijenila je izgled Zagreba

Zagreb je unatrag godinu dana doživio u svojoj fizionomiji znatnu transformaciju u pozitivnom smislu, napose njegov središnji dio Trg Republike s okolišnim dijelovima. Dok je prije fizionomiju ovog gradskog dijela karakterizirala patina sivila, sada kao da se pretvorio u vilinski grad, u grad iz bajke. Zagreb je, zahvaljujući Univerzijadi '87, dobio svježinu i privlačnost.

U Zagrebu su od 8—19. VII. 1987. održane XIV. međunarodne studentske sportske igre. Stoga ćemo govoriti i o ovoj Univerzijadi koja znači novu epohu u razvoju Zagreba.

Obnova središnjeg dijela Zagreba

Centar Zagreba ili Trg Republike dobio je najtemeljitiju i najcjelovitiju obnovu. Obnovljene su njegove kontinuirane višekatnice u nijansama raznih boja. Trg Republike dobio je i novi sadržaj; obnovljen je nekadašnji zdenac Manduševac.

Obnovljene su i mnoge druge zgrade, negdje i cijeli dijelovi ulica koje ulaze na Trg Republike: Bakačeva, Jurišićeva, Praška... zatim Pod zidom, Tkalčevićeva i dr. Posebno navodimo Radićevu ul. na čijem početku su obnovljene kontinuirane zgrade na objema stranama, time da je desna korjenitije promijenjena svijetlim skladnim bojama. Poseban značaj ovim zgradama daju izlozi i glavna kućna vrata u drvetu, što daje »dušu« obnovljenom starom stilu. Također je obnovljen i početak Tkalčevićeve ulice sve do iza Skalinske. Dovršen je blok Tkalčićeva — Krvavi most — Radićeva ulica s novom kombiniranom višekatnicom u Tkalčićevoj ulici. U nju je ukomponiran novi prolaz za pješake koji sada spaja Radićevu i Tkalčićevu ulicu.

Nekadašnja dvorana »Istra« sada je korjenito obnovljena s novim zanimljivim sadržajima. Tu je novi Omladinski centar s novim prolazom u Gajevu ulicu, gdje je također novi sadržaj u sklopu Arheološkog muzeja: 2. VII. 1987. otvoren je dio Arheološkog muzeja na otvorenom s nadstrešnicama.

Obnovljen je i Trg Maršala Tita. Tu je već prije bila dovršena obnova zgrade HNK i zgrade Sveučilišta. Sada je obnovljena zgrada Muzeja za obrt i umjetnost (podignuta 1888) koju drže za najljepšu zgradu u Zagrebu.

Na Roosveltovom trgu obnovljena je zgrada bivše gimnazije u kojoj je za Univerzijade 17. VII. 1987. svečano otvoren Muzej »Mimara«, koji sadrži golemo umjetničko blago A. Topića Mimare koje je poklonio hrvatskom narodu.

Zbog ograničenosti prostora ne možemo navoditi imena i ostalih zgrada jer ih je znatan broj, te jedino možemo reći da je Zagreb ovom obnovom zasjao u puninini svoje ljepote kao nikada prije. Njegova neoklasična pročelja, unatoč bogatstvu dekorativnih detalja, zbog sive patine nisu do sada dolazila do izražaja. Oživjeli su fasadni reljefi u igri svjetla i sjene. Dostatno je pogledati hotel »Palace« na Zrinjevcu (podignut 1891) da se u to uvjerimo.

Neke višekatnice imaju i ljudske figure koje su obnovom došle do izražaja, kao npr. na zgradi Osiguravajućeg zavoda »Croatia«, na uglu Trga Republike i Praške ulice, koja ima šest velikih sada bijelih ljudskih figura.

Ne smijemo zaboraviti da je Zagreb ovom prigodom dobio znatan broj novih sportskih objekata od kojih su najznačajniji nova vodena površina na Jarunu (centar za veslačka natjecanja) i Košarkaški centar (na uglu Savske ceste i Ulici Rade Končara) s visokim okruglim tornjem i okruglom dvoranom.

Zagrebački Donji grad karakterizira arhitektonsko-urbanistička harmonija. Sada to još više dolazi do izražaja (spomenuli smo već sklad i ljepotu Trga maršala Tita).

Panoramu Zagreba prema sjeveru zatvara zeleni zid Medvednice koje šumski pokrov dopire sve do centra grada, do raskrižja Ilice i Frankopanske. On je protkan gorskim potocima, blagim padinama i brežuljcima. U tome Zagreb, grad pod Sljemenom, Medvednicom ili Zagrebačkom gorom, zahvaljujući ovom zelenom planinskom masivu, nema premca, s obzirom na ljepotu položaja, među kontinentalnim gradovima svijeta. Prirodno šarenilo, cvijeće i zelenilo, pridodano obnovljenom centru grada tvori poseban »procvjetali ružičnjak«.

Univerzijada '87 u Zagrebu — najveća svjetska sportska manifestacija 1987.

Od mnogobrojnih podataka samo navodimo da je na Univerzijadi sudjelovalo preko sedam tisuća stranih učesnika iz 122 zemlje sa svih pet kontinenata. Prijavilo se 129 zemalja, ali neke nisu došle. Na okupu su se našli pripadnici raznih rasa, nacija, vjera i političkih ideologija. Odvijali su se sportski susreti i među politički sukobljenim zemljama bez incidenata, vođeni geslom Univerzijade »Svijet mladih za svijet mira«.

Na otvaranju 8. VII, nakon savezne himne, odsvirana je hrvatska himna i himna Univerzijade »Gaudeamus igitur« (Radujmo se dok smo mladi). Tako je bilo i na zatvaranju Univerzijade 19. VII. »Gaudeamus...« se pjevao i prilikom podjele medalja pobjednicima u takmičenju. Ova himna veže prošlost sa suvremenošću kao što je nekada latinski povezivao Evropu.

Priroda je bila sklona Univerzijadi. Obdarila ju je većinom lijepim sunčanim danima. Za vrijeme večeri na otvaranju Univerzijade nad Zagrebom se prosula srebrnasta mjesečina.

Proglašenje 5-milijarditog stanovnika Zemlje u Zagrebu

Univerzijada je imala društveno specifičnost kojoj nema premca u povijesti. Za Univerzijade '87 u Zagrebu je bilo simbolično proglašenje 5-milijarditog žitelja naše planete. UN su još prije odredile da to bude za vrijeme Univerzijade u Zagrebu i to 11. VII. Tih dana došao je Peres de Cuellar, generalni sekretar Ujedinjenih naroda, u Zagreb, posjetio je neke sportske objekte, kulturne ustanove i upravo 11. VII, na simboličan način u Klinici za ženske bolesti i porođaje u Petrovoj ulici, proglasio Mateja Gašpara koji se tog dana tu rodio 5-milijarditim stanovnikom Zemlje. Novorođeni Matej sin je skromnih roditelja Dragutina (električar u »Radi Končaru«) i Sanje (dječja njegovateljica na Pešćenici) koji uz Mateja imaju i sinčića Tina. Obitelj živi na zapadnoj zagrebačkoj periferiji. Peres de Cuellar ovim činom je uveličao Univerzijadu, iskazao posebnu čast Zagrebu i našoj zemlji.

Time se ime Zagreba pročulo širom svijeta, posebno u znanstveno-demografskim krugovima. To je i čin poštovanja majčinstva i majki cijelog svijeta.

U čast ovog radosnog događaja održan je istog dana u dvorani novog košarkaškog centra *koncert* s biranim programom u izvedbi vrhunskih izvođača. Na koncertu je bio i Peres de Cuellar i tom prigodom izrekao poruku mladima svijeta. Koncert je počeo izvedbom zagrebačkih solista skladbe za gudače od F. Parača, zatim je Zagrebačka filharmonija izvela stavak »Proljeće« od Vivaldija sa solistom »violinstičkim čudom od djeteta« dječakom S. Milenkovićem. Stavak »Proljeće« podsjetio nas je na onu »mladost, ljepotu i radost« koju tih dana okupi Univerzijada u Zagrebu.

Kao kruna ove večeri izvedena je i IX. Beethovenova simfonija koja je svojim titanskim završetkom uistinu izrazila himnu bratstva svih naroda. Sve je bilo vrhunsko: orkestar, zborovi, solisti i dirigent. Ta simfonija idealno je pristajala u okvir Univerzijade. Nastupili su Zagrebačka filharmonija s orkestrom RTVZ, »Goranovci« sa zborom RTVZ pod vodstvom svjetski poznatog dirigenta Lorina Maazela. Solisti su bili A. Pusarić-Jerič, R. Pospiš-Baldani, W. Holveg i Stamm.

Crkva na Univerzijadi '87

Postojao je Crkveni informacioni centar na Kaptolu 31. Izdao je popis svih kat. crkava u Zagrebu s rasporedom nedjeljnih službi. Tu je bila priložena i geografska skica razmještaja katoličkih župa u Zagrebu. Tako doznajemo da u Zagrebu ima 95 katoličkih bogoštovnih objekata uključujući i dvije grkokatoličke crkve. Zagreb ima četiri dekanata s oko 55 župa. Prospekt je izdan na četiri jezika: hrvatski, engleski, talijanski i njemački.

Na ulazu u katedralu kao i na ulazima u druge crkve bio je postavljen oglas »Dobro došli! Katolička crkva Vas srdačno pozdravlja i želi ugodan boravak među nama« — na pet jezika: hrvatski, engleski, njemački, francuski i ruski.

Za strane je goste u nedjelje 5, 12 i 19. VII. bila u katedrali u 11,30 misa na latinskom jeziku s biblijskim čitanjem i zazivima na stranim živim jezicima. Među njima je bilo 12. VII. čitanje i na arapskom, što je vjerojatno prvi slučaj kod nas u Zagrebu. To su čitala dva svećenika Libanonca — maronita koja su sa delegacijom Libanona došla na Univerzijadu u Zagreb. U katedrali je tih nedjelja vjernicima na raspolaganju bila knjižica s misom na latinskom jeziku, ali pastoralni učinak toga bio je malen jer nije bilo prijevoda paralelno na hrvatski.

Pod misom je pjevao muški zbor latinsku misu od poznatih skladatelja. Izvedbe su bile na visini, ali i to je bio pastoralni promašaj, jer bi pastoralno bilo efektnije da se pjevala koralna misa »De Angelis«. Tako bi i univerzalnost Katoličke crkve došla do izražaja. To sam doživio 1985. u Dakru, glavnom gradu Senegala, kad su u tamošnjoj katedrali »crni« vjernici pod vodstvom »crnog« dirigenta pjevali koralnu misu »De Angelis« na latinskom jeziku (inače misa je bila na francuskom).

Slično sam nedavno doživio u *Barceloni*. Prispjeli smo u katedralu na propovijed, iza koje je zbor dječaka (kako slijedi u misi) pjevao naizmjenice s narodom i klerom korani latinski »Credo« iz mise »De Angelis«. Nakon »Creda« skupina u kojoj sam se našao napustila je katedralu te ne znam kako je bilo dalje. Vratimo se nedjeljnjim latinskim misama u Zagrebu za Univerzijade.

Od pozitivnih strana mise u našoj katedrali bile su kratke propovijedi i sažetak na stranom jeziku, ali unatoč tome misa je trajala sat i četvrt.

Nešto bolja situacija bila je na misi s gostima Univerzijade u katedrali 9. VII. 1987. koju je predvodio kardinal F. Kuharić kada su se neki dijelovi mise pjevali koralno na latinskom.

U katedrali je 10. VII. održan koncert na kojem su V. Ružđak (sada pokojni bariton) i A. Klobučar (orgulje) izveli skladbe hrvatske glazbene duhovne baštine.

14. VII. u franjevačkoj crkvi na Kaptolu bila je ekumenska molitva mladih za mir. U katedrali je tih dana već bila postavljena izložba »Riznica zagrebačke katedrale (5. VII—2. VIII. 1987) koju je, među ostalima, posjetio i Peres de Cuellar. Istovremeno je u Bogoslovskom sjemeništu, Kaptol 29, bila izložba iz fundusa Dijecezanskog muzeja zagrebačke nadbiskupije.

Afirmacija Zagreba

Zagreb je tih dana zasjao u punini svoje ljepote i sjaja te nikad prije nije bio vizualno tako atraktivan kao ovog puta. Kada gledamo livadu u cvijeću (kažemo »livada se smiješi«), obuzima nas unutarnja radost; analogno, kada sada pogledamo obnovljeni Zagreb, obuzima nas toplina radosti, zanosa i ushit kao da postajemo lakši. Zagreb je Univerzijadom zablistao i blista dalje. On je tih dana doživio nekoliko *naj* (superlativa): najveća sportska manifestacija kod nas, najveća dosadašnja Univerzijada, najveća sportska manifestacija svijeta u 1987. godini i dr.

Ova Univerzijada nije bila samo sportska manifestacija nego je imala i niz popratnih kulturno-umjetničkih priredbi: veliki broj izložbi, kocerata, a opera je produžila svoju sezonu. Ne možemo dalje ulaziti u svaki događaj, ali radi cjeline prikaza treba spomenuti da je tih dana u Zagrebu bila također i 22. međunarodna smotra folklora i 22. sajam cvijeća. To je još više uzveličalo tadašnju svečanost u Zagrebu: narodne nošnje kao živo cvijeće i Sajam cvijeća kao nadgradnju arhitektonski procvalom Zagrebu.

Ova Univerzijada imala je četiri vrha

1) Sudjelovale su 122 nacije (političke jedinice) sa svih pet kontinenata, što je rekord. Među njima bile su i zemlje u međusobnom političkom sukobu, te se tako obnovio duh antičkih grčkih igara kada su za onodobnih olimpijskih igara prestajala sva neprijateljstva.

2) Proglašenje 5-milijarditog stanovnika Zemlje, što nema presedana u povijesti.

3) Otvaranje Muzeja »Mimara« u najljepšem urbanističkom dijelu Zagreba. Muzej »Mimara«, uz Muzejski prostor na Gornjem gradu kao i uz ostale muzeje, najbolje govori o afirmaciji Zagreba na kulturnom planu i uopće o kulturnom strmljenju naše domovine. I sada Zagreb može stati uz bok mnogih kulturnih centara Evrope. Za Univerzijade je opet zablistalo »Zlato, srebro i svila zagrebačke katedrale«, što upućuje na visoku kulturnu prošlost Zagreba i kao crkveno-umjetničkog centra.

4) Izvedba Beethovenove IX. simfonije koja je u posljednjem stavku sličila na tutnjavu gromova, pa se i time Zagreb svrstao među prve muzičke centre svijeta, u ono što je bio nekada.

Ovu Univerzijadu karakterizirala je savršena organizacija, te je to pozitivna afirmacija ne samo Zagreba nego i naše zemlje da smo dorasli takvim grandioznim manifestacijama.

Naša zemlja bila je već dva puta domaćin međunarodnim sportskim igrama: 1979. bile su Mediteranske sportske igre u Splitu i 1984. Zimske olimpijske igre u Sarajevu. To je sve nadmašila Univerzijada u Zagrebu.

Ante JAKŠIĆ

Slikarev odlazak

Na stol je polako odložio paletu,
obrisao ruke, stegao čvor na kravati,
pogledao sliku, spustio roletu,
izašao da se više ne vrati.

Ostala je posljednja slika u kutu,
bokal vode na stolu, prevrnuta klupa,
Jesen je dodala slici boju žutu
i slutnju da vjetar krilima lupa.

Sve ga je čekalo obasjano mirom
sa začuđenom tugom u svakom kutu,
a on je već pod crnim šeširom
bio daleko na nepovratnom putu.

Željko VOBORSKI

Smiraj

prijatelji su otišli
da nas dočekaju
na zadnjem
(tako bar kažu)
svijetlom
raskršću
(tamo samo dva puta postoje)
— s jednim na desno
s drugima lijevo
smiraj
potražimo

Berard BARČIĆ

Ivo Horvat*

Sjećanje prigodom 25. obljetnice njegove smrti: 23. travnja 1963.

Prvi put sam ga vidio početkom prvog semestra šk. god. 1934/35. kada je ušao u predavaonicu Botaničkog zavoda na Marulićevu trgu br. 20/II u Zagrebu da započne svoja predavanja iz botanike na Prirodoslovno-matematičkom (tada Filozofskom) fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Vitak stasom, ušao je dostojanstveno u dvoranu, nasmiješena lica naklonio se nama studentima i započeo svoja predavanja iz geobotanike. Govorio je zanosno. Riječ mu je tekla kao u Zlatoustoga. Završio je svoj sat predavanja, opet sa smiješkom na licu, naklonio se studentima i izašao iz predavaonice.

Prvi dojam o mom novom profesoru: plemenit, dostojanstven čovjek, stručan profesor i vrstan predavač. Taj prvi dojam, u klici, očitovao se kroz četiri godine što sam se s njime susretao i slušao njegova predavanja u punini u svim spomenutim vidovima.

Kolikogod je u prvi mah svojim izgledom i nastupom ulijevao strahopoštovanje, toliko se u daljnim susretima i razgovorima očitavala njegova ljudskost, njegova demokratičnost i pristupačnost. To je došlo do izračaja osobito prigodom botaničkih ekskurzija. Tu je Horvat, istina, uvijek bio profesor, ali još više prijatelj. Tu se njegova aureola profesora gubila poput prozirnog oblačića na udaljenom obzorju, a nastupala je simpatična slika čovjeka. I ta slika bivala sve jasnija i potpunija u daljnjem toku mojeg studija. Horvatova prisnost stavljala me je ponekad, osobito u početku moga studija, u nepriliku. Ja sam na nj gledao sa strahopoštovanjem i gotovo sam se bojao pristupiti mu i pitati ga neko objašnjenje (možda je tome razlog i to što sam kao franjevac i svećenik bio tako odgojen da sam se prema starijima, a pogotovo prema svojim profesorima, odnosio s velikim poštovanjem). On je, međutim, pristupao meni kao svom kolegi. Posebno sam se neugodno osjećao kad mi je jednom zgodom, dok smo krstarili planinama Hrvatskog zagorja, rekao: »Gospodine Barčiću, kada ja umrem, vi

*Ivo Horvat, podrijetlom iz Dubravice u Hrvatskom zagorju, rodio se u Čazmi 7. listopada 1897. od oca Ivana, kotarskog suca, i majke Regine r. Holzinger. U Zagrebu je završio klasičnu gimnaziju a potom studij botanike i zemljopisa na Filozofskom fakultetu gdje je i doktorirao iz botanike. Od g. 1920. djelovao je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je prošao sve stupnjeve: od asistenta, docenta, izvanrednog do redovitog profesora.

ćete me sprovoditi!« Gospodine profesore, odgovorio sam mu, nemojte to spominjati! To je isto ponovio nekoliko puta i za vrijeme zadnje godine moga studija. Ja sam, međutim, uvijek to uzimao kao šalu i odbijao kao misao — napast.

Teško je reći da li je stručnost profesora Horvata više dolazila do izražaja na botaničkim ekskurzijama ili na predavanjima. Na obroncima Zagrebačke gore, na livadama, brežuljcima i planinama Hrvatskog zagorja i Gorskog kotara uvodio je nas studente svojim bogatim floističkim znanjem u poznavanje bilja, a svojom vegetacijskom stručnošću u čitanje biljnih zajednica: njihovu građu i zakonitost. Njegova su predavanja uvijek bila na zamjernoj visini bilo da je predavao sistematiku bilo fitocenologiju (nauku o biljnim zajednicama) bilo razvoj biljnog svijeta. Za mene su predavanja prof. Horvata bila Pjesma nad pjesmama. Ona su mi otkrivala do tada nepoznate ljepote biljnog svijeta. To je osobito dolazilo do izražaja u njegovim predavanjima o fitocenologiji, novoj botaničkoj disciplini, čiji je osnivač švicarski botaničar Braun-Blanquet. U školi Braun-Blanqueta, koja je poznata pod imenom »škola Zürich-Montpellier«, Horvat je stekao temeljno znanje o toj disciplini. To je znanje on za cijelog svog života upotpunjavao i usavršavao tako da se razvio ne samo u vodećeg fitocenologa kod nas nego i u stručnjaka europskog i svjetskog glasa. Kad je predavao razvoj bilja, počevši od alga pa do kritosjemenjača, vidjelo se tu njegovo stručno znanje i širina shvaćanja evolucije. Kolikogod je u prvi mah mogao ostaviti dojam da zastupa mehanističko-materijalističko shvaćanje Darwinove evolucije, njegova završna predavanja su pokazala da je evolucija živih bića, pa tako i biljnog svijeta, sasma nešto drugo nego igra slučaja ili rezultat krutih mehaničkih zakona. Završna rečenica njegovih predavanja o razvoju biljnog svijeta glasila je: »Gospodo, ovdje se očituje LOGOS!«

Horvat je bio ne samo odličan predavač nego i veoma plodni znanstveni radnik. Brojni znanstveni radovi, koji su bili plod Horvatovih krstarenja i istraživanja po planinama ne samo unutar domovine nego i izvan njezinih granica oduševljavala su nas studente za pionirski rad. Samo prof. Horvatu mogu zahvaliti ako sam zavolio disciplinu koju su stari nazvali »Scientia amabilis«. Njemu sam zahvalan i za usmjerenje u toj disciplini. Kada sam diplomirao, zamolio sam ga za savjet da li da za profesorski ispit uzmem radnju iz teoretske biologije, čime sam se za vrijeme studija bavio, ili nešto iz fitocenologije, odgovorio mi je: »Pustite teoretsku biologiju i uzmite nešto konkretnije i praktičnije«. Kada sam mu usto rekao da sam određen za nastavnika na franjevačkoj gimnaziji na Badiji (Korčula), odgovorio mi je: »Obradite temu 'Biljno-geografski odnosi otočića Badije'«. Time je bio usmjeren i moj skromni rad u botanici.

Rat i poratno vrijeme nisu ostali bez odjeka na životu i radu prof. Horvata. Proradile su zavist i laž i ugrozile mu egzistenciju. Ipak je istina pobijedila. Pravda djelomično. Umjesto katedre na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu, gdje je već godinama predavao kao redoviti profesor, dodijeljena mu je katedra na Veterinarskom fakultetu gdje

je botanika neobvezatan predmet. To ga, međutim, nije obeshrabrilo nego ga posve usmjerilo na znanstveni rad. Obilazi planine Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Makedonije i Crne Gore, a i planine izvan domovine. Obrađuje vegetaciju tih planina, osobito planina Hrvatske. Organizira i kartiranje vegetacije naših planina. Objelodanjuje brojne znanstvene radove iz tog područja. Obilazi europske gradove (Hamburg, Giessen, Zürich, Beč, Graz, Krakow) te na sveučilištima i raznim institutima tih gradova drži predavanja iz svoje struke, čime stječe ugled učenjaka svjetske razine. Sprema svoje kapitalno djelo: Vegetacija jugoistočne Europe u 3 sveska. Ali u tom njegovu neumornom radu zahvaća ga teška bolest i to njegovo djelo ostaje nedovršeno. **

Iako sam s prof. Horvatom održavao veze, koliko su mi to prilike dozvoljavale, ipak nisam znao za njegovu bolest koja ga je pod konac godine 1962. prisilila da napusti predavanja po europskim gradovima i da se vrati u domovinu. Zato sam ostao kao gromom ošinut kada sam dana 23. travnja godine 1963. u Pazinu primio od kolege iz Zagreba brzojav koji je doslovno glasio: »Profesor Horvat umro, sprovod u četvrtak«. Krenuo sam u Zagreb. U dogovoru s Marijom Horvat, gospođom pokojnika, zaključeno je da ja vodim sprovod. U tom trenutku sam osjetio da davne profesorove riječi: »Gospodine Barčiću, vi ćete mene sprovoditi kada umrem«, nisu više šala ni misao-napast koju trebam odstraniti iz pameti nego bolna stvarnost koju moram prihvatiti.

Nakon dostojanstvenog oproštaja od pokojnika pred mrtvačnicom na Mirogoju u Zagrebu sa strane najuglednijih predstavnika znanstvenih ustanova, poveo sam povorku do groba i tu se, u ime pokojnikovih bivših studenata-svećenika, oprostio od njega. Kolikogod mi je bio bolan taj obred, toliko sam bio i ponosan da sam mogao povesti na posljednji zemaljski počinak tako velikog čovjeka i uglednog znanstvenika o kojem su, prigodom njegove smrti, svoje osjećaje sućuti izrazili dirljivim riječima mnogi svjetski znanstvenici, a njemački botaničar, pokojnikov prijatelj i suradnik, R. Tüxen sljedećim riječima: »Gubitak našeg prijatelja s ljudskog je i znanstvenog gledišta jako velik, i nastalu prazninu nemoguće je popuniti. Ta praznina osjećat će se naročito bolno ne samo u vašoj zemlji već i u čitavoj Europi i daleko preko njezinih granica.«

A ja bih nadodao: prazninu, nastalu Horvatovom smrću, ispunja njegov duh, njegov svijetli lik poštenog i karakternog čovjeka, osvjedočenog i praktičnog vjernika-kršćanina, njegova znanstvena ostavština u kojoj nastavlja živjeti u naraštajima koje je on odgojio i koji će se odgajati na njegovu znanstvenom opusu. Non omnis moriar!

** Poslije Horvatove smrti to djelo su dovršili bivši Horvatov učenik Dr. Vjekoslav Glavač i njemački profesor Dr. Heinz Ellenberg pod naslovom: Horvat-Glavač-Ellenberg »Vegetation Südosteuropas« (1974). Za to djelo rekao je jedan stručnjak: Ovakovo djelo neće se pojaviti za 50 godina u botaničkoj literaturi.

Drago BIŠČAN

Riječ mati Spasa

»Riječ je mati Čina,
trudna žena što kolose rađa.
Gorostasni i granitni Čin,
što vulkanski tminu razdire,
i zvijezde kreće, ko kocke na pladnju.
taj Čin je dijete Riječi...«

Odnijelo je vrijeme one davne dane
kad slušasmo moćnoj Riječi zvučne peane.

Na vrhovima smjelih misli nekad glasna kliktalica,
zbog jastrebova skrita leta
Riječ postade plaha ptica.

S nadom bi htjela gledat u visinu,
no tamo goli vrsi strše u prazninu,
kolosima od granita slični,
gluhi, nijemi, nepomični.

Gnijezdo joj je visoko i sada,
daleko od bučnih, brbljavih parada.
Od vihora čestih prkosno ga brane
vječno mladog stabla zanjihane grane.

Sunčane zrake iz svemira duše
u njega mogu obilato pasti,
no taj golem prostor otvoren svima
osvojit ne mogu osvajači vlasti.

U tom carstvu bez stražara
pobjede se trajne nižu,
pobjednici bez fanfara
do oaza novih stižu.

Nude svježu, ljekovitu vodu
klonulima u uspravnom hodu,
i sanjarska pjesma opet se glasa,
Riječ je u njoj samo mati spasa.

Hoće li moći vrijeme da oplodi
da kolose bez granita rodi?

Da bi u sjeni hladnih piramida
bilo manje tjeskobe i straha,
na stazama dugim, uskim i strmim
znanih i neznanih Prometeida.

Da čovjek bude graditelj svijeta,
ljubitelj znanja, ali i cvijeta,
da uništi prevlast kobnog dinamita,
trijumfe vučje, trag paleolita.

* * *

Neka je hvala pjesniku gnjeva
što davno reče: »Riječ je mati Čina.«

Najdublji glas i njegova pjeva
krik prodoran skrite je boli
da gane svakog tko čovjeka voli.

I njegova je Riječ jezgra
samo brižna mati spasa,
da čuva nas uvijek budno
od granitnih gorostasa.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Ivan Pavić: BIBLIJSKA POVIJEST SPASENJA.** HKD, Zagreb 1987.
2. **Ivan Pavić: RADOSNA VIJEST.** Novo izdanje. HKD, Zagreb 1987.
3. **August Đarmati: SLUTNJE.** Pjesme. HKD, Zagreb 1987.
4. **Marijan Karabin: PAHULJICE.** Pjesme. Zagreb-Schaffhausen 1987.
5. **Zlatko Antun Ivančić: PROLJETNA KIŠA.** Bjelovar 1987.
6. **Marija Bukovac: IZGUBLJENI U VREMENU.** Lirske crtice. Zagreb 1987.
7. **R. Perić-M. Lacko: DEKRET O EKUMENIZMU.** FTI, Zagreb 1987.
8. **Žarko Brzić: NAJLJEPŠI UKRAS.** Kat. salezijanski centar, Zagreb 1987.
9. **E. Vigano: OTAJSTVO I POVIJEST.** Kat. salez. centar, Zagreb 1987.

Povratak u nepovratno

Pred pragom blize roditeljske kuće.
Na povratku. zaustavio me crveni mak.
rujnoćom žari. sam i ohol u zreloj pšenici.
Šuma iz djetinjstva davno je prorijeđena,
i pregažena.
Johovina usputna. uz potok. ustitrana.

Negdje na putu izgubili su se puteljci.
Suho izbrazdano polje
presjeklo je
svaku mogućnost povratka.

U krugovima je (mišljah tako)
kretanje mi ljudsko.
Pođeš. I dođeš.
Netrnovitom obodnom oblikovan kružnicom.
I ne skrećeš — a i ne možeš —
s početne putanje.

Ne protiviš se,
kružnica je
savršenstvo.

Porinut,
obodnicom kružnice odavno otputovah
bez nadražajna trenja
na putovanje kružno.
Nezbrinut. i nezabrinut. olahkotan.

Možda je svemir produžen jajoliko
(neograničen sâm po sebi, iščezavajući),
kružnica u njemu kružnost svoju gubi
kruškolikost joj bude
nazubljena
oštrobridna

Ako je svemir ipak kružnica,
u njemu smo
zarobljeni
bez izlaza.

Onima koji su se ukružili
u krug nedodirni
ljudsko je kretanje kružnica.

Mnogima je putovanje prekinuto:
lijet bez krila,
skok žablji,
puževsko slinavljenje,
zalet bez doleta.

Ne dođoh ovdje
da se ishodištu vratim,
samo istražujem
što je od njega ostalo.

Mak vatrožarni, utinjen,
povukao se u se
u polegnutoj pšenici.

Hobotnički sputao me slak,
zatravila sparušena trava.
Povjetarac me ziba
u zipci od šiblja.

I slijep bih (mislio sam)
pogodio put
u izgubljeno djetinjstvo.
Toliko mi je
ostalo u sjećanju.

Kada sam pogledao i progledao,
nađoh se
pred guštarom nepoznatom.

Sukobio sam se s novoizniklim kućama
gdje nekada bio je gaj.
Zaboravljeni potok radosnih i tužnih uspomena
probija se mučno
kroz zajažene ustave.

U sjećanju maleni vinograd
rastrsio se po čitavu obronku,
no sada je spleten i opleten
i sputan žicom.

Jednom je neki dječak
pojući pjesme
probudio šumu,
još uvijek kao nekad
šumorna šumi
ali se u njoj
ne glasa slavuj
već kriještelica kriješti.

Nisam očekivao slavoluke,
ni kraljozvučje počasnih trubalja.
Ipak se nadah
da će od nekadašnjega sjaja
barem odsjaj
osunčati oko.

Ništa više ne prepoznajem.
Ispredeno je
povjesmo s preslice,
zamuknuo je
vretena zuj.

Pokušao sam i nasilno
uzvodno slijediti
tijek poznata mi potoka,
međutim jedini prohodni puteljak
potisnuo me je
daleko od njega.

Kao da sam nagluh,
ne čujem pucketanje raži.
Zvonim. Ne zvoni, ne cinka.
Ugluhnula su
zvona zornička
zvona svibanjska
zvona žetvenička
zvona svadbena.
U daljini tek brenče
zvona pokopna.

Nije mi bilo teško
otići iz djetinjstva,
svi putovi su
bili otvoreni.
Uspon na planine bio je lagan
poput silaska.
Potoci su tekli i uzvodno i nizvodno.
sve rijeke su se slijevale
u pustolovna mora.
Tutnjava gromova milovala je uho.
(Da li još uvijek gromobrani
uskladištuju munje?)
Kamo god pošao
rudilo je proljeće.

A sada me
na povratku,
koji je
i ovratak i nevratak,

na svakom koraku
zaustavlja
neprohodno šipražje.
I poznati puteljak je prekinut.
Drugačiji potoka je tok.
Mak se usukao u se.
Gdje bijahu cvjetne livade
gnjecava je ilovača.
Uzorano polje
prekrila je očkaljena ledina.
Sa slamnatih krovova djetinjstva
spuznule su čuvarkuće.

U zakorovljenoj pšenici
grozničavo tražim
maka oholnika,
da li još žari ružom
žeže li i pali
neugasivim vatriljem
sav vatra i sav oganj.
Ne vidim,
slijep od uzbuđenja,
kako se mušice lijepe
o sparušene mu latice.

Vraćajući se u nepovratno
otvaram
nagnjila ljeskova vrata.
Iza njih je
meni nepoznato nebo.

Gavranov graktaj
vraća me životu.
Nepoznati sokol
izvlači me iz kaljužne bljuzgavice,
nosi me iznad oblaka
iz kojih na zemlju sukljaju
magluštine potopnih kiša.

(Iz neobjavljene zbirke pjesama
O čovjeku ali ne i protiv njega)

Stanko ANDRIĆ

Smrtnik kuša razumjeti Boga

Ili zanimljivi dijalog između don Quijotea i Sancha, koji su se zaredili

REDOVNIK A: Može li Bog izraziti svoje biće tako da ga predoči mojem razumu? Biti će da može, jer je svemoguć.
REDOVNIK B: To ne ovisi samo o Bogu; to stvaranje predodžbe možda onemogućuje slabost ljudskog razuma.
REDOVNIK A: Slažem se da je taj razum, u pogledu kojega postoje među ljudima dovoljne razlike da bi se uza nj katkada mogao naći atribut »velik« ili »blistav«, prema Bogu ništavan; ali Bog zacijelo može svladati ovu prepreku, koja se sastoji u tome da se jedna beskrajno složena narav predoči jednom ograničenom duhu.
REDOVNIK B: Nema prepreke koja će mu odoljeti.
REDOVNIK A: Dakle je moguće shvatiti Boga?
REDOVNIK B: Ako nam Bog to daje; shvatiti, dakle, ne kao onaj koji izgovara, nego kao onaj koji sluša i prima.
REDOVNIK A: Zar je između toga dvoga tolika razlika? Ili zar se ne može riječju izgovoriti sve što se razumije? Ili zar nismo samo ono razumjeli što smo kadri izreći? Ili zar onaj koji sluša nije ujedno onaj koji govori, te samo tako čuje?
REDOVNIK B: Vjerujem da griješiš.
REDOVNIK A: Ne priznaješ, dakle, da sam dokazao da mogu spoznati Boga?
REDOVNIK B: Nipošto.
REDOVNIK A: Čuj tada drugačiju besjedu. Koliko god bio nemoćan jezik ljudi pred nijemom slikom Istine, on je ipak golemo bogatstvo riječi čija su združivanja kadra opisati svemir; i mi ne možemo zamisliti zakon koji ne sadrže neke riječi. Čini se doista ta mreža toliko valjanom da joj može izmaknuti jedino ono što ne postoji. Zar je onda za Boga nesavladiva prepreka taj pothvat da svoju beskonačnu narav izloži ograničenu duhu služeći se jezikom stvorenja?
REDOVNIK B: Bog je svemoguć.
REDOVNIK A: Tad doista postoje riječi u jeziku kojim govorim i znam koje tumače Boga!
REDOVNIK B: Vjerujući da pogriješih, pristajem na tu tvrdnju.
REDOVNIK A: Tumačenje nije, pak, drugo do raspored nekih riječi. Među svim mogućim rasporedima nalazi se i taj; Bog je, dakle, protumačen, imajući, naime, neke riječi koje ga protumačiše prije vjekova. Ima, naime, neko polje koje obuhvaća pogled duha i u kojemu leži tumačenje Boga; uđimo onda u to polje!
REDOVNIK B: Radije reci »izađimo«; ono je gotovo beskonačno.
REDOVNIK A: Ipak, ono nije lišeno granica: ovaj obzor nije u beskraju. Nadlijećimo, stoga, njegovo klasje, umiješajmo se u njegovo njihanje; jednog dana ukazat će nam se Klas.
REDOVNIK B: Da, počnimo. Uzimam prvi klas; ali gle, ne mogu ga odbaciti bez dvoumice!
REDOVNIK A: Da vidim.
REDOVNIK B: Teško je vjerovati da je istinit.
REDOVNIK A: Ne brzaj; treba razmisliti.

Tomislav MARETIĆ

Stakleno lišće

Prvi siječanj.
Na parketu prašina
prošle godine.

Noć. —
Ulicom se prostire zeleni
val semafora.

Školske ljubavi:
imena u smrznutom
staklu tramvaja.

Suhi listovi.
Zvuk padanja solike,
ako zastaneš.

Smrznuta kiša.
Staklenim lišćem parka
klepeće vjetar.

Sleđene grančice
u parku. —
Krugovi svjetiljke.

Staklene grane
parka — oko mjeseca
blješte krugovi.

Sa snježnih grana
prhki snijeg mekano
pada na snijeg.

Ciganski kućerak.
Na snijegu prostrto
šareno rublje.

Crna mačka se
probija skokovima.
Duboki snijeg.

Ljetni restoran
pod snijegom, na ulazu:
»Dnevno svjež roštilj!«

Sa snježne sante
što sa krova prijeti
kaplje voda.

Sve uzme snijeg. —
Samo rijeka teče
uvijek ista.

Zašto se prešućuje katolicizam u Vojvodini i Subotici?

Katoličko kršćanstvo prisutno je na području današnje Vojvodine gotovo od samih svojih početaka. Ako se uzme u obzir povijesna činjenica da su stari Rimljani zauzeli Sirmium (Srijemsku Mitrovicu) godine 34. prije Krista, da su Panonijom superior (Prekodunavljem) zavladali godine 16. prije Krista, da je car Trajan osvojio Daciju godine 105. poslije Krista, da su rimska naselja postojala u Titelu, Slankamenu, Petrovaradinu, Iloku, Futogu, Baču i Kaloči, onda možemo razložno pretpostavljati da je među tamošnjim rimskim vojnicima i građanima bilo ponekih kršćanskih obitelji koje su slavile otajstva vjere u tajnosti kao što su činili svi kršćani u Rimskom Carstvu kroz prva tri stoljeća. O tome nema, dakako, pisanih povijesnih dokumenata. Poznato je samo to da je Sirmium bio biskupsko sjedište već u 1. stoljeću na čelu sa sv. Andronikom (koga spominje sv. Pavao u poslanici Rimljanima 16,7, a predaja ga ubraja među sedamdeset i dvojicu učenika koje je Krist — prema Luki 10,1 — poslao pred sobom da naviještaju kraljevstvo Božje). Povjesničar Danijel Farlatti tvrdi, nadalje, u svome djelu *Illyricum sacrum* da je u 5. stoljeću bila osnovana biskupija sa sjedištem u Baču, iz čega se može zaključiti da je u Bačkoj u to doba postojao znatan broj kršćana-katolika koji su kao dijaspora zacijelo već prije bili prisutni u tim krajevima. Oni nisu naime iznenada niknuli iz ničega.

Kršćanska povijest Vojvodine kroz minulih devetnaest stoljeća imala je svoja svijetla i tamna razdoblja, svoje uspone i padove. Kršćani su osobito teške krize proživljavali od najezde Huna, Avara, Tatara i od dugotrajne turske okupacije, ali svjetlo vjere nije nikada potpuno ugasnulo, nego je iz pepela ruševina i zgarišta poput feniks ptice opet uskrsnulo i dalje se razvijalo. Sjetimo se samo primjera Subotice i njezine okoline. Dok su katolici u 16. i 17. stoljeću bili primorani skrivati svoju vjeru i egzistenciju po najskrovitijim šumama i pustarama, nakon izgona Turaka i dolaska oveće skupine Bunjevaca u sjevernu Bačku, katolicizam je tako ojačao da je Subotica opet postala izrazito katolički grad, prava katolička metropola u tim krajevima (usp. Ivánnyi István, *Szabadka szabad királyi város története* /Povijest Subotice slobodnog kraljevskog grada/, I, Szabadka, 1886, str. 87 i sl., 135, 142 i sl, 275). Doduše, novovjekovni kapitalistički i socijalistički ateizam pokušali su uzdrmati katolicizam u Subotici, no to im je uspjelo samo u neznatnoj mjeri među vladajućom »elitom«, dok je narod u većini ostao vjeran Katoličkoj crkvi te u tom smislu možemo ponoviti tvrdnju Ive Prćića iz 1936. godine da je Subotica »rimo-katolička varoš« (usp. *Subotica i Bunjevci*, str. 25), što dakako ne znači da u njoj ne prebivaju potpuno ravnopravno i pripadnici ostalih vjeroispovijesti i oni koji ne vjeruju.

Upravo zbog spomenutog činjeničnog stanja veoma iznenađuju neke publikacije o Subotici i Vojvodini koje su objavljene u posljednjih dvadesetak godina i u kojima nema gotovo nikakva traga katoličkoj prošlosti i sadašnjosti. Ovdje mislim u prvom redu na tri fotomonografije: *Subotica*, izd. Dom kulture — Gradska kuća, bez navoda godine; *Suotica, slike, reči, zvuci — Szabadka képekben, szavakban, zenében*, izd. Subotičke novine, 1986; *Socijalistička Autonomna Pokrajina Vojvodina*, izd. Pokrajinski sekretarijat za informacije, Novi Sad i Jugoslovenska revija, Beograd, 1980.

U prekrasnoj fotomonografiji o Subotici koju je izdao Dom kulture nije objavljena nijedna slika (!) katoličkog sakralnog objekta ili umjetničkog djela, već samo ikonostasa pravoslavne crkve u Aleksandrovu iz 1766. godine i židovske sinagoge iz 1902. godine. Točno isti propust ponavlja se i u luksuznoj fotomonografiji iz prošle godine na srpskom i mađarskom jeziku: sinagoga je predstavljena na str. 23, a ikonostas pravoslavne crkve na str. 32, dok kulturnim i umjetničkim vrijednostima Katoličke crkve nema ni traga ni glasa, osim na panoramskim slikama gdje su jednostavno nezaobilazne.

Međutim, autorima i izdavačima ovih monografija zacijelo nisu nepoznate te kulturno-umjetničke vrijednosti bilo u franjevačkom samostanu i crkvi (usp. Paškal Cvekan, *Subotički franjevački samostan i crkva*, Subotica, 1977), bilo u katedralnoj crkvi sv. Terezije i u biskupiji. Zar matica krštenih iz 1687. godine koja se čuva u biskupiji i franjevački ljetopis koji se počeo pisati 1751, a bilježi događaje od 1692. itd. nisu prvorazredni povijesni dokumenti grada Subotice? Zašto su se sve te vrijednosti jednostavno prešutjele?

Slična pitanja valja uputiti i autorima i izdavaču fotomonografije o Vojvodini koji donose 22 povijesne i kulturno-umjetničke vrijednosti Pravoslavne crkve (na slikama br. 6, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172 i dvije litografije manastira u Hopovu i Beočinu na str. 212 i 213), dok se od katoličkih povijesno-kulturnih znamenitosti donose samo četiri: 1. ruševine nekadašnjeg benediktinskog samostana iz 11. stoljeća i bazilike iz 13. stoljeća u Arači kod Novog Bečeja (slika 18), crkva u Tekijama (sl. 22), katedrala u Novom Sadu (sl. 56, ali u sklopu drugih objekata) i jedno bezimeno katoličko groblje (sl. 210). U tekstu se spominju, doduše, veoma stidljivo katoličke škole u Baču u 11. stoljeću, u Titelu u 12. stoljeću (str. 156), zatim pismenost katoličkih samostana (str. 168), ali uzalud ćemo tražiti bilo što o najranijim počecima katoličkog kršćanstva npr. u Sirmiumu o kojima postoje pouzdani arheološki nalazi (usp. Ante Miličić, Dodatak, u: Imre Boba, *Novi pogled na povijest Moravije*, Split, 1986, str. 149-152), o najstarijoj poznatoj katoličkoj bolnici u Baču u 13. stoljeću, o franjevačkim samostanima u Baču i u Subotici i o njihovim vrijednostima, o subotičkoj katedrali koja se uporno zaobilazi u svim publikacijama, a katedrala potječe iz 1773. g. i odmah je zidana u razmjerama kakva je i sada, pa je svakako u toj veličini, još iz onih vremena, najveća zgrada u Subotici, osim toga stavljena je pod zaštitu Zavoda za zaštitu spomenika kulture sa svim svojim pa i nekim nadgrobnim spomenicima, a danas je u potpunom mraku, bez vanjskog osvjetljenja, često prepuštena neodgovornim elementima.

Ovakva pristranost u informiranju, koja iznenađuje tim više što dolazi od nekonfesionalnih autora i izdavača, očito ne služi ni istini, ni pravednosti, a najmanje razvijanju bratskih odnosa među ljudima različitih uvjerenja i vjerovanja na tlu današnje Vojvodine. Nadamo se da će autori i izdavači ubuduće ukloniti spomenute propuste, ako ni zbog čega drugog a ono zbog istine i istinskog bratstva i jedinstva u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Vojvodini u kojoj to mora biti na osobit način vrhovni ideal i svakidašnja praksa.

Tomo Vereš

Kriptonim je najgori vikar

Od svih vrlina koje kršćanskom vjerniku trebaju, da bi kao takav opstao u dekristijaniziranoj sredini, najvažnija je hrabrost. Ako uspijemo proširiti prostore hrabrosti, suzit ćemo prostore osjećaja nemoći. Stoga sam dopustio sebi da u članku »Laik u raskršćanjenoj kulturi« dadem neke nepovoljne ocjene pretjeranoj kriptonimiji u određenim rubrikama vjerskog tiska (Marulić 1/87). Na taj dio moga članka osvrnula se dosta opširno ugledna katolička novinarka Smiljana Rendić i završila taj osvrt rečenicom koja zvuči kao ponosna krilatica: »Za vlastiti potpis, kakav god bio, ne može biti vikara« (S. R.: »Vikarni potpisnici?«, Marulić 6/87). Ako tu krilaticu shvatimo unutar općeg konteksta kulture i uljudbe i ako je stavimo u životni program kao ideal, ona je veoma plauzibilna, ali ako je čitamo u kontekstu članka S. R., gdje se svojstvo imena priznaje svakakvim trajnim i *ad hoc* sročenim, opravdanim i neopravdanim kriptonimima, koji svi bez razlike, voljom autorice, spadaju u semantičko polje pojma »vlastiti potpis, kakav god bio«, onda uznosita rečenica zveči prazno kao šuplja posuda. Što da kažemo, naprimjer, za čitalačko pismo u kome se konkretan građanin, nosilac pravâ ljudske osobe, nazvan imenom i prezimenom, veoma teško optužuje, a da nitko nema pojma tko je tužilac?! Možda postoji netko koji bi rado upoznao pismopisca s nečim što ne zna i što bi mijenjalo njegovo stajalište, ali kako do njeg doći? A ako su pisma časna i utemeljena, i iznose realne primjere netolerancije i nepravde, zar prividnost »potpisa« ne oštećuje svjedočku vrijednost podatka i ne cementira opći osjećaj nemoći?

Ipak sam u svom spornom članku (Marulić 1/87) smatrao potrebnim navesti i primjere kad se kriptonimija smije opravdati, a što se tiče prijelaznog razdoblja, koje stoji između sadašnjeg stanja i vremena kada će zaživjeti ideal iskazan citiranom rečenicom o potpisu bez vikara (dakle i bez kriptonimije?), iznio sam i jedan praktičan prijedlog kao privremeno manje zlo.

Ponudio sam, naime, svojevrsnu pomoć ili suradnju svakom vjerniku koji je neposredan oštećenik ili raspolaže kritičkim podatkom ili kakvom drugom stvari kojih obznanjivanje ne trpi odlaganje. Taj bi vjernik, ako to želi, mogao građu za člančić dostaviti meni ili kome drugome iz redova osoba povjerenja, da oni umjesto njega stvar obznane u uredno potpisanom člančiću. Pretpostavljam da bi to mogao biti ispravak netočnog podatka u sredstvima informiranja ili poziv na opiranje nekom sužavanju prava ili nešto što je za vjernike bitno a nije objavljeno na uobičajen način itd. Prihvaćanjem toga prijedloga, koji je dakako samo manje zlo, a nipošto neki trajni naputak, bio bi zasad vuk sit i koza cijela: javnost ne bi ostala prikraćena za informaciju, posebno zainteresiran čovjek mogao bi kod mene tražiti dodatni podatak ili takav podatak pružiti, izbjegle bi se nedaće kriptonimije.

Nisam ni sam bio načistu o tome kako će čitatelji »Marulića« shvatiti navedeni prijedlog. Javno reagiranje svakako nisam očekivao. Evo što me je kopkalo: da li će prijedlog biti shvaćen bukvalno, te ću se zaista naći u obavezi da neki podatak poznatog ili nepoznatog subrata u kršćanstvu obradim za tzv. pismo čitalaca, ili će pak moj prijedlog biti shvaćen više kao neka andragoška metafora, kao implicitno poticanje budućih autora čitalačkih pisama da bez jakih razloga ne odustaju od svog poštenog građanskog identiteta, koji napisanome daje jaču snagu svjedočanstva nego što bi dao kriptonim.

Kad sad, nakon godinu dana, to jest, u siječnju 1988, pokušavam evocirati svoje raspoloženje iz vremena kad sam smišljao svoj, kako S. R. veli, *nečuveni* prijedlog, sve mi se čini da sam doista navlastito očekivao da će prijedlog biti shvaćen kao poticaj na građansku hrabrost a ne kao doslovna ponuda, ali

sam ipak bio cijelo vrijeme sasvim spreman (to sam i sada) i na poslove koji bi mogli proisteći iz bilo čijeg (dobronamjernog) doslovnog shvaćanja mojih riječi. Ali ni slutio nisam da bi moj prijedlog mogao biti shvaćen na *treći* način, to jest, na način kako ga je shvatila ugledna katolička novinarka Smiljana Rendić (vidi: »Vikarni potpisnici?« u Maruliću br. 6/87), koja kaže:

»Iz cijelog pak konteksta, u kojemu je taj konkretni prijedlog tako neprecizno formuliran, bistro je da pisac misli upravo to: neka pojedini čitatelji katoličkog tiska, radije nego da svoja pisma uredništvima potpisuju pseudonimom, pošalju ta pisma njemu, Svevladu Slamnigu, ili Stipi Vukoviću, ili kojem svećeniku, pa će ih oni potpisati svojim imenom i prezimenom i proslijediti uredništvima kao *svoja.*«

Ovo mi je prvi put u životu da mi netko kaže da sam nepismen. Samo naime nepismen čovjek može doći na ideju da mu »njegovo« pismo piše netko drugi, odnosno da prihvati kao svoje ono pismo koje je za njega drugi napisao. Zato je dakle Smiljani Rendić bilo potrebno da kristalno jasne formulacije moga članka proglasi nepreciznim, to jest da kaže: »Prijedlog je upravo začudo konkretan, ali nije baš precizno formuliran.« (To je isto kao kad bi tko napisao: »Prijedlog je meden, ali nije šladak.«) Ja, naime, ne govorim o pismu koje drugi piše a ja potpisujem, nego govorim o »stvari koju netko misli iznijeti«, odnosno, o kritičkom podatku, koji treba obraditi, upotrijebiti u člančiću (pismu). Taj bi člančić ili pismo pisao dakako onaj koji bi ga potpisao, on bi mu bio autor. Kršćanska solidarnost između davaoca podatka, odnosno, neposrednog oštećenika i moje malenkosti bila bi u tome da bih ja iskoristio određenu građu za pisanje doista svoga pisma, odnosno, članka. Važna je *stvar* a ne osoba. Ta, da upotrijebim izraz Smiljane Rendić, »neobičnost« koja je predmet moga prijedloga svakidašnja je stvar u rubrici »Pisma čitalaca« svih listova, a *mutatis mutandis* i u publicistici, novinarstvu, pa i književnosti: netko nešto važno ili zanimljivo dojavi prijatelju, znancu, novinaru, književniku ili bilo kojoj osobi svog povjerenja vičnoj peru, a ta osoba na temelju tih podataka napiše tekst. Tko je autor toga teksta, davalac podatka ili pisac? Naravno: pisac.

Ono što je pomalo posebno u mome prijedlogu, svodi se na veću ili manju delikatnost teme, koja može dovesti u veću ili manju pogibelj (ili nelagodu) potpisnika, odnosno, autora novinarskog iskaza o toj delikatnoj temi. Ali svi aspekti autorske djelatnosti u tekstualnom oblikovanju pisma ili člančića jednaki su kao i u bilo kakvoj drugoj varijanti publicističkog rada na od drugog podstrtoj (prezentiranoj) građi.

Htijući nasilu vikarnim potpisnicima iz mojega prijedloga oduzeti svojstvo vikarnih *pisaca,* Smiljana Rendić dopustila je sebi zloporabu jednog citata, odnosno, na ispravno citirane moje izraze »povjeriti«, »dati na uvid« metnula je apokrifni objekt *svoje pismo* (vidi str. 759, 18. redak odozdo!). Autentični objekti mojih izraza »povjeriti«, »dati na uvid« jesu *stvari* koje netko misli na javu iznijeti, odnosno, *kritički podaci* koji mogu biti predmet obrade u nečijem tekstualnom iskazu. Autorica ih točno citira u blok-citatu, ali ih zlo upotrebljava u svome tekstu s ciljem da moje formulacije nasilu načini neprecizniim. Možemo reći i ovako: do izvjesne nepreciznosti doista je došlo, ali ne na razini (moga) pisanja nego na razini (autoričina) čitanja.

Upravo ta nepreciznost čitanja čini podosta neutemeljenim i druge komentare mojih stavova i iskaza. Tako sam ispao »bezobziran« prema pseudonimnim potpisnicima, jer im, kako autoraca kaže, »bacam u lice« određene oznake, iako cijelo moje izlaganje u spornom članku ukazuje na moju duboku solidarnost s njima i na molbu za intelektualni susret na crti vjerničke solidarnosti.

Jednako je stilski neopravdano da se kaže kako Slamnig *priznaje* da vjerska praksa nije nešto normalno, uobičajeno u našim specifičnim prilikama. Što će nam tu glagol *priznati?!* Treba li *priznati* da su dva i dva četiri? Označeni status vjerske prakse u nas očigledna je činjenica, ali je treba mijenjati. Dužnost mi je da je mijenjam, da je kušam mijenjati. Zato i pišem što pišem. Zato i nukam druge da se oslobode osjećaja nemoći. Što se mene osobno tiče, pravim se da navedenu neuobičajenost ne primjećujem. Kad imam što reći, reknem. Kad imam što napisati, napišem.

Nemam običaja u člancima ove vrste iznositi svoju privatnost (to kadšto činim u autobiografskim pasažima u svojim novelama), ali kad je već Smiljana Rendić načela temu sigurnosti ili nesigurnosti onih koji pišu u vjerskom tisku, dakle povukla me za jezik, čast mi je reći da spadam u nesigurne. Čitav sam radni vijek proveo kao profesor u državnim školama. U vrijeme pisanja spornog članka bio sam nastavnik Filozofskog fakulteta u Zadru. (Paralelno s radom u državnoj školi, jedno sam vrijeme radio honorarno i u školi za spremanje svećenika.)

Stilski je neadekvatno reći da ja pseudonimistima nešto krivo činim kad kažem da je kriptonimija nedostojna Kristovih svjedoka, jer zašto bi se izraz Kristov svjedok morao nužno odnositi na svakog pojedinog člana Crkve bez obzira na stupanj konkretne privrženosti stvari Crkve), a ne recimo na dionike posebne milosti o kojima, kako nas uči autorica, govori papa Benedikt XIV, najveći pravnik svoga doba? Zašto Kristovi svjedoci i danas ne bi smjeli raširenih ruku prihvaćati milost i zašto bi bio u krivu onaj kojemu je možda dano da ih na to potakne?!

Svevlad Slamnig

TRI NOVE PREDSTAVE

U povodu svoje režije i inscenacije *Gogoljeve* ŽENIDBE u Satiričkom kazalištu »Jazavac« *Petar Večak* izjavio je da ne voli svoje predstave »utrpavati« u scenski prostor koji su mu drugi odredili. Zar scenografi »mjesta radnje« kreiraju mimo redateljevu želju i tako su moćni da se redatelji moraju ravnati po njihovim zamislima? Zar se ta dva važna kazališna »čimbenika« ne dogovaraju, ne surađuju i ne stvaraju plodno utječući jedan na drugoga? Bilo, međutim, kako bilo, i Večak i drugi redatelji mogu, dakako, biti i scenografi svojih predstava — ako to znaju i umiju. »Gledom« na scenografiju ove predstave bjelina postranih ploha i »podnebesja« nije djelovala loše, ali je zato pod prekriven mnoštvom (bijelih) krpa po mom sudu nepotrebna ekstravagancija. »Naručio« je redatelj (hoteći se valja približiti teatru apsurda) kostime slične prnjama — kreirala ih je s mnogo duha *Zagorka Stojanović* — a što se režije tiče glumce je posjeo, polegao i povaljao po podu. I sad evo paradoksa: unatoč svim tim neobičnostima stvorio je predstavu rijetkog intenziteta i nezaboravnog dojma, s maštovitom, teatarski prelijepom prosačkom skupinom na početku i efektnom završnicom, uspješno primiješavši poznatom komičnom zbivanju odmjerenu dozu sjete, tuge pa čak i tragičnosti.

Glumački pak ansambl »Jazavca« u ovoj je Večekovoj režiji ostvario svoj dosad možda najkvalitetniji prodor u sferu autentičnog umjetničkog kazališnog čina. *Elizabeta Kukić* kao udavača Agafja Tihonovna živo je, razigrano i neposrednom srdačnošću dočarala naivnost, prostodušnost i priglupost djevojčeta koje čezne za udajom a igrom sudbine ostaje bez ženika; na kraju je lice te sirotice tako bolno-prepasno sledila da ćemo ga trajno pamtiti. Tetku Arinu Pantelejmonovnu, njezina mudrovanja, iskustvo te priproste žene i njezinu brigu za nećakinju bez roditelja suzdržano je i prikladnom jednostavnošću prikazala *Branka Strmac* dok je *Nina Erak* u ulozi provodadžinice Fjokle Ivanovne zdušno i uvjerljivo obrlaćivala svoje mušterije. *Tomislav Štriga* (izgledom premlad) kao dvorski savjetnik i neodlučni ženik Potkolesin imao je sjajnih momenata. Potkolesinova odlučnog i nametljivog prijatelja Kočkareva igrao je odavno već zamiječeni i afirmirani *Željko Königsknecht.* Temperamentnom igrom, izrazitim smislom za komične efekte, mnoštvom majstorskih gegova i ulogom svih svojih snaga vladao je pozornicom i »nosio« predstavu, potvrdivši se ponovno glumcem prvoga reda. Među Potkolesinovim suparnicima u snubljenju udavače neka najprije bude spomenut *Ivan Lovriček.* Ograničenost umirovljenog pješadijskog oficira Anuškina u njegovoj je interpretaciji sjala puninom svoje slikovitosti: zoran i uzoran primjer kako se »gradi« i »razrađuje« scenski lik te kako i uloga bez mnogo teksta može biti podlogom velikoga glumačkog uspjeha. I *Sabrija Biser* zamjetnim je iskustvom uspjelo ocrtao proračunatost uredskog ekonoma Kajgane i njegovu kasniju rezignaciju. *Darko Stazić* nije, dakako, kriv što je kao umirovljeni mornarički oficir Ževakin djelovao premlado, no tragičnost Ževakinova poraza i njegov povratak u čamu puste svakodnevice učinio je upravo ganutljivim. U sasvim malim ulogama trgovca Starikova, služavke i sluge korektno su nastupili *Zdravko Maršanić, Dobrila Dimitrijević* i *Mladen Crnobrnja.*

Zaslugom lektorice *Đurđe Škavić* akcentuacija je bila u redu (primijetio sam samo jedan — vjerojatno

glumčevom krivnjom — promašaj). *Zvonko Presečki* izvršio je primjeren izbor glazbe a maskerka *Snježana Trgovec* dala je vrijedan prilog izražajnosti likova. Prevodilac nije na programu naveden.

* * *

Poznati suvremeni češki kazališni i filmski glumac i redatelj *Jiři Menzel* za praktične je potrebe jednog praškog kazališta napisao — podlogom mu bijahu commedia dell'arte i Goldoni — »smješicu« TRI U DRUGOM. Kao prvu svoju ovosezonsku premijeru prikazao je to djelo *Teatar ITD*. Po autorovoj režijskoj zamisli »uvježbao« ga je *Radovan Marčić*, mladi naš redatelj sklon »škakljivim« temama i nesputanoj, bez predaha živoj glumačkoj igri, spretan i domišljat kombinator očita teatarskog nerva i realizator zanimljivih, efektnih predstava. I ova je — unatoč mjestimičnoj nategnutosti glumačkog »đipanja« i usiljenosti smijanja — bila takva. U najavama predstave i intervjuima o njoj neprestano se naglašavalo kako su se glumci na pokusima zapravo igrali a u komentaru djela Miro Gavran kaže da je pisac »likovima drame podario infantilnu svijest — njihovo poimanje života je izrazito djetinjasto«. Točno je da se djeci »moraju oprostiti sitni nestašluci«, ima istine u tome da »niti jedna rečenica, ma kako gruba bila, ako je izgovorena na dječja usta, nema potrebnu težinu da bi dobila značenje prijetnje, pogrde ili opasnosti« — no ipak pitam: zar začeti novi život i biti u drugom stanju, kako se to događa trima djevojkama u ovom komadu, znači djetinjastu i neodgovornu igrariju i zar smije biti predmetom grubog lakrdijašenja?

Glumci su svi odreda u punoj mjeri iskoristili brojne zahvalne i duhovite situacije i vrlo se svidjeli publici. Ponajprije *Pero Kvrgić* magistralnom kreacijom razvratnog i ne baš mudrog oca, *Ratko Buljan* slikovitim prikazom smiješnog ostarjelog ženidbenog kandidata i *Dragoljub Lazarov* vjernom slikom ispičuture i napržice kapetana. Ove će se njihove uloge pamtiti. Ostali su pak glumci ponesenom — često čak akrobatskom — igrom urnebesno tjerali vrtuljak ove predstave: vrckave *Dubravka Ostojić*, *Miljenka Androić-Vlajki* i *Alma Prica* kao »tri u drugom«, razigrani *Mladen Vasary*, *Darko Janeš* i *Matko Raguž* u ulogama trojice zaljubljenih mladića i skorih očeva, *Ljubo Zečević* kao svojeglavi kapetanov »posilni« i *Željko Mavrović* u ulozi izigranog liječnika.

Scenografija *Velimira Domitrovića* odgovarala je sasvim režijskoj koncepciji, kostime je vrlo uspjelo kreirala *Ika Škomrlj*, »suradnik režije« i »učitelj akrobacije« bio je *Mladen Vasary*, kostimografkinji je asistirala *Irena Sušac* a zapaženo je i sudjelovanje lektorice *Đurđe Škavić*, maskera *Fadila Hanušića* i autora scenske glazbe *Nevena Frangeša*. Tečan prijevod iz pera je *Dagmar Ruljančić*.

* * *

Neprijepornim zaslugama *Teatra ITD* u zagrebačkom kazališnom životu valja svakako dodati i njegovo već tradicionalno nastojanje da dramskim piscima, redateljima i glumcima početnicima pruži šansu afirmacije. Tako je sada režiseru diplomcu zagrebačke Kazališne akademije *Damiru Mađariću* omogućio da na njegovu scenu postavi *Goldonijevu* LUKAVU UDOVICU. Mladi je umjetnik ponajprije »načinio zanimljivu literarnu obradu« spomenute komedije te »pojednostavnio priču, ubrzao radnju i oslobodio dramu praznih hodova«. Pod prvim dojmom predstave čini mi se da pritom nije »oštetio« Goldonija — no o tome bi valjalo čuti sud stručnjaka za talijansku književnost. Mađarić je, nadalje, »odmjerenim dramaturškim zahvatima«, kako kaže Miro Gavran, »približio ovaj tekst suvremenom gledaocu ne inzistirajući na nasilnom osuvremenjivanju«.

Učinio je to i modernim kostimima i stilom glumačke igre, također modernim, ali s primjetnim »mirisom« goldonijevskih manira i »onog« vremena. A to je svakako velik uspjeh i nedvojben dokaz talenta. Redatelj se iskazao i minucioznom razradom svih prizora, vodio je računa o svakoj gesti i koraku glumaca, sve je elemente »stopio« u jedinstvenu cjelinu i tako smo vidjeli lijepu, dotjeranu, skladnu i zanimljivu predstavu.

Glumci (a bijahu pretežno mladi) zadiviše nas u prvom redu savršenim znanjem teksta: govor im je tekao glatko, bez zapinjanja i poštapalica, replike su »sjekle« munjevito i nepogrešivo. A igralo se zdušno i s očitom radošću. *Marina Nemet* u naslovnoj ulozi efektno je nosila kostim te uspješno balansirala između avanturističkih sklonosti galantne venecijanske dame i duboke čežnje čestite žene za iskrenom ljubavlju. U scenama pak iskušavanja udvarača u punom je sjaju prezentirala svoje nove mogućnosti. Takmace za udovičinu sklonost prikazala je dobro odabrana četvorka. Francuza Le Bleaua, šarmera, frazera, pomodara i kicoša, s izrazitim je smislom za salonsku komiku odigrao *Željko Duvnjak*, dostojanstvo Engleza milorda Runebifa primjereno je naglasio *Sven Medvešek*, vatrena ćud i plemićka gordost Španjolca don Alvara de Castilla vehementno je zračila iz svake riječi i geste *Slavka Brankova* a *Joško Ševo* vješto se »prebacivao« iz uloge »domaćeg« i jedinog istinskog zaljubljenika i konačnog pobjednika u ulogu harlekina, odglumivši svaku na njoj karakterističan način. *Mladena Dervenkar* kao udovičina obijesna i lukava sobarica (kostimom bi, međutim, više odgovarala njezinoj tajnici) pokazala je toliko nenamještene srdačnosti, živog temperamenta, kultiviranog govorenja i fine prpošnosti da je naprosto fascinirala. Kazališne uprave, evo vam glumice kakvu često trebate: u svom interesu i u interesu hrvatskoga glumačkog umijeća morate ovoj dosad premalo poznatoj umjetnici omogućiti da se dokraja razvije nastupajući u ulogama dostojnim svoje nadarenosti!

Scenu u maloj dvorani jednostavno je i ukusnom intimnošću opremio *Zvonko Šuler*, kostimi *Đurđe Janeš* bili su upravo sjajni a maske *Fadila Hanušića* po običaju odlične.

Mirko Petravić

NITI DOSADNO, A NITI NEMAŠTOVITO

Ovaj naslov, dragi štioci, vežem uz bombastični naslov »Dosadno i nemaštovito« glazbene kritičarke »Vjesnika« Jagode Martinčević u povodu premijere Rossinijeve komične opere »Seviljski brijač« u »njezinom« listu od 24. siječnja ove godine. Prisustvovao sam premijeri maštovite Rossinijeve opere 22. siječnja u Operi Hrvatskog narodnog kazališta i nisam mogao primijetiti da se publika dosađivala ili da je izlazila iz dvorane kao što nas to (ne prvi put u svojim člancima) krivo nastoji uvjeriti spomenuta kritičarka. Nema sumnje da realizacija Rossinijevog »Seviljskog brijača« predstavlja veliki kamen kušnje za svaki operni ansambl, pa tako i za operni ansambl HNK-a u vrijeme kada je »Don Giovanni« prošao uistinu loše i u doba kada se ozbiljno može govoriti o krizi umjetnika u opernoj kući, nesretnim financijskim uvjetima pod kojima ovi umjetnici rade itd. Ipak, uspoređujući uistinu lošu prijašnju realizaciju »Seviljskog brijača«, koji se čak izvodio i u Društvenom domu na Trešnjevci, onda ovu novu realizaciju popularne Rossinijeve opere možemo ocijeniti uspješnom. Režiser Ivica Krajač sigurno nije imao mogućnost (kao što to nije imala ni Jagoda Martinčević) da vidi u Erkel operi u Budimpešti režiju »Seviljskog brijača« znamenitog mađarskog opernog virtuoza Andrása Békesa koji je sa

sjajnim pjevačima-glumcima Tomásom Csurjom kao Figarom, Jánosom Tóthom kao Bartolom, nenadmašnim Kolosom Kovátsom kao Basilijom i lepršavom Évom Pánczél prezentirao jednu furioznu realizaciju s pokretima i reakcijama pjevača-glumaca vrlo često na granici virtuozno oblikovane gimnastičke geste. Iako Krajač nije vidio ovakvu upravo genijalnu realizaciju, ipak je uspio sa zagrebačkim solistima i gostima prezentirati predstavu s potrebnim briom koji može zainteresirati i suvremenog opernog posjetioca. Tome su u pjevačkom i glumačkom smislu doprinijeli pokretni i šarmantni beogradski bariton Slobodan Stanković kao Figaro, zatim idealni grof Almaviva u izvedbi tenora Beogradske opere Jove Reljina, uvijek ljupka i glasovno briljantna Nada Ružđak kao Rosina i posebno Boris Vajda kao doktor Bartolo. Osobno sam se posebno bojao upravo doktora Bartola Borisa Vajde jer je dosta godina ranije u mnogobrojnim izvedbama Zagrebačke opere kreacija našeg velikog opernog komičara baritona Gregora Radeva (nažalost preminulog) bila pravi nedostignuti uzor. Vajda je bio suzdržaniji, ali je u mnogim prizorima u suradnji s režiserom želio plasirati geste i šale koje su se razlikovale od onih Gregora Radeva čiju je kreaciju kao student sigurno vidio i doživio. Pjevački sasvim korektan uspješno se uključio u zajedničku kolektivnu kreaciju. Možda je u ovoj režiji trebao dati malo više daha komičnosti don Basilija (u interpretaciji Marijana Jurišića). U prilogu Jagode Martinčević na polovini teksta saznajemo da svaki poznavalac »Seviljca« nije mogao uživati u pojedinim likovima izvedbe jer da oni nisu bili onakvi kakve ih gledaoci poznaju ili zamišljaju. Ovo je jedan divan primjer kako jedan člankopisac dozira čitaocima kako jedna izvedba nije prezentirala likove onako kako vi to, dragi štioci, njih zamišljate! Očito je da Jagoda Martinčević ulazi i u područje psihologije i vaših intimnih razmišljanja o tome kako pojedini likovi »Seviljskog brijača« u vašim psihama izgledaju i ona vas osobno uvjerava sa stranica »Vjesnika« da oni nisu onakvi kako ih vi zamišljate! Što je previše — previše je čak i onda ako dolazi od Jagode Martinčević. Kao posljednja koja je nastradala u članku Jagode Martinčević bila je Jasna Podolšak čiju Bertu (koja je prezentirana korektno i standardno) autorica napisa stavlja u nogometni aut svrstavjući pjevačicu u domenu amatera.

Prilagodljivu i dopadljivu scenografiju dala je Dinka Jeričević, a funkcionalne i efektne kostime Danica Dedijer. Muškom i ženskom zboru trebalo je još dodatnih proba. Dirigent predstave *Zoran Juranić* očito dobro poznaje partituru kojoj je trebalo dati možda još veću dozu poleta i radosti. »Seviljskog brijača« trebalo bi ostaviti na repertoaru naročito zbog mladih opernih posjetilaca za koje ovo divno operno djelo može biti most prema težim opernim djelima.

Siniša Hrestak

PREMINULA JE GLAZBENA PLEMENITOST I STRUČNOST

Svi smo bili neugodno zatečeni viješću da je naša poznata pijenistica i pedagog profesorica *Melita Lorković* nakon duže bolesti preminula 1. studenog ove godine u Zagrebu. Nastojali smo u sjećanju registrirati mnogostruke djelatnosti ove izvrsne pijanistice i vrijednog pedagoga, propagatora glazbe i promotora mladih glazbenika, posebno pijanista. Jer, iako je Melita Lorković započela svoju umjetničku karijeru 1937. godine u domovini i nastavila s koncertima po evropskim zemljama s odličnim kritikama koje su je pratile, nije se ustručavala u drugom dijelu svojeg bogatog glazbenog života posvetiti odgoju mladih i perspektivnih studenata u domovini i inozemstvu. Zato je sigurno neće zaboraviti danas već mnogi afirmirani pijanisti, a prijašnji njezini studenti u Zagrebu, Beogradu i Kairu gdje je na katedrama glasovira bez ustezanja pružala svoje znanje mladim pijanistima. Voljela je velike glazbene oblike ne prezajući da na svoj repertoar ili u programe svojih studenata uvrsti vrlo često djela domaćih skladatelja od kojih su mnogi poznati umjetnici pisali i specijalne glasovirske skladbe za nju (Tajčević, B. Kunc, B. Papandopulo i drugi). U školstvu je bila angažirana do kraja svojeg intenzivnog i dugog vrijednog života (preminula je u 80. godini) vrlo često i pišući o problemima glasovirske pedagogije ili sudjelujući na savjetovanjima i razgovorima o glazbi. Dobila je i niz domaćih nagrada i priznanja: nagradu Saveza kompozitora Jugoslavije, značajnu nagradu za glazbu »Milka Trnina« i nagradu UMUHA. Javljala se i kao redaktor glasovirskih izdanja, a nakon smrti svojeg kolege profesora Ranka Filjaka preuzima na Muzičkoj akademiji u Zagrebu većinu njegovih studenata. Posebno je vodila brigu ne samo o onim mladim ljudima koji su kod nje studirali, već je organizatorima glazbenog života često preporučivala i druge talentirane mlade pijaniste koji su studirali kod njezinih kolega na Akademiji. U tome nije bila zavidna iako je uvijek postavljala visoke kriterije u glazbenoj pedagogiji za koje se borila i zbog čega je povremeno znala imati i neugodnosti na strani onih kojima njezini osobni uspjesi nisu bili posebno dragi. Znala je govoriti o svojoj generaciji dok je još bila mlada:

»Mi smo se oduševljavali za glazbu i nismo mislili samo na natjecanja i na dobivanje novca koji bi se mogao zaraditi od sviranja. Danas je vrlo često obratno.«

I o osobnim pijanističkim uspjesima Melite Lorković u inozemstvu treba u ovoj tužnoj prilici reći nekoliko riječi. Stockholm je bio njezin prvi veliki internacionalni uspjeh. Kasnije je tijekom pijanističke karijere još devet puta imala koncertne turneje po nordijskim zemljama, a koncertirala je u Sjedinjenim Državama Amerike i u nesvrstanim zemljama (Indija, Egipat, Burma, Šri Lanka i drugdje). Odlaskom Melite Lorković izgubili smo ne samo izvrsnog i savjesnog pedagoškog radnika, već i propagatora glazbe i mladih umjetnika koji su joj godinama direktno pisali pisma iz svih gradova Jugoslavije i inozemstva tražeći savjete ili preporuke za njihove eventualne buduće koncertne nastupe.

Glazbeni Zagreb je u velikom broju bio prisutan 5. listopada na Mirogoju na sahrani ove naše drage i poznate umjetnice od koje su se primjerenim krasnim govorima oprostili pročelnik Klavirskog odjela Muzičke akademije u Zagrebu profesorica Zvjezdana Bašić i pisac ovog napisa u ime Kluba prijatelja glazbe čiji je dugogodišnji član bila Melita Lorković dok je na samom kraju tužnog redoslijeda govorila i jedna od studentica svoje preminule profesorice. Dva glazbena broja u kojima je sudjelovao i sin poznate umjetnice Radovan Lorković na violini zaokružio je posljednji susret prijatelja, publike i studenata s istaknutim zagrebačkim glazbenim stručnjakom.

Siniša Hrestak

640 GODINA NOVOVEŠKOG SVETOG IVANA KRSTITELJA

u Zagrebu/1347—1987

Župa sv. Ivana Krstitelja u Zagrebu (crkva i župski dvor u Novoj Vesi) spada među najstarije zagrebačke župe. Nju u drevnosti nadmašuju: Župa sv. Marka na Griču (Gornjem gradu, spominje se 1261), katedralna sv. Marije (u početku sv. Mirka, 1328) i sv. Petra (1334, pod imenom sv. Antuna).

6. prosinca 1347. započela je svoj životni hod Župa sv. Ivana Krstitelja.

Svog prvog župnika dobila je u osobi svećenika Blaža, koji je bio nećak arhiđakona goričkog Ivana, čijim je nastojanjem i došlo do osnutka nove župe. On je 9. 8. 1347. zamolio Zagrebački kaptol da mu dodijeli zemljište za gradnju crkve njegova svetog imenjaka na području općine Lepa Ves, uz potok Medveščak.

Područje Nove Vesi (nekadanje Lepe Vesi) darovao je zagrebačkom Kaptolu sveti kralj Ladislav I na izmaku 11. st. Nova Ves prostirala se sjeveroistočno od Kaptola. Gotovo do 14. st. bila je nenaseljena. Tek po koji kanonički posjed i mlinovi. Početkom rujna 1344. Kaptol ustupa novoveško područje građanima za naseljavanje. Kratko vrijeme pridržava patronatsko pravo, a već 1361. oslobađa naseljenike od dažbina.

Župa i prva crkva

Arhiđakon gorički Ivan moli iste godine 1347. zagrebačkog biskupa Jakova da novoveški dušobrišnik Blaž bude punopravni župnik. Poveljom od 13. 5. 1351. odlikovan je on i njegovi nasljednici naslovom »dvorskih biskupskih kapelana«. Novoosnovana župa dobila je od Kaptola i dosta posjeda.

Prva crkva sv. Ivana Krstitelja vjerojatno je bila podignuta već 1348. Po svoj prilici bila je zidana, a toranj (zvonik) je bio od drveta. Glavni oltar bio je posvećen sv. Ivanu Krstitelju, lijevi bočni Majci Božjoj od Pohođenja, a desni Marijinom Uznesenju. Uz samu crkvu pripojena je kapela sv. Elizabete. Vjerojatno od početka kraj crkve je bilo groblje.

Tijekom vremena nicale su nove kapele na području Nove Vesi. Isti gorički arhiđakon Ivan izgradio je (dvjesta koraka od crkve) kapelu sv. Zakarije, koja je 1356. imala svog svećenika Andriju. Na kraju Nove Vesi podigao je kapelu sv. Tome apostola 1724. kanonik Toma Pleščić. Od navedenih triju kapela danas ni jedne više nema.

Druge tri postoje i danas. Kapela Gospe Žalosne iz g. 1763, u koju je bio prenesen Marijin kip s potoka Medveščaka. Kanonik Ivan Zebec podigao je početkom 18. st. na samom početku Nove Vesi kapelu sv. Dizme, o kojoj je Kaptol vodio brigu. I najnovija crkva-kapela na Mirogoju iz prve polovice 20. st. pripada župi sv. Ivana Krstitelja.

Nova crkva i župnik Sinković

Župa sv. Ivana Krstitelja u Zagrebu, uz arhiđakona Ivana koji ju je osnovao, imala je tijekom 640-togodišnjeg života (1347—1987) vrsnih i zaslužnih župnika i kapelana. Jedan se među njima posebno ističe — *Mijo Franjo (Ksaverski) Sinković*, koji je vodio župu dvadesetak godina (1782—1803). Rodio se u Laškoj ulici 1737. Pred 250 godina!

Sinković je započeo gradnju nove — sadanje — crkve sv. Ivana Krstitelja 1785. i u potpunosti dovršio 1790. Pred ravnih 200 godina (1787) bila je dovoljno osposobljena za redovito bogoslužje. Podignut je i visoki toranj s milopojnim zvonima i urom. Prvi oltar sv. Ivana bio je od drveta. Oltarna slika prikazivala je prizor s Jordana kako Ivan krsti Isusa. Četiri druga oltara bila su posvećena: Majci Božjoj, sv. Josipu, sv. Mihovilu i sv. Franji Ksaverskome (obojica su krsni zaštitnici Sinkovićevi). Crkva je oslikana 1792. Nabavljene su i orgulje.

Sinković je baštinio od ujaka kanonika Petrovića obilnu ostavštinu. Ujak mu je povjerio da to utroši za Božju stvar. To je i učinio. Crkva je u ono vrijeme zapala 40.000 forinti.

Posebni ukras crkve za koji se pobrinuo župnik Sinković jesu i dva remek-djela barokne umjetnosti: krstionica i propovjedaonica. Istinski štediša pobrinuo se u svojih dvadesetak godina župnikovanja da sve bude što čvršće izgrađeno, od najboljih materijala; da sve bude što ispunjenije pravom, istinskom umjetnošću koja izdiže duh k Bogu.

Sinković je u zajednici s ujakom kanonikom Petrovićem podigao dičan sakralni spomenik u hrvatskom katoličkom i narodnom središtu. Crkva sv. Ivana Krstitelja izrast će kroz svoj vijek od 200 godina u jednu od najljepših zagrebačkih crkava, umjetnički gotovo najbogatiju i najvrednu! To je činjenica koju treba osobito naglasiti, jer — nažalost! — do danas to nije ni dovoljno priznato ni dostatno ocijenjeno (albumi o Zagrebu, djela o sakralnoj umjetnosti, vodiči i slično).

Mijo Sinković je umro 9. kolovoza 1803. daleko od svoje župe i crkve. Umro je u Bosiljevu na povratku s Trsata. Tu je i pokopan u župskoj crkvi, a želio je dočekati uskrsnuće u svojoj crkvi. U oporuci sjetio se i svojih župljana, posebno siromašnih.

Od Sinkovića do 1987.

Ističući zasluge i uspješnost župnika Sinkovića ne smiju se zasjeniti nastojanja i ostvarenja ostalih župnika župe sv. Ivana Krstitelja u Zagrebu kroz razdoblje od 640 godina. Nije moguće na ovom mjestu upustiti se u njihovo nabrajanje i domete rada i uspjeha.

Među inim, samo da spomenemo Jurja (baruna) Ratkaja Velikotaborskog, kanonika i arhiđakona. On je više puta bojevao s Turcima. Borio se uz bok Petra Zrinskog i Jurja Frankopana protiv Sveđana. S Nikolom Zrinskim vojuje kod Petrinje i Kostajnice (na Uni), što je i opisao u djelu »Memoria Regum et Banorum Regnorum...« (Beč 1652). Župnikovao je vrlo kratko (1666).

Novoveška župska crkva posebno je bila obogaćena kad je dobila tri mramorna oltara, glavni (veliki) sv. Ivana i dva manja (sv. Jeronima i sv. Franje Asiškoga, koji su sigurno iz stare zagrebačke katedrale, narušene za potresa 1880). U prezbiteriju su posebna slikarska dragocjenost — freske Antuna Archera i Antuna Lerhingera. Ovaj drugi obukao je freskama sve zidove i strop nove kapele (u crkvi) i na njima izrazio sažetak Biblije i Vjerovanja. Dalje nabrajati ljepote crkve nije nužno. Treba doći i vidjeti. To je raskošna riznica sakralne bogoduhe umjetnosti. Jedna od najvećih u Zagrebu. Crkva je izvana jednostavna izgleda, a iznutra veličajna!

Unutrašnjost crkve sv. Ivana u Zagrebu

* * *

Prohujalo je gotovo šest i po stoljeća od osnutka župe sv. Ivana Krstitelja u Zagrebu; upravo se navršuju dva stoljeća od gradnje sadanje župske crkve. I danas kao i nekad, i župa i crkva žive i proslijeđuju svoj povijesni spasenjski hod. Nedavno preminuli župnik Ante Grščić čuvao ju je brižno i obnavljao marljivo (32 g.). Uz crkvu je podigao pred nešto više od dva desetljeća i novi župski dvor.

Park sa stablima crnogorice (starima preko tri stoljeća) čuva Božji hram u zavjetrini mira i omogućuje župljanima ugodan doživljaj tišine i sabrane pobožnosti. Hodočasnici rado dolaze na dan rođenja i mučeništva sv. Ivana Krstitelja. Mnogi Zagrepčani žele u njegovom hramu obaviti vjenčanje ili krštenje svoje djece.

Svu bogatu povijest župe i crkve Sv. Ivana Krstitelja u Zagrebu opisao je sažeto u manjoj knjizi ugledni povijesni pisac svećenik Janko Barle i objavio 1899. Ovo je kratki djelomični pregled njegovih istraživanja.

Završimo popratnicu svetoivanskim novoveškim jubilejima početnim i završnim stihovima najnovije pjesme u čast Kristova Preteče, koja je nedavno ispjevana upravo u godini časnih obljetnica:

Ivane sveti, glasniče Krista,
zaštitnik naš si stoljeća drevna,
pozdrav ti poju župljani harni
puninom duše, a srca revna.

Hrvatsku štiti, očuvaj Zagreb,
nad župom našom tvoj svjetli znamen:
za bolje danas; za Crkvu svetu,
slijediti tebe do smrti, amen.

Mirko Validžić

POMAGALA:

Janko Barle: Povjest župa i crkava zagrebačkih, II župa sv. Ivana u Novoj Vesi, pretiskano iz »Prosvjete«, str. 64, s 2 fotografije, Zagreb 1899. — Crkvena umjetnost Hrvatske, dr. prof. Antun Ivandija: Crkvena umjetnost u Hrvatskoj, I, str. ? (nije paginirano), Zagreb 1971. — Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagrebačka nadbiskupija, str. 69, 67, Zagreb 1975.

Knjige

SIJEČANJSKO ŠTIVO

Zlatko Herkov, Iz povijesti javnih financija, početka 16. st. do polovice 19. st., Zagreb 1985, str. 242. Herkovljeva je knjiga veoma koristan pregled predmeta, puna podataka, plod dugotrajna, strpljiva i znalačkog rada. U prvome dijelu pisac opisuje povijest javnih financija i financijskog prava, tj. piše o domenama, izravnim porezima u novcu i prisilnim daćama, o neizravnim porezima (regali, trošarine, carine, pristojbe) i izvanrednim prihodima. Svaki je odlomak mala studija, terminološka i faktografska. U drugome dijelu opisuje razvitak financijske znanosti u Hrvata. Tu se može naći zanimljiva štiva, npr. o prijedlozima Hrvatskoga sabora o koracima za razvitak narodnoga gospodarstva i javnih financija 1790—91, zatim o »Deskripciji« i »Projektu zakona« N. Škrlca iz tih godina, o prvome propisanom udžbeniku financijske znanosti u nas J. v. Sonnenfelsa te o samoj nastavi: političko-kameralni studij u Varaždinu i Zagrebu do 1776 (prvi profesor Adalbert Barić), na Pravnom fakultetu Zagrebačke akademije do 1850 (prvi profesori Franjo Lehnau, Antun Nagy, Ljudevit Jelačić, Antun Albely, Ivan Nepomuk Henfner), na Pravoslovnoj akademiji (prvi profesor Pavao Muhić), zatim nakon osnutka Sveučilišta u Zagrebu (prvi profesor Blaž Lorković, te profesori i pisci kao Milovan Zoričić, Josip Jurjević, Bogoslav Šulek, Samuel Kocijan, Nikola Tomašić, Ivan Posilović, Juraj Vrbanić, Julije Rorauer, Fran Milobar, Matija Tičarić, Stjepan Radić).

Josip Adamček, Bune i otpori. Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću, Zagreb 1987, str. 372. U monografiji pisac je obradio bune i seljačke pokrete u Banskoj Hrvatskoj, i ona čini cjelinu s prije objavljenim izvorima (v. »Arhivski vjesnik«, 1973, 1974—75. i 1976—77. te zbirku »Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću« koju je pisac prikupio s J. Barbarićem, J. Kolanovićem, A. Lukinovićem i V. Šojatom). Analizirajući četrdesetak buna, pokreta i otpora Adamček dolazi do zaključka da je gori položaj seljaka — zbog općenite promjene u feudalnim odnosima u XVI. st. kada se težište s novčane rente prenijelo na naturalnu, tj. tlaku — glavni uzrok zaoštravanju klasnih odnosa i bunama u XVII. st. U više poglavlja on je opisao nastojanje bivših trgovišta da obnove povlastice (bila im je ograničavana autonomija i nametane kmetske daće), bune Štibrenaca na posjedima zagrebačkoga kaptola (1608—10, 1663—37. i 1654), bune na sisačkome vlastelinstvu (1633—34. i 1653—59), na vlastelinstvu Novigradu posavskome (1653—59, 1663—64. i 1670—71) i u Božjakovini (1644), zatim malo poznate bune u Hraščini (1674) i Rečici (1683), bune i pokrete u Hrvatskome zagorju (1620, 1658), otpor kmetova povećanju tlake i drugih daća na više mjesta, otpor davanju desetine u Turopolju, nemire i bune na posjedima zagrebačke biskupije u križevačkoj županiji, bune u Pokuplju protiv poreza. U knjizi ima dosta podataka o opustošenosti sjeverne Hrvatske u proturskim ratovima, o potrebi i načinu kolonizacije, o postanku, području, naseljenosti, feudalnim odnosima i strukturi proizvodnje na vlastelinstvima, što upotpunjuje naše poznavanje ondašnjih prilika na selu.

Maksimilijan Vrhovac, Dnevnik, I (1801—1809), Zagreb 1987, str. XCV + 753. Izdanje je prvorazredan izvor o zbivanju u kojemu je sudjelovao sam pisac, ali je i dragocjeno vrelo za ondašnje prilike u Hrvatskoj, tj. potkraj 18. st. i na početku 19. st. Naime u Vrhovčevoj djelatnosti i kroz njegovo zanimanje odrazuju se sva bitna mjesta i problemi: potreba sjedinjenja hrvatskih zemalja, potreba primjene jedinstvenoga književnog jezika, potreba buđenja narodne svijesti, širenja kulture, gospodarskoga razvitka. Stoga bi »Dnevnik« svakako zaslužio potanji prikaz. U ovoj prilici dat ću samo podatke o ljudima koji su zaslužni da se prvi svezak pojavio. Latinski tekst su priredili i na hrvatski jezik preveli te komentar i kazala sastavili Metod Hrg i Josip Kolanović. U predgovoru je urednik, Dragutin Pavličević, ukratko ispričao sudbinu »Dnevnika« i njegova priređivanja. Zatim slijede rasprave Jaroslava Šidaka »Hrvatske zemlje u Vrhovčevo doba« 1790—1827 (IX—LI) i Dragutina Pavličevića »Maksimilijan Vrhovac. Život i djelo« (1752—1827), LII—LXXIX (koja se dijelom oslanja na prvu Vrhovčevu biografiju s početka stoljeća iz pera Velimira Deželića). Zatim slijede dva priloga J. Kolanovića: »Metoda našeg izdanja« (LXXX—LXXXIII) i »Dnevnik Maksimilijana Vrhovca kao povijesni izvor« (LXXXIX—XCV). Velik trud su priređivači uložili u ovaj posao i kritičnost njihova pristupa bit će čitatelju ili istraživaču usporedna dragocjenost onoj Vrhovčeve strpljivosti u pisanju dnevnika.

Ivo Banac, The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics; Cornell University Press, Ithaca — London, 1984, str. 452. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji nesumnjivo je zanimljiva tema, kako inozemnom čitatelju kojemu je namijenjena knjiga, tako i domaćemu za koga će biti prevedena. Zanimljiva je po svojemu značenju i aktualnosti a i zbog rijetkosti radova u kojima se obrađuje, to više što sinteza i nema. Radoznalost također budi činjenica da o tako složenoj i osjetljivoj temi piše inozemni povjesničar (rođen je 1947. u Dubrovniku, a živi i radi u SAD kao profesor na Sveučilištu Yaleu u New Havenu).

Na početku se pisac osvrnuo na bit odnosa inozemaca prema južnoslavenskoj problematici. On dobro primjećuje kako na stranama tuđinaca, od Alberta Fortisa do ovostoljetnih pisaca, južni Slaveni ne nadmašuju predodžbu o gorštacima, odmetnicima, kradljivcima stoke, o međusobno zakrvljenim plemenima, negdje na zamućenu prostoru između romantičnoga barbarstva i junačkog viteštva. On također s pravom piše da su zapadnjaci u novije vrijeme uočavali značenje nacionalnoga pitanja na evropskom Istoku i u nas, ali da

ga najčešće — ponekad sućutno, redovitije prezirno — nisu razumjeli. Stoga se sam prihvatio da prouči predmet, svjestan kako je jugoslavenski politički i društveni život opterećen složenom, dugotrajnom i tegobnom nacionalnom problematikom, i da napiše »prvu cjelovitu studiju o izvorima tragična slijeda zbivanja u Jugoslaviji, koje je precipitiralo dugo razdoblje međuratne nestabilnosti, donijelo neizrecive patnje njezinim narodima za II. svjetskog rata i nastavlja iskušavati mudrost njezinih vođa«. Usredotočio se na relevantno razdoblje od postanka zajedničke jugoslavenske države (1918) do prihvaćanja centralističkoga Vidovdanskog ustava (1921), na razdoblje u kojemu vidi začetak svih budućih poremećaja. Želeći napisati znanstveni uvod u jugoslavensku nacionalnu problematiku Banac slijedi i raščlanjuje povijest i značajke nacionalnih ideologija, budući da njih, osobito u razrožnoj isključivosti, drži bitnima za izbijanje i bujanje nacionalnoga pitanja, a ne toliko razlike u materijalnoj kulturi. On, također, težište stavlja na hrvatsko-srpske odnose, jer su doista središnji, ali pri tome ne zanemaruje druge sastavnice.

Da bi zapadnom čitatelju razjasnio svoje polazište, Pisac se u prvome dijelu knjige *(Prethodnici i antipodi)* prvenstveno pozabavio terminološkom raščlambom pojmova narod i narodnost te atributima koji određuju narod (naciju). Tako on s pravom prosuđuje da narodi nisu samo proizvod modernoga vremena, nego da su mnogi oblikovani prije te da su veoma trajna i postojana društvena pojava. On nastoji, osobito američkom čitatelju, protumačiti razliku između naroda i države, jer ih taj pod pojmom »nation« ne razlikuje, nego ih dapače, pod dojmom zapadnjačkih integracija, poistovjećuje (nije mu npr. jasno da je Jugoslavija višenarodna a ne jednonarodna država). Pri tome upozorava da se takve višenarodne države neće prema zapadnjačkome modelu integrirati u jedan narod. Banac, dakle, političkom kriteriju određivanja naroda pretpostavlja kulturne i povijesne atribute (jezik, običaji, narodni značaj i psihologija, osjećajna privrženost, vlastita povijesna svijest, osobito svijest o suverenitetu, makar i prošlome, te općenito državnosne predaje i biljege institucijske i, u određenim slučajevima, vjerske posebnosti. Narod je, dakle, povijesna kategorija, a stjecanjem ideologije narodne svijesti on postaje modernim. U tome kontekstu poticajno je piščevo razmatranje o nacionalizmu kao modernoj i ne jednoznačajnoj pojavi.

Nakon toga Banac stranoga čitatelja uvodi u problematiku povijesti južnoslavenskih naroda, njihovih migracija, religija, područja i područnih promjena te jezičnoga razvitka. Tekst je ilustriran kartama (dijalekti, etničko-konfesionalna prostornost), koje su — kao i karte o stranačkim izbornim uporištima — zasigurno ponajbolje u inozemnoj kartografskoj produkciji o ovdašnjim prilikama.

Zgusnuto ali dovoljno informativno pisac je zahvatio u povijest svih južnoslavenskih naroda (naći ćemo npr. odlomke o Bugarima, postanku Srba u Hrvatskoj ili o crnogorskome narodnom razvoju), istaknuvši kako nijedna narodna ili vjerska skupina nema apsolutnu većinu, o čemu se ima voditi računa i u skladu s tom činjenicom vladati. Svakako, središnji i bitan dio teksta jest analiza razvitka hrvatske i srpske narodne svijesti i ideologije. Uočava značenje identifikacije srpstva i pravoslavlja još od nemanjićkih vremena i osobito za podložništva Osmanlijama kada je organizirana crkva postala nosilac državne predaje, čuvar i promicatelj narodne svijesti pa i širitelj — u pogodnim povijesnim prilikama — srpskoga narodnog identiteta na pripadnike drugih naroda. S druge strane, upozorava kako univerzalizam katolicizma i islama nije implicite oblikovao narodni osjećaj, pa tako u Hrvata Katolička crkva nije ni približno bila onako narodna kao u Srba,

ali — kako opravdano primjećuje — na oblikovanje narodne svijesti u Hrvata djelovala je zato neprekinuta državna predaja te institucije (npr. Sabor i ban), a i svako njihovo suzbijanje, koje je također rađalo legalističkom i opstrukcijskom politikom. Pisac je isto tako svjestan da su velike civilizacije dijelile i dijele južne Slavene, ali da one nisu uvijek i područno konstituirane.

Pregledno i dobrim poznavanjem predmeta pisac tumači razvitak srpske i hrvatske narodne ideologije. Prati je u Hrvata od pojave misli o slavenskoj uzajamnosti (V. Pribojević, J. Križanić) do ilirizma u funkciji očuvanja narodnog identiteta, širenja i jačanja obrambene podloge protiv tuđem presizanju i dominaciji, radi teritorijalnog okupljanja i nadvladavanja regionalizama, prati ideološki razvitak i lučenje do svehrvatstva (P. Ritter-Vitezović), velikohrvatstva (integracionistička ideologija A. Starčevića) i južnoslavenstva (J. J. Strossmayer i F. Rački). Razvoj prožet legitimizmom, otežan historicističkom i državnopravnom argumentacijnom, u trajnoj borbi za autonomiju i državnost. Prati je u Srba, u vlastitoj državi, u oporbi nadnarodnim ideologijama (npr. ilirizmu), potkrijepljenu državnom potrebom i jezikoslovnom argumentacijom, dakle ideologiju koja u svim štokavcima vidi Srbe i želi ih okupiti u jednoj državi, pa prelazi stare granice pravoslavlja obuhvaćajući pripadnike drugih naroda i religija i polažući temelj praktičnoj velikosrpskoj politici mlade države (V. Stefanović Karadžić, I. Garašanin). Različnost ideologija, njihova integrativnost ili asimilativnost, njihova nadnarodnost ili isključivost, ukupnost značenja za jačanje vlastite narodne svijesti, različne faze integrativnih ideologija uz polarizaciju hrvatske i srpske državne ideje (osobito npr. za sukoba oko pripadnosti Bosne i Hercegovine u 19. st.) obilježili su misaone i političko-stranačke procese u razdoblju do I. svjetskog rata kada jača jugoslavenska ideja i srbofilski unitarizam. Različnost ideologija veoma se jasno izrazila u I. svjetskom ratu u svim pitanjima o kojima se raspravljalo u svezi s budućom zajedničkom državom, koja će i nastati u zamršenim prilikama na kraju rata i na ruševinama Austro-Ugarske Monarhije. Način pak sjedinjenja većine južnoslavenskih naroda u njoj, njezina unitaristička i centralistička stvarnost, njezin karakter države pobjednika odmah su uvjetovali izbijanje nacionalnoga pitanja, veoma složenoga, veoma bitnog i veoma sudbonosnog za nju i njezine narode.

Drugi dio knjige *(Velika Srbija i Velika Jugoslavija)* sadržava analizu prvih godina zajedničke države, značaja i organizacije vlasti, stranačkoga života i nosilaca unitarističke i velikosrpske ideologije. U državi, u koju su narodi ušli s različitom prošlošću, civilizacijskom i kulturnom pozadinom te različnim državnopolitičkim institucijama, nije se vodila politika narodne ravnopravnosti niti se vladalo demokratski. Povezanost krune i vojske, koja je bila ukorijenjena u srpskoj političkoj predaji i koja je izražavala srpsku narodnu ideologiju, bila je velika zapreka ravnopravnosti i potkapala je parlamentarizam. Pobjedonosna i oslobodilačkom famom opterećena, ali sve više sklona korupciji i arbitrarnosti, vojska je bila štit nedemokratične monarhije i monarha, jačala je autokratske tendencije regenta Aleksandra Karađorđevića i uvjerenje da je vojna sila najbolji lijek za nacionalno pitanje. Obrana takve monarhije postala je tako kamen kušnje jugoslavenskog unitarizma, a osiguravala je srpsku supremaciju. Srpska vojska u »Novooslobođenim« krajevima djelovala je pak kao nepopularan žandar i suzbijatelj narodnog gibanja (vojni sudovi, oduzimanje oružja, suzbijanje republikanske, socijalističke i protusrpske agitacije, batinanje, konfiskacije, pljačka privatne imovine). I ni po čemu, osim promjene imena i pe-

čata — kako pisac usput kaže — nije postala jugoslavenskom vojskom.

Drugi nosioci režima bile su velikosrpske i unitarističke stranke. Banac plastično opisuje Radikalnu i Demokratsku stranku, njihov značaj, unutrašnje odnose, izborna uporišta i vođe (osobito N. Pašića i S. Pribićevića). Bez potanjega prepričavanja njegova teksta vrijedi sažeto navesti njegov zaključak: radikali su htjeli u Jugoslaviji proširenu srpsku državu ukidajući nesrpske narodne identitete, a demokrati su htjeli nametnuti integralan jugoslavenski identitet pod bitno srpskim simbolima. Gajilo se tako iluzije o Velikoj Srbiji i Velikoj Jugoslaviji te utiralo put nestabilnosti, diktaturi i vanjskoj intervenciji. Zanimljiva je piščeva primjedba da je Demokratska stranka — iako u biti srpska kao i radikali — svojim unitarizmom tražila sigurno rješenje za Srbe u Hrvatskoj, ali da ih je zapravo dovodila u neperspektivnu poziciju provoditelja isto tako neperspektivnih režimskih intencija. Upozorio je i na pripravnost demokrata da za svoje ciljeve upotrijebe silu (ORJUNA).

Kao manje autoritarne, centraliste i unitariste obradio je Savez zemljoradnika, Republikansku demokratsku stranku i socijal-demokrate.

Opisao je i neuspjeh stvaranja jedinstvene jugoslavenske kulture te cilj i slom jezičnog unitarizma, što je bilo naravno, jer kako nije bilo jednoga naroda, nije moglo biti niti jedne kulture, ni jezika a ni nade u uspjeh umjetnih pokušaja.

Režimska politika provodila se širenjem srpske monarhije, vojske i zakona na cijelu Jugoslaviju, skučivanjem regionalne autonomije, nejednakom razdiobom mjesta u vladi, centraliziranim a neefikasnim činovništvom, otpuštanjem starih činovnika i nastavnika u nesrbijanskim krajevima, unifikacijom valute s neprimjerenom zamjenom novca, nejednakim porezima, centralizacijom Srpske pravoslavne crkve.

Velikosrpske i unitarističke koncepcije centraliziranog uređenja države nužno su rađale otporom centralizmu drugih naroda i nacionalnim pitanjem, čija je bit sukob nosilaca različitih ideologija oko uređenja države. Unitaristima i velikosrpskoj verziji Jugoslavije suprotstavile su se federalističke (ili konfederalističke), autonomističke (umjerena narodna samouprava u centralizmu) i separatističke koncepcije i nastojanja, što je predmet sljedećih dijelova knjige *(Tvrda oporba* i *Autonomistička oporba).*

Piščeva analiza potkrepljuje poznate povjesničarske ocjene o predratnoj Jugoslaviji i protuslovi stanovitim novijim pokušajima u domaćoj literaturi i publicistici da se neopravdano rehabilitira politika i stvarnost karađorđevićevske epohe.

Središnje mjesto u obradi oporbe Banac je s pravom dao S. Radiću i njegovoj Hrvatskoj pučkoj (republikanskoj) seljačkoj stranci. Zadržao se na Radićevu odnosu prema narodnom jedinstvu južnih Slavena, njegovu negativnom odnosu prema novoj državi i sjedinjenju, njegovu gledištu na hrvatsku državnu nezavisnost (seljačka republika), federalizmu, promjenama u njegovoj politici, njegovu pacifizmu i pasivnoj rezistenciji, njegovim tamnicama i progonima do smrti nakon atentata. Istaknuo je Radićev uspjeh u okupljanju većine Hrvata pod jednim vodstvom u obrani hrvatskoga suvereniteta i prava da sami odlučuju o svojoj budućnosti. Pri tome je istražio praktične postupke i reakcije od odbijanja surednje s vlastima (osobito s obzirom na oporezivanje i novačenje) do prehrambenoga bojkota (1919) i seljačkog otpora i pobune (1920).

U korelaciji s Radićem i njegovom strankom, njihovim djelovanjem i uspjesima, Banac promatra »hrvatske mnemoniste«, frankovce i ondašnje emigrante, njihovu propagandu i separatizam, pa ih procjenjuje nebitnima za opći politički razvitak, ovisnima o tuđincima i nositeljima povijesti poraza.

Pregledna su i zanimljiva poglavlja o crnogorskim »zelenašima« i albanskim kačacima. Banac kroz njihovu prošlost i djelovanje snima crnogorski i kosovski razvitak, metode i rezultate srbijanske politike (na Kosovu represija, kolonizacija i oružani otpor; u Crnoj Gori slom dinastije Petrovića, obračun s njihovim pristašama i ustanak nakon I. svjetskog rata). Odlomci o makedonskim prilikama i odnosu KPJ prema nacionalnom pitanju od unitarističkoga do federalističkoga upotpunjuju dio o tvrdokornoj oporbi.

Od autonomista pisac je obradio Koroščevu Slovensku pučku stranku, klerikalce u Hrvatskoj pučkoj stranci, liberale u Hrvatskoj zajednici, Jugoslavensku muslimansku organizaciju (u tom poglavlju ispituje bosanskohercegovački razvoj od bošnjaštva do muslimanstva između srpstva i hrvatstva, što je pogodovalo pa i uvjetovalo muslimanski partikularizam, politička stajališta i postupke, uz otvoreno pitanje koliko sami muslimani mogu utjecati na svoju sudbinu u jugoslavenskoj konstelaciji) i Džemijet (Društvo za očuvanje muslimanskih prava, tj. konfesionalne autonomije muslimana u Sandžaku, Albanaca na Kosovu, u Metohiji i Makedoniji).

Peti dio knjige *(Razočaranje)* govori o izborima i parlamentarnom životu te donošenju centralističkog ustava, za koji pisac opravdano kaže da je bio sankcija neodrživoga centralističkog rješenja nacionalnog pitanja i da je bio donesen bez sudjelovanja i protiv volje većine nesrpskih stranaka, pa je samo posijao sjeme budućih zatrovanih odnosa.

U zaključnom dijelu *(Zidanje Skadra)* pisac ponavlja da je jugoslavensko nacionalno pitanje bilo izražaj sukobljenih nacionalnih ideologija, koje su sadržavale povijesno iskustvo svake zajednice, da su one bile oblikovane prije sjedinjenja i da se nisu mogle promijeniti ni milom ni silom. Unutrašnje pak rezlike u narodnim pokretima Srba, Hrvata i Slovenaca nisu mogle spriječiti uspostavu sjedinjene države, jer je jugoslavenski unitarizam zaokupio imaginaciju južnoslavenskih intelektualaca u Austro-Ugarskoj, a srbijanska ga je elita mogla prihvatiti jer u njemu nije žrtvovala tradiciju i sjaj srpske državnosti. Nakon sjedinjenja nijekanje narodne individualnosti olakšalo je uvođenje centralizma, koji je s očuvanim srpskim državnim institucijama pogodovao srpskoj supremaciji u svim sferama javnoga života te se kao oruđe velikosrpskoga hegemonizma i kompromitirao. Ignorirati činjenicu da su Srbi, Hrvati i Slovenci već odavno formirani narodi, da birba proti centralizmu samo jača nacionalne procese i otkriva glavne crte nesrpskih narodnih ideologija te računati da će južni Slaveni postati jednim narodom u budućnosti slabilo je — kako Banac s pravom kaže — ionako slabu državu, koja je imala voditi kao jedinu politiku odbacivanje asimilacije i priznanje višenarodne države. Pisac sa svog stajališta ne pridaje preveliko značenje ekonomskim (npr. da je nacionalno pitanje izražaj sukoba buržoazije) ili religijskim (budući da nije bilo oštrih konfesionalnih sukoba) interpretacijama nacionalnoga pitanja. Najposlije on misli da nakon 1921. nema bitno novoga u južnoslavenskim odnosima da je nacionalno pitanje proželo svaki aspekt jugoslavenskoga javnog života i da je, slikovito rečeno, šahovska igra otvorena svakom ishodu.

Bančeva je knjiga dobra studija. Mene — zamorena betonskom odanošću nekoj metodi, zamršenim pisanjem i teškim stilom — sveđ iznova obraduje knjiga koja ne skriva pisca, njegove ideje, postupke i zaključke, nego ga u jednostavnosti i jasnoći ogoljuje do prividne ranjivosti. Bancu je veoma dobro poznata literatura a ne bježi ni od arhivskog istraživanja. Ne prakticira knjigovodstveno povjesnikovanje u kojem se erudicija i znanstvenost dokazuje prepričavanjem svih tuđih mišljenja i prepisivanjem građe, dok taj ruševan bunker čuva

neizvornost, nemisaonost i nesmionost. Banac dobro razlikujući, dobro piše. Zna što hoće reći i to kaže jednostavno, ekonomično, jasno i bez ustručavanja. Tekst mu teče u interpretaciji bitnoga (iako rado posegne za pojedinošću, za anegdotom pa i pikanterijom) prema sintezi, u vlastitosti i znanstvenoj objektivnosti, koliko je to povjesničaru moguće u prašumi građe i moru štiva, između nesretna prošloga zbivanja i neprijaznih zamka suvremenosti. »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji« ozbiljna je knjiga, zacijelo ponajbolja među onima koje su u inozemstvu napisane o južnoslavenskoj/jugoslavenskoj problematici.

Banac je autor i rasprave »Main Trends in the Croat Language Question« (zbornik »Aspects of the Slavic Language Question«, I, ur. R. Picchio i H. Goldblatt, New Haven, 1984, 189—259).

T.M.

»DNEVNIK« MAKSIMILIJANA VRHOVCA

Maksimilijan Vrhovac, Dnevnik — — Diarium. Svezak I (1801—1809). Latinski tekst priredili, na hrvatski preveli te komentar i kazala sastavili Metod Hrg i Josip Kolanović. Uredio dr. Dragutin Pavličević. Izdavači: Kršćanska sadašnjost — Sveučilišna naklada Liber — ČGP Delo, OOUR Globus — Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu — Zagreb 1987. — Strana XCV, 752.

Knjiga sadržava urednikov Predgovor, zatim rad pok. prof. Jaroslava Šidaka pod naslovom »Hrvatske zemlje u Vrhovčevo doba 1790—1827«, onda prikaz dra D. Pavličevića »Maksimijan Vrhovac — Život i djelo (1752—1827)«, potom osvrt J. Kolanovića »Dnevnik Maksimilijana Vrhovca kao povijesni izvor« i konačno sam tekst Vrhovčeva dnevnika. Šidakova je radnja uvrštena u uvod da bi čitatelju objasnila povijesno razdoblje u kojem je djelovao biskup Vrhovac kao crkveni prelat i hrvatski rodoljub. To je razdoblje i inače zanimljivo zbog odnosa Hrvatske prema Bečkom dvoru, Madžarima i zbog narodnih nevolja u doba napoleonskih ratova i francuske vladavine u južnoj Hrvatskoj.

Pavličević s mnogo znanja i razumijevanja prikazuje Vrhovčev život i djelovanje. O njemu zaključuje »da u Hrvatskoj potkraj 18. i u početku 19. stoljeća i nije bilo kulturno-prosvjetne, društvene ili humanitarne djelatnosti koju nije utemeljio, potaknuo ili makar potpomogao taj istaknuti nacionalno-politički djelatnik«. Na str. LIV. Pavličević spominje kako »nakon Josipova prosvijećenog apsolutizma... u austrijskoj su državi zavladale reakcionarne snage feudalnog društva u raspadanju... počeo je obračun sa svim pristašama slobodnih ideja i jozefinistima.« Ovo mi se ne čini sasvim točno. U odnosu između Crkve i države sve do konkordata 1855. vlada u Austriji formalni jozefinizam, a iza toga stvarni ponešto ublaženi sve do 1918. U svojim sinodalnim zaključcima 1803. Vrhovac jasno i otvoreno tvrdi: Odredbe Rimske kurije odn. Opće crkve vežu nas samo utoliko ukoliko se slažu s odredbama Njegova Veličanstva. Vrhovac dakle kao biskup ostaje čisti pravi jozefinist, pokoran austrijskoj državnoj crkvi koja sa Svetom Stolicom podržava slabe krhke veze.

Raspravljajući o cjelovitosti Vrhovčeva *Dnevnika* Kolanović misli da Vrhovac prije 1801. nije pisao *Dnevnika*, pa je prema tome priča o uništenju ranijeg dnevnika nedokazana. U vjerodostojnost *Dnevnika* nema razloga sumnjati. Kolanović zaključuje da »Dnevnik za istraživače postaje i poticaj i putokaz dubljega ulaženja u najraznovrsniju građu što se čuva u domaćim i stranim arhivima.«

Sadržaj Dnevnika

Dnevnik počinje 30. XII. 1800. Vrhovac bilježi da je kupac njegove tiskare Kötzer pobjegao.

1801. 1. I. na Novu godinu Vrhovac bilježi da je pohodio više odličnika, kao što je i njega toga dana pohodilo više osoba.

12. I. Vrhovac je odjahao svojim vojnicima banderijalcima čemu su neki prigovarali.

15. I. Zagrebačka županija u više navrata uporno nastoji smjestiti vojnu bolnicu u zagrebačko sjemenište. Biskup se Vrhovac tome odlučno i hrabro protivi nudeći bolesnim vojnicima smještaj u nekim samostanima. Na strani biskupa bili su neki ugledni prijatelji i Namjesničko vijeće.

5. II. Biskup Vrhovac često puta bilježi da se njegovi gosti uveče kartaju, i da je kao gost kod prijatelja prisustvovao kartanju.

21. II. Zagrebačka županija tuži biskupa Vrhovca Vladaru. Vrhovac piše također Vladaru i brani svoj stav glede sjemeništa.

2. IV. Biskup bilježi da je obavio obrede u stolnoj crkvi.

14. VI. Biskup je krstio Židove u župskoj crkvi u Varaždinu.

1803. 3. V. Svećenici se sastali u Zagrebu radi održavanja sinode.

29. V. Biskup Vrhovac dijeli potvrdu u stolnoj crkvi u Zagrebu, a zatim tijekom lipnja, srpnja i kolovoza nastavlja u Zagorju, Podravini, Međimurju i Posavini. Biskup bilježi koliko je bilo krizmanika u pojedinoj župi, u kakvom se stanju nalazi župska crkva i župnička kuća. Zanimljivo je da je u Varaždinu krizmano u župskoj i samostanskim crkvama. Konak je biskup imao u feudalnom dvorcu crkvenoga patrona ili kolatora jer su župničke kuće često bile u trošnom stanju, i jer se službena vizitacija lakše i uspješnije mogla obaviti kod župnika ako biskup nije bio njegov gost.

Zanimljiv je biskupov troškovnik prigodom dijeljenja sakramenta potvrde. Darežljiv biskup darovao je tom prilikom 3469. for. i 30 novčića (krajcara). Darovao je vozače, konjanike, siromahe, župnike, poslugu, glazbenike, velikog i gradskog suca, franjevce. Darovi su iznosili od 10 do 100 for. Biskup je čak zabilježio i svoj gubitak na kartama u iznosu od 55 for. (Važno je napomenuti vrijednost ondašnjeg novca: 1 hvat drva 3 for; 100 kg pšenice 3 for; 1 konj 13 for; tele 5 for; krava 10-40 for; svinjče 10 for; prase 2 for.)

1804. siječanj, Vrhovac poziva 11 puta na objed goste (grofove, barune, vojne časnike, kanonike, profesore). Neki ostaju na kartanju i plesu.

Od travnja do listopada biskup Vrhovac dijeli sakramenat potvrde u okolici Karlovca, Siska i Dubice. U nekim mjestima okupili su se krizmanici iz više susjednih župa, pa kako biskup nije bio u svakoj župi, arhiđakon vizitator morao je obići svaku župu.

7. XI. Vrhovac kupuje posjed Golubovec kod Stubice za 100.000 forinti, a malo kasnije i tamošnje Toplice.

1805, od lipnja do rujna obavljena je sveta potvrda u okolici Ivanića, Garešnice, Bjelovara, Đurđevca, Križevaca, Čazme. Spominje se i neki zanimljivi podaci o župama i crkvama te susreti s velikašima kao crkvenim patronima.

Od 12. X. — 8. XI. nalazi se Vrhovac u Požunu (Bratislavi) na Ugarsko-hrvatskom saboru. Spominje susrete s Vladarom, Palatinom i drugima, govore i razgovore u kojima se ogledaju ondašnje političke i ratne prilike.

Na povratku iz Požuna u Zagreb do konca g. 1805. Vrhovac bilježi u Dnevniku stanje na ratištu s Francuzima i sklopljeni mir, održavanje Hrvatskog sabora, susrete i razgovore s raznim ličnostima od kojih je neke zadržao na ručku. Osjeća se opća zabrinutost zbog ratnih prilika u domovini i državi.

1806, u mjesecu siječnju Vrhovac bilježi ratne prilike, potrebu životnih namirnica, svoju ponudu od 100 utovljenih volova, razgove s raznim ličnostima, objede i kartanja.

1. III. Vojvodina Koruška traži od Hrvatske pomoć u životnim namirnicama. Vrhovac odgovara da se zatražena pomoć ne može dati.

21. III. Biskup Vrhovac podijelio sakramente umirućih grofu banu. Zadušnice s govorom održane su u stolnoj crkvi. Mrtvo tijelo položeno je u kripti kod oltara B. D. Marije uz grob Tome Erdödyja.

28-29. III. Vrhovac bilježi održavanje duhovnih vježbi.

21. IV. Vrhovac određuje sve što je potrebno za gradnju lađa na rijeci Savi.

27. IV. Gubernator Klobušicki moli Vrhovca da mu pošalje slanine, brašna i maslaca.

30. IV. Kapucinski kustos traži od biskupa Vrhovca pomoć za uvođenje redovničke stege u svojem redu.

29. VII. Ustoličenje grofa bana Gyulaya. Vrhovac je to ustoličenje obavio preko volje. Ipak je sutradan 30. priredio ples u svom dvoru za 600 uzvanika.

3. IX. — 22. IX. Vrhovac se nalazi u Beču gdje je pohodio Vladara, nuncija i veliki broj raznih uglednih ličnosti i obitelji od kojih su ga neke zadržale na ručku.

Biskup je Vrhovac sastavio i svoj troškovnik za put u Beč i za boravak u Beču. Za putovanje u Beč potrošeno je 108, za povratak iz Beča 162 for; Ludoviku Sermageu dar iznosi 597 for; za servis »Steingut« 240 for; gubitak na kartanju 172 for. Veća svota — 1029 for. plaćeno je za platno. Možda je upravo ta kupnja bila svrha biskupova puta u Beč.

1807, 25. II. U sjemeništu nered; pitomci su htjeli preinačiti šešire, a Vrhovac ih je smirio, dok je podravnatelja opomenuo.

7. III. Različite glasine o ratu između Francuza i Rusa. Dnevno dolaze protuslovne vijesti.

19-21. III. Traju duhovne vježbe. Mrmljanje na duhovne vježbe što ih je držao Čolić, jer je pravio neke pojedinačne aluzije.

1. IV. Vrhovac putuje u Budimpeštu preko Gradeca i Koprivnice punih 5 dana na zasjedanje Zajedničkog sabora. Krivnjom peštanskoga kočijaša kola su se prevrnula, a Vrhovac bio ozlijeđen pa je 3 dana morao ležati u krevetu. Bužan, izaslanik kraljevine Hrvatske, hoteći iskazati predubok poklon palatinu posrnu. Kad se Vrhovac oporavio, pohodio je Vladara i 3 nadvojvode. Na saborskom zasjedanju Vrhovac je govorio latinski, drugi madžarski, a na svečanom carskom ručku caru s desne strane sjedio je nadvojvoda Karlo, a s lijeve zagrebački biskup Vrhovac.

17. X. Vrhovac se vratio iz Pešte.

19. X. U selu Vidu kod Đura župnik Horvat gostoljubivo je primio na konak biskupa Vrhovca na povratku iz Pešte.

23. X. Vrhovac u Posavskim Bregima daje slikaru upute kako će oslikati novosagrađenu crkvu; u Dubrovčaku pregledava izradu pet novih lađa.

25. X. Vrhovac na biskupijskom imanju Prečec ima brojne goste.

4. XI. Vacki biskup nadvojvoda Karlo zaređen je danas za svećenika. (Dakle, najprije je imenovan biskupom, a nekoliko mjeseci kasnije zaređen je za svećenika! Nije to srednji vijek nego XIX. stoljeće, ali u Austriji i to katoličkoj!)

3. XX. Nadvojvoda Karlo je zadovoljan s držanjem Hrvata na Zajedničkom saboru, pa i Madžari.

6. XII. Đakovački biskup Mandić je kandidat za srijemskog župana i za potkancelara u Beču.

13. XII. Vrhovac šalje novac biskupu u Bosni Grguru Varešu.

17. XII. Kanonik Vlatković putuje u turske krajeve. Osvjedočio se o častohleplju i neiskrenosti Grka.

18. XII. Bivši bosanski franjevac M. Krajinović imao bi preuzeti službu izvještavanja za Dvor u Beču o prilikama u Bosni.

20. XII. U crkvi sv. Marije u Zagrebu kanonik Pokajzen krstio Židova.

23. XII. Biskup Vrhovac dao je očistiti svoj biskupski arhiv.

26. XII. Vrhovac je primio lutera-na Šranko u Katoličku crkvu.

31. XII. Veliko društvo slavi Staru godinu u buskupovu dvoru.

Na str. 238-241. Vrhovac izvješćuje

o svom uspjehu kod kartanja g. 1807. Izgubio je 3144 for., ali je dobio 4974 for. i 30 krajcara, prema tome čisti dobitak iznosi 1830 for. 30 krajcara. Za svoga boravka u Pešti izgubio je kod kartanja 895 for., a dobio 2895 for., prema tome je čisti dobitak 2000 for. U igri s nadvojvodom dobio je čistih 24 for. i 30 krajcara. Grof ban ostao je dužan biskupu na kartanju 273 forinta.

Prema blagajničkom dnevniku za siječanj 1807. biskup Vrhovac ima u blagajni u gotovini 8026 for. 12 44/48, a u dugovima 979 for. 34 45/48.

1808, 13. I. Na plesu kod biskupa Vrhovca 76 osoba.

22. I. Vrhovca je pohodio karlovački biskup Mihoković.

5. II. Neredi u sjemeništu. Pitomcu Ratku Vrhovac je naložio molitvu i duhovne vježbe, a zabranio održavanje šaljivih igrokaza i ostalih pokladnih zabava. Zabrana je kasnije povučena uz oštar ukor.

11. II. Djevojka Šule zarobljena je u Turskoj, odanle oslobođena, odgaja se u samostanu varaždinskih uršulinki na vladarev trošak.

16. II. Baničin imendan proslavljen objedom kod biskupa.

Biskupski predijalci u Banatu tuže Vrhovca Vladaru.

23. II. Ples kod kanonika prepošta Rafaja.

28. II. Biskup Vrhovac bio u sjemeništu na predstavi.

29. II. Ban i biskup dogovaraju se o izboru protonotara Kraljevine. Uoči zasjedanja Sabora zastupnici prisustvuju misi i zazivu Duha Svetoga. Za protonotara je izabran Josip Kušević.

1. III. Hrvatski sabor nije zasjedao zbog poklada.

4. III. Pojedini saborski članci treba da se objave narodu na hrvatskom jeziku. Saborskom odboru predsjeda biskup.

6. IV. Duhovne vježbe vodi kanonik prepošt Rafaj.

13. IV. Ban se najavio k biskupu na objed.

14. IV. Biskup je uzajmio protonotaru Kuševiću 1000 for.

18. IV. Prigodom generalova odlikovanja objed kod biskupa za 52 osobe.

20. IV. Grof ban najavio se na objed biskupu Vrhovcu.

29. IV. Biskup zaredio 3 đakona. Spisi pok. kanonika Vlatkovića, bečkoga pouzdanika za Bosnu, zapečaćeni su i poslani u Beč.

28. VI. Biskup daje upute za gradnje u Stubičkim Toplicama.

31. V. Biskup šalje u Bosnu biskupu 444 zlatnika i 2 for., dar Bečkoga dvora. To je bosanski biskup Grgur Vareš.

2. VI. Vrhovac u Remetama podijelio klanječkom franjevcu Požegi niže i više redove.

16. VI. Biskup je sucu Galu na mnoge molbe uzajmio 5000 for. uz kamate od 6%.

18. VI. Biskup putuje u Slavoniju. U Pakračkoj Poljani mijenja konje. U Požegi u župskoj crkvi ima misu, a u franjevačkom samostanu vodi istragu protiv bosanskih franjevaca. Njihovo je školovanje trebalo poboljšati.

22. VI. Biskup u Brodu župniku Jakovu Bošnjakoviću daje 2000 for., 444 zlatnika i 6 dvadesetaka kao pouzdaniku Bečkoga dvora za prilike u Bosni. Na povratku u Zagreb biskup mijenja konje u Rajiću i Ludini.

28. VI. Banska konferencija u biskupskom dvoru u Zagrebu.

17. VII. Biskup zaredio 4 svećenika.

22. VII. Vojnici krajišnici u Rovišću išibali tamošnjeg župnika Štefoka. Biskup se najprije zauzimao kod vojnih vlasti za toga župnika, a onda ga kao po kazni premjestio. Susjedni su župnici to biskupu teško zamjerili, pa ih je on morao miriti.

28. VII. Biskup predsjeda Saborskom odboru.

4. VIII. Biskup određuje za stolnu crkvu 6 koralnih pjevača svakome za godišnju plaću od 430 for. (Nije li to ironija!? U pravoslavnoj katedrali pjevaju 3 hora s 80 pjevača besplatno.)

10. VIII. Biskup zaredio 17 podđakona (toliki broj rijetko kada!).

21. VIII. Vrhovac je pohodio razne ličnosti u Beču. Zabilježio kada i gdje je služio misu.

28. VIII. Biskup dolazi u Požun na zasjedanje Zajedničkog ugarsko-hrvatskog sabora. I tu je posjetio razne ličnosti, a posebno sa zastupnicima Hrvatima palatina i ugarskoga nadbiskupa primasa.

31. VIII. Uoči zasjedanja Sabora bila je misa i zaziv Duha Svetoga, zatim razni pozdravni govori koje su izrekli neki crkveni prelati pa i biskup Vrhovac. Neki su biskupov govor pohvalili, a drugi pokudili.

7. IX. Kralj je okrunjen u crkvi ugarskom krunom, a kraljica austrijskom.

9. IX. Vrhovac u privatnoj audijenciji kod Kralja govori o Vlatkovićevu imetku, o premještenju Čazmanskoga kaptola u Varaždin, o zagrebačkoj bolnici, o djevojci Šule. Sabor je dodijelio kraljici dar od 500.000 for. koji se ima isplatiti u roku od 6 mjeseci.

12. IX. U Ugarskoj kancelariji u Beču odlučuje se o imenovanju kanonika u Hrvatskoj. Pojedini članovi Sabora uzalud se protive vladarovim prijedlozima koje brane najviši dostojanstvenici.

14. IX. Ugarski primas priređuje plés.

23. IX. Vrhovac daje 5000 for. za sabornicu u Zagrebu, za otkup zgrade i njezinu buduću obnovu.

24. IX. Nadvojvoda primas na biskupskoj konferenciji traži da svećenici dadu poveće svote za obranu Kraljevine. Ovome zahtjevu protivili su se biskupi zagrebački, đakovački, pečujski.

1. XI. Za Vojnu akademiju prikupljeno je na saboru oko 500.000 for. i to s oduševljenjem. Čak je kraljica dala od svoga 50.000 for.

5. XI. Vrhovac je primio komendatorni Stjepanov križ koji mu je obećan prije 11 godina, pa ne zna, zašto se toliko čekalo.

7. XI. Vrhovac odlazi iz Požuna nakon završena saborskog zasjedanja. Preko Beča i Varaždina vraća se u Zagreb. Tu ga obilaze mnogobrojni posjetioci.

6. XII. Vrhovac zaredio 3 svećenika i 5 podđakona.

7. XII. Vrhovac predlaže Ugarskom namjesničkom vijeću kandidate za imenovanje zagrebačkih kanonika.

17. XII. Biskup je zaredio 5 svećenika, 37-ci podijelio tonzuru, četvorici niže redove.

6. I. Vrhovac je krstio u stolnoj crkvi 2 Židova (Farkaš, Unkar). Kumovala su 2 kanonika (Rafaj, Pokajzen).

8. I. Đakovački biskup Mandić pohodio Vrhovca.

13. I. Pokušaj u Saboru da se Vrhovcu zabrani govoriti, nije uspio.

17. I. Biskup Mandić priređuje ručak za 60 osoba na svoj imendan.

4. II. Vrhovac se zalaže za obranu domovine banderijalnom vojskom.

6. II. Sabor raspravlja o stanu arhivista.

12—14. II. Šaljivi izgrokaz u sjemeništu.

16. II. Plemićko društvo odigralo u sjemeništu šaljivi igrokaz.

21. II. Papa je odbio pohod francuskih vojnih časnika.

2. III. Vrhovac biskup blagoslovio bansku pukovniju na odlasku prema Celovcu. Časnici bili na ručku kod biskupa.

5. III. Vrhovac darovao Jelačiću 700, posudio 1000 for.

10. III. Vrhovac je imenovan banskim namjesnikom.

13. III. Vrhovac predsjeda Banskom stolu, posjećuje Sudbeni stol, zatim arhive.

19. III. Vrhovac u Beču pohodio Vladara, položio namjesničku zakletvu. Zatim pohodio razne ličnosti i uveče se kartao.

19. III. Biskup Vrhovac piše bosanskom biskupu Varešu zbog francuskog strančarenja u Bosni.

16. IV. Austrija objavila rat Francuskoj. Prilike u Dalmaciji.

27. IV. Turci napali tvrđu Cetin. Briga kako da ih se odbije.

6. V. Vrhovac opisuje ratne prilike u Srbiji.

7. V. Klanjanje Svetootajstvu za uspjeh u ratu.

10. V. Stigli u Zagreb zarobljeni Francuzi i Dalmatinci.

15. V. Nered i svađa među vojnicima u Svetom Križu.

16. V. Ranjeni časnici bez konaka. Turci prodrli u Liku.

17. V. Dalmatinci protiv Francuza za Hrvatsku i Austriju.

20. V. Biskupski arhiv u 8 škrinja upućen je u Osijek. Francuzi su provalili u Ugarsku, zato je u Zagrebu veliki nemir.

26. V. Francuzi prodiru iz Dalmacije i potiskuju našu vojsku.

28. V. Biskup osobno vodi procesiju oko crkve; pjeva misu.

31. V. Biskup Mandić imenovan kraljevskim povjerenikom za Slavoniju kojoj prijete Turci iz Bosne.

10. VI. Pribavljanje opanaka i hlača za vojsku.

19. VI. Pučki ustanici u Valpovu odbijaju poziv u rat.

23. VI. Požeška ustanička vojska došla u Zagreb. Ugarska ustanička vojska počinila izgrede.

30. VI. Iz Virovitice i Srijema stigla je ustanička vojska u Zagreb. Izvještaji o ratu protiv Francuza u Ugarskoj i Kranjskoj.

5. VII. Biskup Vrhovac u Remetama obavio svoju pobožnost.

9. VII. Iz Rijeke došle važne poruke Španjolaca i Engleza koji pomažu Austriju u borbi protiv Francuza.

13. VII. Nered u sjemeništu: klerici istukli kuhara i ključara.

25. VII. Austrija i Rusija sklopile su primirje s Francuzima.

4. VIII. Engleska poslala pomoć: 229 škrinja zlata.

12. VIII. Francuski general pohodio Vrhovca. Francuzi u zauzetim krajevima traže velike namete.

17. VIII. Papa izopćio iz Crkve francuskoga cara Napoleona.

23. VIII. Vrhovac preko župnika poziva vojne bjegunce pod oružje. Dao je novac da se za vojnike nabavi odjeća i obuća.

27. VIII. Vrhovac kupuje u Italiji puške za 100.000 zlatnih for.

10. IX. Procesija k crkvi sv. Marije u Zagrebu: blagdan Marijina imena.

6. X. Ranjeni vojnici smješteni u franjevačkim samostanima (Samobor, Jaska, Ivanić), a bolesne žene u Varaždinu kod uršulinki.

8. X. Umro primas nadvojvoda Karlo. Bijedan život u Beču.

3. XI. Mirovnim ugovorom Austrija je prepustila južnu Hrvatsku od Save do mora Napoleonu koji je to područje s Kranjskom proglasio Ilirskom Kraljevinom.

6. XI. Biskup s Kaptolom i svećenicima raspravlja u crkvenoj upravi južno od rijeke Save.

7. XI. Kraljevinska konferencija piše predstavku vladaru o velikoj šteti koju Hrvatska trpi zbog mirovnog ugovora s Napoleonom.

14. XI. Vrhovac tužnim prekosavskim vjernicima preporuča da budu strpljivi, razboriti i poslušni prema svojoj francuskoj vladi.

16. XI. Dom nemoćnih svećenika predan vojsci u trošnom stanju.

24. XI. Ispražnjena sjemenišna zgrada za smještaj soli.

28. XI. Koban dan: U Karlovcu se predaje Hrvatska do Save Francuzima. Teškoća je kako će se zaposliti bivši tamošnji službenici.

30. XI. U Sisak dolaze francuski vojnici koje Kaptol mora hraniti.

1. XII. Vrhovac je zabrinut za duhovnu pastvu pod Francuzima. U Karlovcu Francuzi vrše razna nasilja.

7. XII. Vladar javlja da je karlovačkom pravoslavnom vladiki odredio plaću.

20. XII. Biskup se ne može miješati u tajnu dojavnu policiju. Krajišnicima zabranjen prelaz preko Save od strane Francuza.

22. XII. Francuzi nisu skloni biskupu banskom namjesniku Vrhovcu.

24. XII. Francuz general Guilleminot na ručku kod biskupa s društvom po odredbi Vladara, a protiv volje biskupa i Zagrepčana.

Zaglavak

U Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu postoje brojni dokumenti o životu i radu zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca, ali njegov Dnevnik ima posebnu važnost. Tu su zapisani kratki sažeto dnevni doživljaji crkvenoga prelata i feudalnoga velikaša. Kao biskup on služi misu, propovijeda, vodi procesije, redi svećenike, dijeli sakramenat potvrde, brine se za sjemenište i dom nemoćnih svećenika: održao je sinodu. Kao velikaš on aktivno sudjeluje na Saboru u Zagrebu, Požunu i Budimpešti, predlaže, prosvjeduje; jedni mu plješću, a drugi ga kude. Povezan je poznanstvom i prijateljstvom s raznim odličnicima od vladara i članova vladarske kuće do visokog i nižeg plemstva u Hrvatskoj, Ugarskoj i Austriji. Kao banski namjesnik novači vojsku za rat protiv Francuza, brine se za odjeću, obuću, hranu i smještaj vojnika, zato se dnevno razgovara i dogovara s višim i nižim vojnim časnicima.

Vrhovac se posve prilagodio feudalnom društvu oko sebe. U svom gostoljubivom dvoru imao je skoro svaki dan posjetioce, a kod stola goste, nekada manje, nekada više. Priređivao je plesove kod sebe, a pohađao ih kod drugih. Često se kartao u svom dvoru i u tuđim kućama, i to s dosta uspjeha. Bio je darežljiv pa je davao poveće svote na dar ili u posudbu državnim službenicima, plemićima pa i velikašima. Kao rodoljub pomagao je svaki prosvjetni i gospodarski pothvat na korist hrvatskoga naroda.

Kad sam u Rimu 1935. na Gregorijani predložio pisanje doktorske disertacije o biskupu Vrhovcu, moj je prijedlog odbijen, jer je biskup bio jozefinist, a to znači piccola figura koja ne zaslužuje čast disertacije. Kasnije je dokazano da je bio i mason. Istina je da Vrhovac u svom *Dnevniku* spominje papu kao prognanika od Napoleona, a nikada kao vrhovnog poglavara Katoličke crkve prema kome treba imati poštovanje i sinovsku odanost. Uostalom to i nije samo stav biskupa Vrhovca. U to doba Katolička crkva u Austriji samo je po imenu katolička, a zapravo je državna crkva, niti nacionalna niti raskolnička. Bez obzira na Gregorijanu Vrhovac ipak zaslužuje da bude svestrano proučen i prikazan kao biskup, rodoljub i feudalni velikaš. Njegov *Dnevnik* daje obilje podataka i poticaja za upoznavanje i ocjenjivanje rijetke hrvatske katoličke ličnosti i vremena u kojem je živjela. No *Dnevnik* je i toliko zanimljiv da se čita kao roman, pa se može svakome preporučiti.

Josip Buturac

ŽERAVIČIN ROMAN O DRUGOM SVJETSKOM RATU

Emil Kazimir Žeravica nije više novo ime u našoj sadašnjoj književnoj stvarnosti. Pojavio se u literarnoj javnosti 1983. zbirkom pjesama *»Izvorišta i utoci«* (Pula, str. 72), jednostavna i zvonka stiha, izrasla na vatri nadahnuća rodne Vrlike, njenih svetinja i starina, rodbinskih i susjednih, ognjišnih sačuvanih ostataka, sjećanja prošlosti i sadašnjosti. Nije zaboravio ni svoje današnje vrijeme, impresije, more (koje mu olakšava hod prema završnici i udahnjuje osvježenje). »Marulić« je (1/1985) u osvrtu na tu zbirku donio sažet sud: »Žeravičina zbirka pretežno lirskih pjesama nikla je iz želje da se svojim jezikom progovori što istinitije. Osnovica joj je pjesnički poriv, a ne besposleno zabavljanje. Resi je jednostavnost, neposrednost, cijena sebe i pravih vrednota...« (149—150).

Nakon dvije godine Žeravica nas je iznenadio svojim pozamašnim proznim djelom (str. 251), u kojem je opisao neke od svojih ljudi iz Vrlike u 8 jedrih i opširnih pripovijesti pod znakovitim naslovom *»Vrli moji Vrličani«* (Pula 1985). Iznenađenje je bilo tim veće što su njegove pripovijesti, iako oslonjene na stvarnu podlogu, literarno razgrađene u kompozicijske tijekove lijepog i dotjeranog pričanja, koje odaje pisca i nadahnutog i poticajnog i sasvim vješta u konkretnom ovladavanju predmeta. Stoga su ih i čitatelji rado primili, posebno oni ispod Gradine i Dinare, uz ušće Cetine.

»Žeravičine pripovijesti«, kako se izrazio recenzent u »Maruliću (6/1986) spadaju uglavnom u rod narativne proze. On svoje odabranike prati ustrajno u kontinuitetu probranih životnih epizoda. Lagano, povezano i jasno. Uklapa u glavnu cjelinu i sve druge prateće stvarnosti, zbiljnosti, ali se posebno ili dulje ne zadržava. Kompozicija mu je slična skeli zgrade, ona izrasta od temelja i ide sigurno prema vrhu. U dvije pripovijesti učinjen je drugačiji pristup... Tu je Žeravica dokazao da ima i višeg književnog domišljaja, vještinu kombiniranja...« (789).

U istom razmaku vremena Žeravica se opet oglasio novom knjigom — *romanom »Različak u klasju, Belonin bal«* (Pula 1987, str. 223, I. dio). U pristupu čitateljima on najbolje daje uvodni napomenak i razjašnjenje kad piše: »Ako vam je do ruke došla moja zbirka pripovijedaka..., ni ova moja knjiga ... neće vam biti tuđa jer ćete se ponovno susresti s mojom modrom planinom, bistrom rijekom, mojom malom varošicom... Susrest ćete se i s bogatom slavonskom ravnicom i njezinim širokogrudnim ljudima, s jednom minulom mladom generacijom na koju se sudbina okomila paklom i zatorom rata, bijesnim vihorom koji tu mladost razvija širom svjetskih bespuća i u tom ludom vremenu pretvarajući ih u kukavice i junake, u luđake i mudrace, u nelјude i ljude.

I, ljudsko mlado, poput različkova modra cvijeta, iznikavši baš u to zlo vrijeme i na ovoj vjetrometini među klasjem, postade korovom — ili cvijetom, koji je svatko imao pravo (ili dužnost!) otrgnuti i odnijeti ga u nekakav svoj nepovrat, ili od njega smiješati otrovan napitak...

Ipak, u ovom krvavom holokaustu, posred tog bezumnog stradanja, ostade u čovjeku nesatrt cvijetak duboko od postanja ukorijenjene ljudskosti... Ostade ljubav, ostade prijateljstvo, ostade plemenito sjeme čovječnosti i tamo, gdje ih čovjek ne bi očekivao i ponajmanje im se nadao...

Čovjeku je suđeno da bude dobar i on će to jednom biti — ili čovjeka neće biti!« (5)

U prvom dijelu svoga romana iz drugog svjetskog rata pisac govori o *»Beloninim vjesnicima«*, o neposrednim danima pred pakleni požar, koji će potrajati pune četiri godine. Gasi se mladenački idealni zamišljaj života u rodnoj varošici, mladi Mislav pohađa klasičnu gimnaziju u nedalekom gradiću, gdje ga i sami profesori oprezno i jasno upozoravaju, kao i njegove kolege, o skorom dolasku teškog iskušenja. Nije trebalo čekati dugo. Božićna idila je ustupila mjesto mračnom proljeću, Uskrs je bio zamagljen pucnjavom, rasapom vojske, početnim ubijstvima, dolaskom neprijateljske vojske. Slika se varošice sasvim mijenja. »Tog Jurjeva, nakon tolikih stoljeća, osta varoš neokićena, neraspjevana, zarobljena«. (58)

Već prvi nastupi neprijateljske vojske potakoše Mislavova ujaka da ga na brzinu spremi i munjevitom hitrinom uputi tetki u gornje hrvatske krajeve, gdje još plamsaj rata nije uhvatio jače razmjere. Otišao je da ne bude u rukama onih koji su posizali za našom zemljom i slobodom. Drugi dio svojih zapisa okrstio je *»Antieroika«*. Ponešto znamenski.

Treći dio romana *»Slavonska rapsodija«* obuhvatio je Mislavov boravak u mjestu Videnice, gdje mu je živjela od male mirovine tetka s majkom i dvoje mlade djece. Tu je bio koliko toliko u zavjetrini. U početku nije teže osjetio rat, glad, opasnost. Dani su tekli, glad se bližila, klupko se počelo splitati, odijelo izlizalo, namještenje je dobio tek pokasno, a

opasnosti su se umnožavale. Iznenađenja krvi i smrti su pred vratima.

Ponekad čuje za majku i brata koji su odselili iz varoši, iz rodne kuće na sigurnije mjesto, prema jugu. Naiđu kolege iz rodnog zavičaja, pričaju teške stvarnosti, međusobno se polariziraju, neki su ostali kod svojih kuća, navješćuju bolje dane bez rata, gladi, nepravde. Nakon dugo vremena dobio je zaposlenje, ali bližaj polovine rata i lomljenje među vojskama odvest će Mislava u pakleni obruč.

Četvrti dio romana nosi stravičan naslov *»Belona pleše«*. (Belona je u Rimljana bila božica rata.) Mislavov relativno podnošljiv zaklon u Vidovicima bližio se kraju. Sukob je bio na pomolu. Dvije vojske iz istog naroda imale su jedan težak okršaj baš tu. Oštar, snažan i razumljivo opasan. Mislav se našao u neposrednoj blizini vojarne. Sve je motrio iz blizine. Jedan od vojnika s napadačke strane ušančio se u dvorištu zgrade, gdje se on te noći slučajno našao. Motrio je izbliza nepoštednu borbu. Tako se braća redovito i biju u zaboravu. To je bilo njegovo polukrštenje, on nije sudjelovao, ali jesu njegove kolege. To nije bio zauzetak Vidovica, ali napadači su se okoristili ratnim materijalom.

Mislav odlazi u Zagreb da se napokon oda željenom studiju. Na glavnoj postaji zateče ga iznenađenje. Preuzet je u novake za stare ratne ciljeve. Na putu na novi nepoznati vojnički cilj opet je doživio ratni nesmiljeni trenutak, vidio mrtve, osakaćene s jedne i druge strane, ostao neoštećen i krenuo prema odredištu — među zrakoplovce. Postao je vojnik. Otišao je u neizvjesnost. Tu svršava prvi dio romana E. K. Žeravice *»Različak u klasju, Belonin bal«*. Polovina drugog svjetskog rata vremenski je ispunjena. Za Mislava počinje novo, nepoznato. Kako je bilo dalje, doznat ćemo u drugom dijelu romana.

* * *

Nakon sažetog uvida, progleda kroz okosnicu Žeravičina pričanja možemo poći u raščlanjivanje njegova književnog vrednovanja.

Već je njegova prva knjiga proze pokazala da on ima urođeni pripovjedalački dar. Njegova napisana riječ ugodno teče, njegovi su opisi zorni, ponekad lirski obojeni, dijalozi naravni i logični. On sve zapaža, povezuje u cjelinu, ne umara čitatelja, ne upada u neknjiževne ekshibicije, poštuje etička načela i nadasve daje oduška ljubavi za svoje, iskonsko ljudsko, naše. Već u prvom dijelu (»Vrli moji Vrličani«) pokazao je sposobnost književne kombinacije koja ne leži samo u vjernoj naraciji (opisati realnu osobu ili događaj). On je pošao dalje u zanimljivo postavljanje lica kroz vješto sročene odnose, koji daju opisu dinamiku, veću književnu vrijednost, višu razinu.

U svom drugom proznom djelu (romanu) izražava slične odlike. Konstrukcija je sasvim određeno i odmjereno izvedena. Posegao je za zbivanjima koja su usko povezana uz čitavo njegovo mladenačko biće od najranijih dana života pa sve do životnog raskršća. Njegova su zapamćenja vjerna, istinita. Činjenica da je u rani osvit doživio Belonin krvavi posjet daje samoj radnji ganutljiv pečat. Iako on do sredine drugog svjetskog rata nije u tijeku neposrednih zbivanja ratnih strahota, njegov zaklon nije ostao pošteđen od posljedica. Sa svake stranice odzvanja osuda rata, ubijanja, razaranja, mržnje.

Žeravica je okrstio svoje djelo (zamišljeno u dva dijela), čija je radnja iz drugog svjetskog rata, — *romanom*. To i jest, jer mu je — kako smo već napomenuli — konstrukcija i izvedba u suglasju s tim književnim rodom. Tome nimalo ne proturječi, ako svrstamo ovakva književna ostvarenja i među osobna doživljena zapamćenja koja ih dosljedno usmjeruju u jedan uži književni krug. Bilo bi pogrešno to pobrkati s memoarskom literaturom, iako stanovite srodnosti ima. Činjenica da glavno lice Mislav u dosadanjem opisu drugog svjetskog rata ne sudjeluje u paklenoj stvarnosti, otklanja opise grozota u njihovoj strahotnosti. Samo dva opisa neposrednog promatranja ratne bezobzirnosti i krvavosti to potvrđuju. Opis, iako iz stanovite udaljenosti, dovoljno nam upotpunjuje tužnu sliku ratne stvarnosti. Drugi dio romana, koji naskoro očekujemo, upotpunit će Žeravičinu zamisao, a ujedno dati i mogućnost punije ocjene uspjeha iz čisto književnog vida.

Žeravičin je jezik i u ovom dijelu bez prigovora, jedar, zvonak, bistar, ugodan. To je ponio iz svoje Vrlike i othranio u tijeku životnog usavršenja. Lirski opisi su posebno ugodni.

Manjak mu je u ocrtavanju lica, što ne možemo uočiti njihovo religiozno ili areligiozno stajalište, gledanje, vladanje, stav. A upravo ratne strahote i zbivanja tjeraju ljude da to očitije ispolje. I drugi naši suvremeni pisci zaboravljaju ovu komponentu, bez koje čovjek nije cjelovit, odnosno postaje defektan, bezličan.

Tko god je doživio drugi svjetski rat, Žeravičin roman izazvat će u njemu tužna sjećanja na neviđene strahote i potaknuti spontanu želju da se nikad ne ponovi. Tko ga na sreću nije doživio, nakon čitanja će steći uvjerenje da je rat iskorjenuće čovječanstva i čovječnosti. Ljubitelji lijepe književne hrvatske riječi priznat će Žeravici da je napisao uspjelo djelo koje u našem trenutku i nastojanju predstavlja dobar doprinos.

Mirko Validžić

TUŽALJKE GRADIŠĆANSKOG JEREMIJE

AUGOSTIN BLAZOVIĆ spada nesumnjivo među najveća imena gradišćanskih pisaca. On se okušao na svim područjima književnog izraza: proza, poezija, drame, prijevodi (psalama, pjesama raznih pjesnika itd.) eseji, članci i slično. Ispunja svake godine dobar dio kalendara »Gradišće« svojim prilozima. Iz duhovne literature (osim prijevoda psalama) napisao je 4 pozamašna sveska kraćih životopisa svetaca, slijedeći dan po dan kalendarsku godinu. Tako je kao redovnik-benediktinac i svećenik, marljivi djelatnik u dušobrižništvu i odgoju mladih svećenika, proslijedio kontinuitet povijesnog spisateljskog lanca, davno započetog od gradišćanskih farnika-župnika (i školnika = učitelja!), s namjerom da se sačuva i vjera i narodnost i jezik i običaji i kultura odseljenog pred 450 g. hrvatskog puka u Gradišće (u Austriju).

A. Blazović je darovit pjesnik. On je to osobito iskazao svojom obilnom zbirkom *»Rosa i dim«* (Trajštof 1977, str. 161, vel. format). Osim umjetničkog elementa, kod njega se trajno susreće i nacionalni osjećaj-sadržaj, želja održati svoje sunarodnjake u ljubavi prema svemu svome: rodu, krvi, vjeri, jeziku, nasljeđu starine, u jednu riječ sve što je urođeno hrvatsko. Tako u spomenutoj zbirci prvi rukovet (ciklus) nosi naslov *»Čežnja za domovinom«* (15 pjesama). U njemu sokoli, plače, potiče, nada se, bodri, nastoji graditi budućnost.

Najnovija zbirka pjesama Augustina Blazovića nosi značajan naslov »S LICEM PREMA NARODU« (Željezno 1987, str. 100, izd. Hrvatskog štamparskog društva, knj. LXI). Evo što u uvodu pjesnik piše:

»Tema ove zbirke većinom jednostavnih pjesam je borba za narodni opstanak Gradišćanskih Hrvatov. A to možda jače opravdava njihovo tiskanje, nego li književna vridnost, (ku nekako i sam u pitanje stavljam).

U minulom desetljeću rasla je u meni briga za budućnost našega naroda u Gradišću. Hrvatski jezik njeguje se premalo u školi, a napusti se i u mnogoj hrvatskoj obitelji. Još i ono oduševljenje ko se novije javlja kod nekih naših mladih, ili oživljenje naših pozornic, zaliju pesimisti tom sumnjom, nije li to možda poslidnji uzdah prije konca?

Protiv toga pesimizma boru se strastveno ove pjesme lutajući med

dvojbom i borbom i ufanjem i nadom. Zato su one i naminjene u prvom redu našemu običnomu hrvatskomu narodu u Gradišću...

Neka ove pjesme »S licem prema narodu« uzbudu, uzdrmaju naš narod u Gradišću, da se ne utopi u pesimizmu. Neka se one kao strastven krik iz teške, bolne, dramatične situacije čuju i izvan granic Gradišća.« (str. 5)

Nakon uvoda slijedi prolog-pjesma *»Namjera«*, gdje pjesnik otvoreno kaže:

Nisam iskao za vas
Biserje riči i slik.
Samo od skrbi za narod
ranjeno srce otvaram
da u borbi za ufanje
dvojbe nadvladam
i jačam vašu narodnu svist.
(.....)
Ne morem
očima zažmiriti
da ne vidim
ne spoznam
potresnu stvarnost.
(7)

U istoimenoj pjesmi, kao što je i naslov zbirke, on se jednako, bez ustručavanja izražava:

Od sela do sela
od hiže do hiže
zbudjati jačati
narodnu svist

Širiti ljubav
k jeziku svomu
glasiti novoga proljeća
veselu vist
(12)

I tako se od pjesme do pjesme nižu pjesnikovi vapaji, pozivi, zaklinjanja:

Narode
daj račun o sebi
živiš li još?
(Narod)
Ne umiraj
u dičji vrtići
u prazni škola i crikva
u zarušeni hiža
(.....)
Napuni zipke
dičje vrtiće
škole i crikve

Ah dojadi mladost
dojadi budućnost
dojadi život
(Naša budućnost)

Hodamo, hodamo
iz križnog puta
iz narodne Golgote
u pravi Vazam!
(Muži)

U ovom ciklusu je vrlo ganutljiva pjesma *»Jezik«*, koja završava:

Na moje oči
pod moje obrve
ne vrzite zlata
ne vrzite srebra
i nijedne kovine
samo tih šapat
molitve moga jezika
drag si mi
slast si mi
jezik
(14)

Pretposljednja pjesma prvoga rukoveta naslovljena je *»Od svojega dražega nij«*. Tu pjesnik vapi:

Sunce rastali
snig i led
rastali srca
Hrvatom svim
da budu znali
čuvati
cijeniti
ljubiti svoje

Od svojega
dražega nij
(21)

Jeremijskom snagom zaključuje Blazović prvi ciklus, upravljen svom narodu:

No zač ne cijeniš
onoga ča imaš?
Zač u svojoj
rođenoj i nerođenoj
dici umiraš?
(Narodu)

Istim bolom i smućenošću srca odiše i drugi ciklus »Bit ili ne bit.«

Biti ili ne bit
to je pitanje
bitno pitanje
za nas Hrvate
danas
(.....)
Bit ili ne bit
odvisi u prvom redu
i skoro jedino
od nas
(26)

Pjesnik zna da je njegovo poslanje teško. To izražava jezgrovito u jednoj kratkoj pjesmi pod naslovom *»Prorok«:*

Proroče jalni
strašna je
sudbina tvoja.

Gluhim govorit
slijepim oči otvarat
ukočene zdizat
i ganut na put
(.....)
(28)

Ogledalo njegova suosjećanja za svoj narod izvire iz neobično dirljive pjesme *»Kad jedan Hrvat umira«.*

Kad jedan Hrvat umira
s njim umiram i ja

Kad jedna hrvatska obitelj
prestane govorit hrvatski
s njom zanimim i ja

Kad po ulica u naši seli
već ne čujem svoga jezika
mislim da sam postao stranac

Tuđa mi je postala
gruda domaća...
Kade ću iskati dom?
(31)

I tako se nižu pjesme tužaljke, namočene sjetom, bolju, gorčinom, čemerom, željom za boljom budućnošću.

Rušu se hiže
trava raste po dvori
crikve su prazne
škole su puste
a dica?
dica su nima
(Dica su nima)

Prorok, koji pozivlje na obnovu, ne bi bio pravi prorok, kad ne bi budio nadu. Tako i Blazović dovikuje svojoj braći Gradišćancima:

Znaj da bez ufanja
živiti nije moguće.
(Jesenske dvojbe)

Ta misao potpuno vlada ciklusom *»Novih cimbalov sedam«*

Zapjevaj, zasviraj
pjesmu, melodiju
novoga dana.
(Prvi cimbal)
Kraj od samoumorstva i smrti
u novu budućnost,
u novi život.
(Drugi cimbal)
Sviraj tihije,
sviraj glasnije,
sviraj za novo
pokoljenje hrvatsko.
(Peti cimbal)
Ah, ne!
Zora ne smi biti
bez nade!
(.....)
Čeka budućnost.
Ovdje je dan za novi početak!
(Šesti cimbal)

Isto raspoloženje odjekuje i u pjesmama pod naslovom *»Pomozimo si sami.«*

Za sutra
u zdravom i jakom
ufanju živi.
(Živi!)

Skoči na noge
za svoje se bori
sviraj i pleši
da si živ reci
odbijaj sve laži
ljubi svoj život
ljubi svoj narod
ljubi svoj rod
(Skok s odra)

Narode
živit ćeš
ako živiti
hoćeš ti sam.
(Živit ćeš)

Oj, rasti, oj rasti
ti mila rič naša
ti slasna rič naša
hrvatska!
(Ljubite našu rič)

Završava emfazom:

Žilavim ufanjem
vjerujem
vjerovat hoću
u novi Vazam
(Othajdjajte dvojbe!)

Nakon brojnih tužaljka, pobudnica Blazović prelazi u posebnom rukovetu *(»Ne zivan u pupak svoj«)* oštroj kritici suvremene stvarnosti, nedosljednosti, praznina u svijetu.

Iako pjesnik nigdje ne napušta osnovni sadržaj proročke uloge, ipak u ciklusu *»Pjesma«* piri vidljivi poetski povjetarac. Tu je dah pjesničkog najjači, još izrazitiji negoli u »sedam novih cimbala«. U njima je Blazović otkrio da još nisu presahli izvori nadahnuća i pjesničkog pravog izričaja. Osobito odskače pjesma *»Adagio«*, koja u završnici diše posebnom ljepotom:

Gusle — glazbala
slavoj i cvijeće
isto mi poju

živit je lipo
živit je divno
svirat na gusla
u rosi cvijeća
okupati lica
med suzami posmihom
ljubiti ljude
ljubiti svit.
(94)

Na kraju zbirke je i nekoliko *»Haiku-pjesmica i iskrica«* i završna *»Poslidnja rič«*, u kojoj pjesnik sokoli da se ta rič reče roditeljima, djeci i:

reci
još
jednu
rič
onda
zašuti
u šutnji
najdi
svoj mir.
(101)

Nema sumnje, malo je naći sličnih zbirka pjesama. Ona je uistinu svjedočanstvo dubinskog rodoljuba, ljubavi svog naroda, njegova jezika, povijesti. Ujedno i beskrajne tuge za nestankom u magli današnjice, zaborava sebe. Proročki zov na osviještenje, novi život, novu budućnost.

Razumljivo je da je teško u ovoj vrsti pjesničkog jadovanja i dozivanja, doseći i umjetničke domete. Ipak je Augustinu Blazoviću pošlo za rukom da u dva ciklusa dosegne i izbrusi pjesničku riječ.

Zbirku je ukrasio drvorezima u ručnom tisku Tome Rešetarića.

Mirko Validžić

»SLAVENSKE ZIME« ZA PROLJEĆE SVIJETA

IVAN TOLJ: SLAVENSKE ZIME, »IROS«, Zagreb, 1987, p. 64 (19 X 14)
Recenzenti: Predrag Matvejević i Ivan Cesar
Likovna oprema: Ante Lešić
Naklada 1000 primjeraka

Bez i minimalne reklame izdavača (koji se upravo našao pred rasapom), jedna je knjiga pronašla put do čitatelja i izbila u prvi plan, ne samo ovogodišnje, »Slavenske zime«. Pjesnik se, što je također neobično, nakon izlaska knjige povukao u osamu, ili, što je možda točnije, nastavio živjeti kao da se ništa nije dogodilo, radeći na nekom novom rukopisu. Izdavač je stavio knjigu na tržište u ljetnim mjesecima, što dovoljno govori o tretmanu jednog pjesničkog djela »kao robe«. Očito, takva je sudbina pisaca svrstanih nekuda izvan, ili onih koji jezde samotno sa svojom zvijezdom na svodu.

Ivan Tolj (rođen 17. siječnja 1954. g. u Hercegovini) objavio je do sada tri knjige stihova, a koje su naišle na zapažen prijem kritike i publike. Po godinama života pripada generaciji koju smatraju mladom, premda ova podjela nema za umjetnost nikakove koristi. Radi sagledavanja tzv. korpusa nacionalne književnosti neophodne su određene koordinate, ali ne i izbe za svrstavanje pjesnika prema svjetonazorskim, povijesnim, dobnim, stilskim, ili nekim drugim »opredjeljenjima«. Te izbe se pretvaraju u ladice na radnim stolovima pisaca književnih povijesti, književnih teoretičara i kritičara, u kojima čame književna djela nemoćna da izbore pravo na slobodne prostore. Moramo se složiti s mudrim stavom Miroslava Krleže koji o tome piše: »U umjetnosti je od početka bilo raznih smjerova u ukusu i razilaženja u pitanju oblika i formalnog (pomodnog) rješavanja u savladavanju tvari. Od Dantea do Puškina i Jesenjina, uvijek je u raznim vremenima i prilikama bilo umjetnički pomodnog. U tim bezbrojnim varijantama ukusa i mode, pogleda na svijet, programa, uvjerenja i temperamenata, nikada nije od važnosti po vrijednost jednog pjesničkog djela, da li je kao voštana lutka opremljeno po pravilima ukusa posljednje mode, već to, izbija li iz njega njegova vlastita, unutarnja, sugestivna snaga nepatvorenog, prvotnog iskrenog doživljaja. Jer umjetničko stvaranje nije i ne treba da bude imitacija niti vještačko igranje izražavanjem već postignutih izraza, nego izražavanje još neizraženih dojmova, dakle, gledanje, a ne oponašanje gledanja i ponavljanje već viđenog. U raznim književnostima i književnim razdobljima uvijek je bilo mnogostranih i međusobnih utjecaja u prostoru i vremenu, ali nije i ne može biti važno kod izricanja suda o jednom talentu, da li se pojavio u sjeni ili svjetlosti ovog ili onog pomodnog književnog smjera, nego to, da li je samostalna ličnost i ukoliko se ta njegova lična, prirođena, unutarnja izvorna vidovitost odvaja od vremena, od mode ili od ukusa do one prodorne sugestivnosti, koja se već nekoliko hiljada godina zove: pjesničkom snagom.«[1]

II

Toljeva zbirka prisiljava nas da mijenjamo neke od ustaljenih tzv. kutova gledanja na pjesnički »razvoj«. On je razbio podijelu na stare i mlade, na tradicionaliste i avangardiste, realiste i nadrealiste, kolektiviste i individualiste, transcedentaliste i dijamatovce.

Tolj je mudrim pjesničkim tkanjem, jednim do savršenstva izvedenim misaonim postupkom, nadišao sve podjele. Izdigao se, stavivši na pijedestal, nje dostojan, snagu pjesničke misli, Riječ kao demijurg ljepote poetskog Čina, kao Svjetlonošu ljudima koji lutaju u potrazi za Smislom. Umjetnički čin transcendira pojavnosti. On teži i smjera jedinstvu s Ljepotom i Dobrotom.

Tolj je prorok religije koju nazivamo Poezija. Njegova objava je univerzalna i nadosobna. Ona je sjaj koji obasjava pojedince i kolektive, proizvodeći na razini njihovog podsvjesnog, prepoznatljive slike, sadržaje i poticaje. Zbog toga pjesnik polazi od Sebe-Čovjeka u Vremenu i tzv. Povijesti, gdje biva osuđen na ukorijenjivanje iz kojeg izrastaju vrijednosti nazvane: kolektivna memorija, zajedničko duhovno ishodište, arhetipsko jedinstvo. Objava, historijska svijest, tradicija, kultura, civilizacija i vječito traženje Smisla, nazvanog

Sreća, Harmonija, Sklad...

Filozofija, kao majka znanosti, ne može objasniti sve te složene činjenice i interakcije, taj ljudski krik do zvijezda i kolektivno sudaranje na tajnovitim stazama postojanja. Umjesto nje govori poezija. To želim naglasiti.

III

Ivan Tolj je nadišao i svoju etničku pripadnost, premda je ukorijenjen u kolektivnu memoriju svoje etnije. To znači da nije samo hrvatski pjesnik. On je član poetske galaktičke zajednice u kojoj predstavlja jedan mali narod. Tolj je integrirao u svojim stihovima sve smjerove i vrednote što se iznjedriše iz pjesništva toga naroda. Mislim da se do danas nije ostvario sličan uspjeh bilo kojeg od naših velikana riječi. Možda je Šop jedini boravio u Svemiru, ali se potom uvijek predugo zadržavao u zemaljskoj karanteni.

U Toljevom stvaralaštvu nalazimo helensku širinu. On je slobodan Tragač za novim vrijednostima, Kreator samozatajan pred veličinom vlastitog cilja.

Nije preporučljivo odveć veličati jedno djelo, jer to izaziva sumnju i zavist. Međutim, mislim da prešućivati vlastito ushićenje i uvjerenost u vrijednost jednog djela, samo zbog straha od nestabilnosti vrijednosnih sudova, također nije mudro, a ni pošteno. Uostalom, pogledajmo što o »Slavenskim zimama« misle vodeća pera naše književne kritike:

Ivan Cesar: *»Toljeve pjesme su čiste i lijepe; izgrađene krajnje estetskim zanosom pred golemim prostranstvom u kojega je uronjen čovjek, stvor i stvoritelj — pjesnik. U svemu tome vidi značenje neke duboke, tako rijetke u današnjem pjesništvu, a jedino ljudske — etičnosti.«*[2]

Saša Vereš: *»... Tolj je sav kremenit, u grču, tragičan, rođeni slikar i sugestivni svjedok nekih srazova, jednostavno poeta sabranosti, ozbiljnosti i nekih epskih sazvučja. Ali i nešto više od toga, kreator koji će lako, po nekoj svojoj osobnoj mjeri, prekrojiti, preoblikovati, ispraviti tamo gdje mu to ne štima neki krivi svijet. (...) Tolj mi otkriva neke svježe ožiljke, jedno drugo ozračje i posve drugi proplamsaj.«*[3]

Neven Jurica: *»Naposljetku, valja reći da po duhovnoj vertikali svoje poruke, tematski jasnoj i zreloj internacionalnoj širini i ćutu nacionalnog dostojanstva, točnom intuiranju problema suvremene poezije i moderne duhovnosti, po sugestivnosti izraza, plemenitosti i odvažnosti vizije, »Slavenske zime« jesu putokazna knjiga aktualnoga hrvatskog pjevanja, ujedno jedna od najdojmljivijih poslijeratnih zbirki u nas.«*[4]

Od Tolja se može mnogo naučiti, kao na primjer sljedeće:

— kako se s poštovanjem odnositi prema tradiciji, ali joj se ne podložiti;
— kako se izdići iznad okvira datog prostora, ali ga se ne i odreći;
— što je to poetska ekonomija i kako je ostvariti;
— što je to poetska misaonost i kako izbjeći da ne prijeđe u filozofičnost.

IV

Zbirka »Slavenske zime« ima pet ciklusa. To su: »Razgovor s dušom«, »Šesta zasjeda«, »Hrvatska priča«, »Pod hrastom« i »Slavenske zime. »Ciklusima prethodi pjesma »Riječi moja budi široka« koja zaslužuje poseban osvrt. To je himna Svijetu što ga pjesnik naziva imenom svoje zemlje. Po mnogo čemu je jedinstvena u našoj sveukupnoj poeziji. To je pjesma — smjernica za pjevanje u kojemu narodno ime neće biti proizvod straha i put u pakao depresije, a niti ideologizirani termin iz rekvizitarija skučene svijesti. Ova pjesma može imati iste dosege u Poljskoj, Irskoj ili Kini.

Riječi moja budi široka. Jer, kad kažem: zemlja, kamen, rijeka, more... Kad napišem povijest, jauk, patnja, izdaja, vjernost... Kad mislim, kad pišem i kada govorim Hrvatska pomislim odmah da istočno, zapadno, sjeverno ili južno od nje isto tako šumi neko more. Teku neke rijeke. Traje neka domovina i bilježi se vrijeme svekoliko od slave, poraza i izdaje.

Prvi ciklus, pod znakovitim naslovom »Razgovor s dušom« sadrži 33 pjesme. To je »fini lirski solilokvij s ponešto suzdržanim, utihnutim mističnim zanosom za religioznim svjetlom i nevinošću.«[4]

Želio bih da se pojam mistik ne poistovjeti s pojmom mistifikator. Citirati ću jednog znalca labirinta ljudske duše koji kaže da se »u tamne dubine mistike ... treba dugotrajno i mukotrpno penjati, i očigledno je da to samo rijetko obdarenim pojedincima uspijeva. Mistici su rijetki.« (5; 10.)

Upozorio bih na jednu zanimljivost u Toljevoj knjizi: to je odnos prema brojevima, očito inspiriran jungovskim saznanjima.

Prvi ciklus ima 33 pjesme. Toliko je godina autoru, što može učiniti uobičajenim ovaj broj. Međutim, Krist je također završio svoj nauk i život s toliko godina. Brojevi imaju svoje arhetipsko značenje.

Tolj, očito, poznaje pitagorejsku filozofiju i učenje Kabale. Vrlo često služi se brojevima 3, 6, 7, 3 + 3 i 6 + 6 + 6.

Naslov drugog ciklusa »Šesta zasjeda« ima uporište u Kristovom životu, ali, čini se i u značenju broja šest. U pjesmi istoga naslova nalaze se zanimljivi stihovi:

Bilo je to u klancu što siječe
šest brda šestoga šestog podvečer.

Uočljiva je sličnost ovdje postavljenog brojčanog odnosa sa sadržajem »Otkrivenja«:

»Tko je prodoran, neka odgoneta značenje broja Zvijeri. *To je, uistinu, broj čovjeka: njegov je broj šeststo šezdeset i šest.«*[6]

Na nekoliko pjesama pokazati ću učestalost broja tri u Toljevom rekvizitariju:

Trećega dana po uhićenju
čula se već glasnija priča:
ima tu nešto! A četvrtog,
petog i šestog dana još
glasnije: ima, ima tu nešto!

Iz pjesme: Kako to biva

A onda je pogrebna povorka:
ja umrli,
ja grobar,
ja molitelj,
postajala oživljeno sada:
vjenčanje s mrakom.

Iz pjesme br. 6 u prvom ciklusu

Taj nerazumljivi,
taj neshvatljivi,
neuhvatljivi hihot
kada udarci padaju
u prazno.

Iz pjesme br. 12 u prvom ciklusu.

Nagnuća nad stolom.
Nad riječima bez odjeka.
Nad svijećom koja bi
htjela nadvladati tminu.

Iz pjesme br. 13 prvog ciklusa.

Oni će sigurno doći:
iznenadnije,
silnije,
pogubnije.

Iz pjesme br. 24 prvog ciklusa.

Naglasili smo Toljevu mudrost i misaonost. Uostalom, završni stih jedne njegove pjesme glasi:

»Ali silaženju nikad kraja.«

U ovim stihovima nema ničega suvišnog, ničega što nije u strogoj funkciji pjesničkog umijeća. Tolj izbjegava improvizacije.

V

Ukoliko bismo smjeli dio Toljeve knjige omeđiti radi poblježeg određenja, onda je to ciklus »Pod hrastom«, jer ima izvorište u evanđeoskim is-

tinama. I ovdje je pisac mudro nadišao svaku mogućnost rubriciranja. Otišao je korak dalje od Nikole Šopa, a dva koraka od najvećih pjesnika kršćanske inspiracije u nas, Ante Jakšića i Anke Petričević. Nije, naime dopustio da ga zarobi tema, odnosno da teologizira poetsku misao, kao što nije dopustio ni da se filozofičnost nametne kao gornja premisa složene poetske misli. I pored toga, pjesme »Pod hrastom« i »Tvoja Golgota« ulaze u najviši domet poezije kršćanskog nadahnuća.

Na kraju, kažimo da knjiga »Slavenske zime« zahtijeva i drugačija iščitavanja. Njen će značaj tek tada doći do izražaja. U svakom slučaju, hrvatska je književnost dobila djelo koje otvara novu stranicu u razvoju nacionalnog pjesništva, djelo koje sažima sve vrijedno u poeziji mediteranske i slavenske baštine, djelo koje korespondira sa svijetom i njemu se obraća.

Đuro Vidmarović

Literatura:

1. Miroslav Krleža: O Kranjčevićevoj lirici, predgovor Izabranih pjesama Silvija Strahimira Kranjčevića, Sarajevo 1976.
2. Ivan Cesar: Liturgija riječi. Ivan Tolj, »Slavenske zime«, IROS, Zagreb, 1987, 47.
3. Saša Vereš: Iverje. Kolovoške trajnosti, Oko, g. XV, br. 403, Zagreb, 27. kolovoza — 10. rujna 1987, 32.
4. Neven Jurica: Pjesme povijesti i pomirenja. Ivan Tolj: Slavenske zime, IROS, Zagreb, 1987, OKO, g. XV, br. 401, Zagreb, 1987, 20.
5. Vladimir Hećimović: Terapijska zajednica, Zagreb, 1987.
6. Otkrivenje, 13, BIBLIJA, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1976, 1160.

VJESNIK MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE

Slavonska Požega 1986, br. 4-5.
Urednik: Dubravka Sokač-Štimac.

Knjiga ima 222 stranice i mnogo ilustracija. Knjiga sadrži lokalnu povijesnu, arheološku, etnografsku i drugu problematiku u 13 članaka i na kraju »Izvještaj o radu Muzeja Požeške kotline od 1979—1985. godine« (str. 193-219) uključujući i »Bibliografiju radova kustosa Muzeja Požeške kotline od 1979—1985. godine, ukupno 110 naslova. S obzirom na ograničenost prostora zadržat ću se poimenice na tima člancima. Prva dva govore o *Rudini* kod sela Čečavac (Slavonska Požega), a treći govori o Požežaninu D. Lermanu koji je posljednje dane proveo u Kreševu kod Sarajeva. Prvo govorim o *Rudini* iz razloga što sam 28. VIII. 1987. bio na tom terenu, gdje se od 1980. god. vrše arheološka iskapanja na mjestu nekadašnje benediktinske opatije, koja je na početku 16. st. dolaskom Turaka srušena.

Dubravka Sokač-Štimac napisala je u ovoj knjizi rad *»Prvi rezultati arheoloških iskapanja na Rudini u Požeškoj kotlini«* (str. 5-32). Rad je dokumentiran s fotosima i s pet tabela crteža arheoloških nalaza.

Nada Klaić je napisala *»Ecclesia seu monasterium sancti Michaelis de Rudina«* (str. 33-59). Tu govori o počecima te opatije.

U Šematizmu Kat. crkve u Jugoslaviji — 1974, na str. 83, pod *»Župa Požeški Brestovac«* čitamo: *»Benedikatinska opatija* (1279—1534) *u Rudini pod Psunjem.«* Pišući ovaj prikaz, imao sam u rukama brošuru *»Rudina — arheološka istraživanja 1986«* kao vodič (katalog) kroz izložbu navedenog Muzeja u siječnju 1987.

Sada nekoliko riječi o tom arheološkom lokalitetu *Rudine*. Veliki je to arheološki areal, imajući u vidu da je dosad iskopan samo dio. Nešto je već i konzervirano, npr. temelji crkve (str. 27). Otkriveni su ljudski skeleti, nakit, romaničke freske itd. Ima predmeta i iz rimskog perioda što upućuje da je tu bila naseljenost još za Rimljana. Među otkrivenim grobovima postoji grob (vjerojatno iz 3. stoljeća) koji ima crtež ribe, što upućuje na prve početke kršćanstva u tom kraju. Među ostalima, nalazimo i nekoliko kamenih konzola, npr. konzola s glavom golobradog muškarca (vidi sliku), konzola s brkatom i bradatom glavom, konzola s motivom presv. Trojstva, konzola s motivom oransa (molitelja s raširenim rukama) itd.

Na ovo bih dodao nekoliko *informacija o Rudini* općenito. Naziv (riječ) Rudina ili Rudine dolazi u mnogim krajevima naše zemlje, ponajviše u istočnim. Korijen ove riječi je u nekadašnjem ilirskom jeziku, kojim su govorili antički Iliri. Nastavak je njihovog jezika današnji albanski. Iliri su se, za prodora seobe naroda na Balkan, povlačili u teže pristupačne krajeve i tako su zadržali svoj jezik, dok su se drugi, većinom na zapadu, romanizirali, kasnije slavenizirali. Ilirski jezik se povlačio, ali su ostale neke riječi kao toponimi npr. Rudina, što u ilirskom, odnosno albanskom jeziku znači: šuma s krčevinom odnosno iskrčena šuma. Naziv Rudina upućuje da je tu bila naseljenost još u predslavensko doba. Od mnogobrojnih lokaliteta odnosno toponima navodim: Rudine na otoku Krku, Rudine kod Kreševa i Bileće itd. Rudine postoje i u Zagrebu, u njegovom sjevernom dijelu, idući od tramvajske stanice Mihaljevac prema Šestinama, postoji ulica Rudine, što dokazuje da je na području Zagreba bila naseljenost još u starom vijeku (odnosno prije dolaska Slavena). Inače Zagreb se relativno kasno javlja u pisasnim dokumentima, tek krajem XI. stoljeća kada je bila osnovana Zagrebačka biskupija 1093/1094, što opet dokazuje da je Zagreb bio tada važan centar jer dobiva biskupiju. Naskoro će Zagreb slaviti 900-obljetnicu svog prvog spomena u dokumentima.

Još ćemo se osvrnuti na članak *»Dragutin Lerman Požežanin (1863—1918)«*, napisala A. S. Lazarević (str. 71-77). Posebno navodim taj članak jer je Lerman posljednje dane svog života proveo u Kreševu gdje će umrijeti i biti pokopan. Za njega sam doznao još prije kada sam pisao svoju diplomsku radnju *»Kreševo — prilog poznavanju starih rudarskih naselja Bosne«* (PM-fakultet, Zagreb, Geografski odjel). Lerman je svojom djelatnosti prešao granice ne samo svoga rodnog kraja nego i Evrope. On se u Belgiji upoznao s *H. M. Stanlyjem*, poznatim istraživačem Afrike, i s njegovom ekspedicijom odlazi u Belgijski Kongo, u tadašnju belgijsku koloniju (danas nezavisnu država Zair). Lerman je proveo tamo u raznim službama uz manje prekide od 1882—1896. Naučio je jezik Bantu Crnaca, a svojom razboritošću i taktičnošću stekao je povjerenje crnačkog stanovništva, te je postao i guvernerom jedne provincije u Sj. Kongu. Radio je na kulturnom i gospodarskom uzdizanju crnačkog stanovništva. Razbolivši se 1896, napušta zauvijek Afriku i vraća se u svoju rodnu Požegu.

Pred prvi svjetski rat napušta Požegu (1913) i nastanjuje se u Kreševu gdje radi na rudarstvu. Otkrio je rudu *barit* (str. 72). Njegov rad bio je blagotvoran za Kreševo iz dva raz-

loga. Prvo, radi rudarskih radova »izbavio« 18 Kreševljaka od odlaska u rat i drugo, Lerman je radnike dobro plaćao, a to je mogao jer je primao mirovinu iz Belgije. On je naš prvi afrički putnik. On se dopisuje s mnogim tadašnjim ličnostima (str. 73).

Lerman je bio i etnograf, koji je proučavao kulturu crnačkih plemena u Africi. On piše dnevnik (1889—1896), ali nije još objavljen i nalazi se u arhivu JAZU u Zagrebu. Postoji još njegovih pisama koja su interesantna za Afriku, ali su i ona ostala u rukopisu. Lerman je Narodnom muzeju u Zagrebu (danas Etnografski muzej) poklonio zbirku predmeta iz Afrike koji predočuju tadašnju afričku tradicionalnu kulturu (vidi sliku str. 209).

Autorica (Lazarević) završava svoj članak s odlomkom iz jednog njegovog pisma, datiran na ušću Konga 30. XI. 1888. Ona daje komentar na ove Lermanove riječi iz kojih se vidi da je Lerman bio humanist koji je zavolio Kongo i njegovo crnačko stanovništvo, da ga je u tom njegovom radu vodila ideja o jednakosti sviju ljudi i ravnopravnosti sviju naroda. Lerman je ove ideje htio prenijeti u srca ljudi svoga požeškog kraja.

Budući da autorica ne navodi literaturu o D. Lermanu, kronološki navodim djela o Lermanu na koja sam naišao u našim periodikama: *»Svijet«* — tjednik, Zagreb 1933, knj. XVI, br. 25, str. 531 pod *»Dragutin Lerman«; Ante Matekalo: Čovjek koji je htio da Kreševo pretvori u Kaliforniju...«*, »Večernja pošta« (dnevnik), Sarajevo 1935, u tri nastavka od 31. X. i 2. i 7. XI. t. g.; *Enciklopedija Jugoslavije* sv. 5. Zagreb 1957, str. 515, pod *D. Lerman: S. A. Suabo: Od istraživača do učenjaka (Povodom 50-god. smrti D. Lermana...), »Večernji list«* (dnevnik), Zagreb 1968, od 7. IX. t. g.;

Branimir Kempf: Požežanin D. Lerman, istraživač Konga (Povodom 105-god. rođenja i 50-god. smrti), »Zagorski kalendar«, Zagreb 1969.

Safet Plakalo: Dragutin Lerman, najveći jugoslavenski istraživač krajem XIX. vijeka, »Oslobođenje« (dnevnik), Sarajevo 1971, u 14 nastavaka od 9-22. VII. 1971. Podatke je autoru dao *Marko Krešić* u *Kreševu* (tada imao 73 godine), jedini tadašnji živući Lermanov rudar. Kada je Lerman umro 12. VII. 1918, na njegov grob krenulo je sve živo bez obzira na vjeroispovijest u znak poštovanja prema njegovoj osobi;

»Fokus« (časopis), Zagreb 1973, br. 5, pod *»Neobjavljeni zapisi D. Lermana iz Konga«*.

O nedostatku opreme knjige

Knjiga je broširana s mekanim previjenim koricama. Na njezinim vanjskim stranicama nalaze se slike. Nedostatak je u tome što se važni podaci o samoj knjizi nalaze upravo na takvim koricama. Na drugoj stranici korica nalaze se imena izdavača, urednika, redakcijskog odbora, laktora korektora, tehničkog urednika i autora crteža. To bi trebalo da bude u samoj knjizi na drugoj str. knjige ili na 4. str. knjige, jer tamo ima dosta mjesta.

Uporabom knjige takve korice se istroše i otpadnu te se tako izgube odnosni podaci. Kod uveza se rijetko tko sjeti da ove podatke nalijepi na unutrašnjost novih tvrdih korica. To jednako vrijedi i za opis slika na tim koricama.

Knjiga ima ne samo popularni značaj nego i znanstveni zbog dokumentacije, pa će svakom tko bude proučavao Požešku kotlinu korisno poslužiti.

(V.D.)

Izložbe

»NA SVITU PRVA IZLOŽBA O TAMBURA«

Moj posjet Gradišću (Burgenlandu) u Austriji ostat će mi trajno u sjećanju. Snažan dojam ostavila je na mene izložba tambura o kojoj pišu »Hrvatske novine« iz Željezna (Eisenstadta). Naime, tamo u tim prostorima jugoistočno od Beča, uz madžarsku granicu žive već četiri i pol stoljeća gradišćanski Hrvati koji se kulturom, jezikom i običajima što ih ponesoše iz stare domovine brane od asimilacije. Moderno potrošačko doba naročito pogoduje nemaru za kulturnom i nacionalnom baštinom u redovima mlađih naraštaja. Ta pojava jako žalosti starije kada to opaze kod svojih kćeri i sinova koji nemaju snage ni da ovladaju svojim materinskim jezikom.

Izložbu je organizirao dinamični i zauzeti pregalac na polju hrvatske kulture prof. Robert Sučić. Sreo sam ga upravo na Izložbi tamburica i uvjerio se u njegov žar i oduševljenje kad je tumačio povijest i prikaz izložbe ovog instrumenta na tlu gradišćanskih Hrvata. Tu sam shvatio od kolike je koristi udruživanje u različita kulturna, umjetnička ili sportska društva za očuvanje narodne samobitnosti. Svoju ulogu u tu svrhu, naročito ovdje u Gradišću, izvršava kulturno-umjetničko društvo »Tamburica«, koje putem svoje izložbe pokazuje cijelom svijetu svoj značaj u očuvanju hrvatske svijesti. Zasluge za nastanak i razvoj ovog društva ima prof Klemo (Klement) Visković koji je rodom iz Opuzena. On je diplomirao 1936. g. na Visokoj glazbenoj akademiji u Beču i svoj radni vijek proveo u ovoj hrvatskoj dijaspori te od 1972. živi kao umirovljenik u Beču. Prof. R. Sučić uvodi nas u tajnu ove jedinstvene izložbe u svijetu. Pretpostavlja se da su ovaj instrument sa sobom donijeli preći gradišćanskih Hrvata, a da se vidna glazbena kultura na ovom instrumentu počela razvijati tek u 19. st. Korijeni sežu u naš šokački Osijek (u kojem i danas žive dva velika glazbena talenta: skladatelj Julije Njikoš i interpretator slavonskih pjesama Vera Svoboda) u godinu 1847. u kojoj je Pajo Kolarić utemeljio prvi osječki Tamburaški orkestar, tj. ravno prije 140 godina. Taj je orkestar 1888, dakle, prije 100, godina u Beču na Svjetskoj izložbi prosuo svoje milozvučje i od tada je tamburica postala našim Hrvatima u Gradišću kao narodni instrument.

Tako će domaći sin Slavko Marhold osnovati Tamburaški orkestar u Gradišću, u mjestu Pajngrtu 1923. godine. Upravo ovu grupu uvježbavao je glasoviti naš Klemo Visković bez čijeg imena ne bi se mogla zamisliti ova izložba. On je kao »otac« otvorio ovu izložbu u Klimpuhu pod naslovom »Tamburica u Gradišću — od početka do danas«.

Postavljanje izložbe podupro je svojim predavanjem i poznati glazbenik iz stare domovine Julije Njikoš iz Osijeka, jer su dijelovi njegova istraživačkog rada upotrijebljeni i za ovu izložbu, po kojem je Pajo Kolarić utemeljitelj prvog tamburaškog orkestra u svijetu. Njikoš je protumačio i nastanak tambure kao glazbenog instrumenta, o čemu on inače sprema i monografiju. Da je tambura postala veliki činilac u očuvanju narodnog duha u kulturi gradišćanskih Hrvata, najbolje svjedoči mnoštvo izloženih plakata, diploma, crteža, novinskih izrezaka i likovnih priloga koji ilustriraju povijest i važnost ovog instrumenta. Želja je organizatora da ova izložba preraste u stalnu postavu,

tako da pokaže kako se tamburica nametnula i potisnula frulu i bubanj te postala narodnim instrumentom u ovoj hrvatskoj dijaspori. To nam kazuje i činjenica da na tlu Gradišća danas djeluje dvadeset tamburaških grupa. To je naglasio, prilikom otvaranja ove izložbe, gradonačelnik Joško Dragšić.

Marinko Goranić

Vijesti

8. XI. 1987. umro je u Sarajevu hrvatski književnik i naš suradnik prof. *Alija Nametak*. 13. XII. 1987. objavio je nekrolog o njemu »Glas Koncila«, pod naslovom »Dobri Bošnjanin«.

* * *

12. XII. 1987. primio je gradišćanski biskup dr. *Štefan Laszlo* počasni doktorat KBF-a u Zagrebu. Prije toga dodijelio mu je »zlatni doktorat« Katolički bogoslovni fakultet u Beču.

* * *

»Glas Koncila« od 6. XII. 1987. donosi članak *Jakova Matića* prigodom 20. obljetnice smrti našega dugogodišnjeg urednika dr. *Josipa Andrića* pod naslovom »Jeronimski vitez«.

* * *

25. i 26. XI. 1987. proslavila je *»Vrhbosna«* u Sarajevu 100. obljetnicu početka izlaženja.

* * *

U »Oku« od 3. XII. 1987. piše *Božidar Petrač* o izboru svjetske poezije »Pjesničke konfrontacije« *Otta Františeka Bablera*.

* * *

Početkom prosinca 1987. gradišćanski književnik *Ferdo Sinković* proslavio je 30. obljetnicu svojeg dolaska u Pinkovac za župnika.

* * *

Luka Vincetić piše u »Oku« od 17. XII. 1987. prigodom 100. godišnjice rođenja dr. *Ljubomira Marakovića* članak pod naslovom »Baština bez baštinika«. Zamjera što je održana tom prigodom samo jedna tribina (u HKD-u) a ne simpozij (koji je on na toj tribini predlagao).

* * *

»Zvona«, br. 12/87, donose članak povodom 25. obljetnice smrti prof. *Petra Grgeca* uz prigodno »Sjećanje« gl. urednika *A. Sironića*.

* * *

L'Osservatore Romano od 19. XII. 1987. objavljuje članak *F. L. Galatija* o pjesniku *Johnu Miltonu* pod naslovom »L'inno all' Incarnazione«.

* * *

Mariavittoria Majer piše u časopisu »Famiglia cristiana« o pjesniku *Umbertu Sabi* članak pod naslovom »La fede difficile«.

* * *

Predsjednik SR Njemačke *Richard von Weizsäcker* primio je krajem prošle godine nagradu *Romana Guardinija*.

* * *

Prof. dr. *Vojmil Rabadan*, ugledan i svestran javni kulturni djelatnik, dugogodišnji član našeg Društva, pisac njegovih knjiga i suradnik »Marulića« i »Danice« (umro u Zagrebu 5. siječnja o. g.), pokopan je 11. siječnja na Mirogoju, uz prisutnost brojnih prijatelja, znanaca i štovatelja. Sprovodne obrede vodio je biskup Đuro Kokša. On se i govorom oprostio od pokojnika. Pred mrtvačnicom govorili su još muzikolog prof. dr. Lovro Županović i glumac Tomica Milanovski, voditelj Teatra »Žar-ptica«, kojemu je dr. Rabadan bio suosnivač i kućni autor i u kojem je režirao mnoge predstave. Nad grobom slovo je održao o. Ljudevit Maračić, urednik »Veritasa«; u tom je vjerskom časopisu dr. Rabadan marno surađivao četiri posljednje godine svoga života. Nakon sprovoda u mirogojskoj je crkvi biskup Kokša (uz koncelebraciju dvojice svećenika) služio zadušnicu. Pod misom je o. Valentin Pozajić evocirao lik dr. Rabadana vjernika i pisca dramskih tekstova s religioznom tematikom te prikazao njegov nesebičan i požrtvovan rad na spremanju predstava u Dječačkom sjemeništu i kod sestara milosrdnica. U ovom broju »Marulića« donosimo i nekrolog zaslužnom pokojniku. Nekrologe su donijela i ostala javna glasila, npr. »Vjesnik« od 12. siječnja (iz pera Inoslava Bešker) i »Glas Koncila« od 17. siječnja (iz pera Radovana Grgeca).

* * *

U utorak 29. prosinca 1987. izveden je na I. programu Radio-Zagreba, u skraćenoj verziji, »Mor« *Đure Sudete*.

* * *

U Zagrebu je 11. XII. u 56. godini života preminula sveučilišni profesor, pisac školskih udžbenika iz kemije i autor »Poljičke poeme«, *dr. Branka Mihanović*, supruga književnog kritičara i književnika *Nedjeljka Mihanovića* i majka orguljašice *Hrvojke Mihanović*. Pokopana je u Sitnu Donjem u Poljicima, u rodnom mjestu svoga supruga. Kršćanski je odgojena, strpljivo je dugu i tešku bolest podnosila i s vjerom u uskrsnuće umrla. (PZB)

* * *

L'Osservatore Romano od 12. XII. 1987. donosi članak *M. L. Paradisija* o pjesniku *Coventry Patmoreu* pod naslovom »Un poeta cattolico«.

* * *

»Etudes«, br. 10/87, donose prikaz knjige *Jože Javoršeka* »La Mémoire dangereuse« iz pera *Jeana Mambrina*.

* * *

Časopis »Nuova umanità«, br. 52—53/87, donosi članak *Giannija Maritatija* o religioznosti *Luigija Pirandella*.

* * *

»Studio« od 6. XI. 1987. piše o filmu »Ubiti svećenika«, u kojemu svećenika *Popieluszka* glumi *Cristophe Lambert*.

* * *

Kardinal *Raul Silva Henriquez*, nadbiskup Santiaga, primio je nagradu španjolskog »Udruženja ujedinjenih naroda« za mir.

* * *

Prigodom 200. obljetnice smrti *Ruđera Boškovića* održan je simpozij na Sorboni u Parizu i u Zagrebu (11—13. XII. 1987) u organizaciji FTI-a.

* * *

»La Croix« od 29. X. 1987. donosi članak biskupa *Josepha Roziera* pod naslovom »*P. Bruckberger* au secours de Mgr *Lefebvre*«.

* * *

Stanley Kramer najavio je snimanje filma o *Lechu Walesi*.

* * *

»Etudes«, br. 11/87, donosi članak *Pierre-Roberta Leclercqa* o *Heinrichu Böllu* (Témoin d'une génération perdue).

* * *

»Pravoslavlje« od 1. XI. 1987. objavljuje članak *Vladana Popovića* »Crkva i materijalizam«.

* * *

Pripovijetku *Ante Bačića Fratrića* »*Susret*«, *objavljenu u* »*Maruliću*« 5/86, objavila je sada i koparska »Fontana« (br. 5—6/87) i novogorička »Primorska srečanja«, br. 76—77/87, u Slovenskom prijevodu.

* * *

U Virovitici je Gradska glazba uz sudjelovanje lokalnog pjevačkog zbora i tamburaškog orkestra HPD »Rodoljub« priredila 28. XII. 1987. novogodišnji koncert. Dirigenti su bili: *A. Zalar*, *R. Halupa* i *D. Kosanović* Gradska glazba bilježi o. g. 105. obljetnicu postojanja (osnovana 1883). (V.D.)

* * *

U Splitu je sredinom kolovoza prilikom obnove crkvice sv. Jere na Marjanu vraćen kip sv. Jere na ulaz u dvorište. Kip se pripisuje Nikoli Firentincu. Obnovu su omogućili SIZ za kulturu, Društvo za zaštitu Marijana i građani svojim prilozima. (D)

* * *

Sredinom listopada u Kninu je održan simpozij o arheološkim istraživanjima Knina i kninske krajine u povodu 100. obljetnice Kninskog starinarskog društva. Među ostalima u kninskoj crkvi sv. Barbare otkriveno je poprsje fra *Luje Maruna*, arheologa-amatera, koji je osnovao to društvo. (D)

* * *

30. IX. 1987. župa sv. Jeronima u Zagrebu proslavila je 50. obljetnicu postojanja. Jubilarno slavlje predvodio je kardinal *F. Kuharić*. U Zagrebu su također u 1987. proslavile isti jubilej još tri župe: sv. Josipa i bl. Marka Križevčanina (obje na Trešnjevci) te župa sv. Obitelji. (D)

* * *

Hrvatsko pjevačko društvo »*Petar Zrinski*« u Vrbovcu (kod Zagreba) proslavilo je u 1987. godini 75. obljetnicu svoga rada. (D)

* * *

U rujnu prošle godine *R. Pospiš Baldani* nastupila je kao Amneris u Verdijevoj operi »Aidi« koja je izvođena podno piramida u Egiptu kod Kaira. Izvoditelji su imali male mikrofone zbog velikih dimenzija gledališta. (D)

* * *

Bivša *Klasična gimnazija* u Zagrebu počela je početkom školske godine 1987/88. s proslavom 380. obljetnice svoga postojanja. To je ujedno najstarija srednja škola na Balkanu. Danas djeluje kao Obrazovni centar za jezike (Križanićeva ul.), koji u [illegible] planu ima i klasične jezike latinski i grčki. Uz ostalo, održane su dvije prigodne izložbe u Zagrebu o povijesti gimnazije u Hrvatskom pedagoškom društvu i u Sveučilišnoj biblioteci. (D)

* * *

Riječka gimnazija proslavila je krajem studenoga 1987. godine 360. obljetnicu osnivanja prve srednje škole na ovom dijelu Jadrana, koja danas djeluje kao centar za usmjereno obrazovanje. Proslavi su prisustvovali predstavnici DI (gimnaziju su osnovali isusovci) i dekan Bogoslovne škole u Rijeci. (D)

* * *

12. XI. 1987. u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici održano je predavanje pod naslovom »Z mojih bregov« povodom 100. obljetnice rođenja *F. Galovića*. Govorili su *m. Solar*, *Z. Crnković* i *J.Perlaki*. (D)

* * *

U Zagrebu su polovicom studenog 1987. Zagrebačka filharmonija i zbor »I. G. Kovačić« izveli Brahmsov »Njemački requiem« pod vodstvom M. Horvata sa solistima O. Gracelj (sopran) i *J. Kurth* (bariton). Zborove je uvježbao novi mladi dirigent *S. Britvić* koji sada završava muzičku akademiju. (D)

* * *

Krajem studenoga 1987. *Limena glazba* iz Samobora proslavila je 180. obljetnicu svoga rada. (D)

* * *

Opera i Balet Akademskog kazališta iz Kijeva izveli su u gostovanju u Zagrebu u studenom 1987. nekoliko opera, među kojima su i *Taras Buljba* (Lisienko), *Katarina Izmajlova* (Šostaković) i *Boris Godunov* (Musorgski) te nekoliko baleta i koncerata (arija iz opera). (D)

* * *

Zagrebački pijanist *V. Krpan* završio je sredinom studenog 1987. svoju jednomjesečnu turneju po SAD kocertom u New Yorku u dvorani »Dag Hamarskjöld« u zgradi UN. (D)

* * *

Arheološki muzej u Istri (Pula) proslavio je sredinom studenog 1987. svoju 40. obljetnicu. Doduše, *Muzej* je osnovan 1902, ali je u II. svjetskom ratu gotovo prestao raditi, jer su predmeti bili raznijeti te su kasnije poslije rata bili vraćeni (90% inventara). (D)

* * *

U Hrvatskoj katoličkoj misiji u Nürnbergu pod vodstvom salezijanaca *Josipa Ljubića* i *Stjepana Bolkovca* izvela su djeca i odrasli (privremeno zaposleni u SR Njemačkoj) musical DJEČJI VRTIĆ ZA ODRASLE poznatih autora *Krešimira Tičića* i *Marija Nardellija*. Na predstavi je svirao jedan njemački sastav, a bili su prisutni, uz naše radnike, i predstavnici Nürnberga, koji su posebno oduševljeno pozdravili predstavu. (K.T.)

* * *

Početkom prosinca 1987. HNK u Osijeku proslavilo je 80. obljetnicu postojanja. Među ostalima, izvelo je i operu »*Nikola Šubić Zrinski*«, što je bila njegova 300. izvedba. (D)

* * *

11. XII. 1987. u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici održan je razgovor o temi »Živi Pavlinović u povodu 100.

obljetnice njegove smrti te znanstvenog skupa u Podgori (Makarska) od 4—7. XII. 1987.« Govorili su *J. Bratulić, A. Dragičević, I. Runtić, N. Stančić* i *N. Tomasović*. (D)

* * *

Polovicom prosinca 1987. u Zagrebu su Zagrebačka filharmonija i Zbor »I. G. Kovačić« izveli IX. simfoniju i oratorij »Te Deum« *A. Brucknera* pod vodstvom *M. Horvata*. (D)

* * *

11. II. 1988. izvedena je u bazilici Srca Isusova kantata *Borisa Papandopula* u počast *Ruđera Boškovića*. Tekst za kantatu napisao je dr. *Vojmil Rabadan*.

* * *

Prigodom 100. obljetnice rođenja *Georgesa Bernanosa* izašao je u časopisu »Famiglia cristiana« od 9. II. 1988. članak *Piera Bartelinija* pod naslovom »Un vagabondo anticonformista«.

* * *

11. II. 1988. održana je u HKD-u komemoracija za pok. prof. *Antu Jakšića* a 18. II. 1988. komemoracija za pok. dr. *Vojmila Rabadana*, o čemu ćemo opširnije izvijestiti u narednom broju »Marulića«.

* * *

Nekrologe o pok. *Anti Jakšiću*, hrvatskom pjesniku i članu uredništva »Marulića«, donijele su mnoge novine i časopisi u vjerskom i društvenom tisku, Radio Zagreb je na I. programu 2. XII. objavio opširniju informaciju o Jakšićevu životu i djelu. U »Školskim novinama« od 22. XII. pisao je o njemu *Grga Rupčić*, a u »Glasu Koncila« *Tomislav Vuković*. Vijest o smrti donijela je i beogradska štampa. O njegovu pjesničkom djelu pisali su također *Drago Šimundža* u CuS-u, br. 4/87, i *K. Jolić* u »Mariji«, br. 1/88. A. Jakšiću vodio je sprovod biskup *Matiša Zvekanović* u Bačkom Bregu 4. XII. 1987, a na misi zadušnici u crkvi sv. Petra u Zagrebu govorio je o njemu 9. XII. upravitelj HKD-a prof. *Radovan Grgec*. U prostorijama HKD-a bit će u veljači prigodna komemoracija.

* * *

O djelima *Nikole Šopa*, objavljenima u 1987. godini, govorili su 4. XII. 1987. na »Književnom petku« književnici *Branimir Donat, Zvonimir Mrkonjić* i *Tonko Maroević*. U »Mogućnostima«, br. 7—8/87, Šopova supruga Antonija posvetila je pjesniku 15 pjesama.

U istom broju »Mogućnosti« piše o venecijanskoj književnici *Isabelli Teotochi Albrizzi* naš suradnik *Mirko Slade*, o knjizi *Mate Meštrovića* »Nebit i kaos i druga strana« piše *Nedjeljko Mihanović* a o dalmatinskom »toposu« u opusu fra *Ivana Despota* piše *Ivo Runtić*.

* * *

18. XII. 1987. u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici govorili su o nedavno izišloj knjizi »Povijest hrvatske književnosti« *I. Frangeš* (autor), *D. Jelčić* i *M. Tomasović*. (D)

* * *

Sredinom prosinca 1987. zagrebačka *Gradska knjižnica* proslavila je 80. obljetnicu svoga postojanja, a *Radnička biblioteka* »Božidar Adžija« 60. obljetnicu. (D)

* * *

18. XII. 1987. u Zagrebu je *Akademija za likovnu umjetnost* proslavila 80. obljetnicu svoga postojanja. (D)

* * *

Zagrebačko sveučilište podijelilo je 17. XII. 1987. počasni doktorat znanosti *C. C. A. Vosculi*, direktoru-sucu Visokog suda u Amsterdamu. (D)

* * *

18. XII. 1987. Medicinski fakultet u Zagrebu proslavio je 70. obljetnicu postojanja. (D)

* * *

Glipoteka u Zagrebu proslavila je 17. XII. 1987. 50. obljetnicu svoga postojanja. Gliptoteka (grč. glyfo — dubem) nosila je do 1952. g. naziv Gipsoteka. (D)

* * *

Malakološki muzej u Makarskoj (u sklopu tamošnjeg franjevačkog samostana) izdao je 5 tabela slajdova koji prikazuju interesantnije školjke u tom muzeju. Muzej je još prije izdao dva kompleta color-razglednica koje prikazuju vegetaciju Biokova i školjke u tom muzeju. (D)

* * *

Početkom ljeta 1987. u Senju je otvorena izložba sakralnih predmeta nekadašnje senjsko-modruške, odnosno krbavske biskupije. (D)

* * *

U Žminju je krajem kolovoza 1987. u kuli Kaštela *M. Primožić* (Rijeka) priredio izložbu odljevaka starih glagoljskih natpisa i grbova. (D)

ISPRAVAK

Ispričavamo se autorima i čitateljima zbog pogrešaka u br. 6/87. revije »Marulić«. Na str. 786, pod br. 3, ponovo je navedena ista publikacija i pod br. 14, mjesto Bušković treba da stoji *Bošković*. Na str. 746, uz sl. 4, stoji prckarolina, a mora stajati *prekarolina*.

Posebno se ispričavamo za pogreške u *»Bibliografiji«* od kojih donosimo samo neke, koje nam je predočio *Trpimir Macan*. Na str. 809, pod *Macan Trpimir*, članak *Vlasići*, 5-6/1980, 489-504, napisao je *Tomislav Macan*. U popisu članaka *Trpimira Macana* nedostaju članci: — *O nekim časopisima*, 5-6/1980, 521-523. i — *Dubrovačka bilješka*, 4/1984, 521-524. Članak — *Zahvala Konavlima* tiskan je 1982, a ne 1983, kako stoji.

U »Bibliografiji« su još izostali članci i sljedećih autora: *Ketteler, W. E.* — Radnički pokret i njegove težnje u odnosu prema religiji i čudoređu, 3/1984, 293—306. i — Govor na prvoj skupštini..., 4/1986, 485—486.

Lamennais, F. — O poštivanju nedjelje, 3/1981, 245—247.

Baader, F. — O proleterima, 3/1984, 248—250.

Vereš T. — Prisutnost ateizma Karla Marxa, 3/1979, 241—248 i — Savršeno je, 3/1979, 261—263.

Ava Mislan (Stanislava Adamić) — Književnici i farizeji, 4/1982, 307—309.

Apokaliptički, 4/1984, 454. — *Bolje ne govoriti*, 5/1984, 560. te naslov na 793. stranici *Svejedno koliko stara* mora biti: *Svejedno koliko staza*.

Naročito se ispričavamo prof. *Jakovu Ivaštinoviću* zbog nedostatka njegova članka u Sadržaju br. 5/87. *Silazak u autentičnu poeziju*, sa str. 577. i također pogreške u Sadržaju u br. 6/87, str. 825, uz autora J. I.: stoji: Slavlje u gsubotici, mora stajati: *Slavlje u Subotici*.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (56) 1
***Ante Jakšić:** Kad su puti nestali pod snijegom 4
Radovan Grgec: Ante Jakšić (1912—1987) 5
Radovan Grgec: Dr. Vojmil Rabadan (1909—1988) 8
***Ante Jakšić:** Smrt 10
Božidar Petrač: Pjesništvo Ante Jakšića 11
***Ante Jakšić:** Doći 14
Ante Kraljević: Izdaja i kazna 15
***Tomislav Dorotić:** Samo mora ne umiru 21
Mladen Jurčić: Mirni trgovac 22
A. V. Mihičić: Raspelo kroz stoljeća 25
***Ante Jakšić:** Večera 28
Mirko Petravić: »Sve se to odvijalo s mnogo truda i žrtava« (Razgovor sa Zlatom Lanović) 29
Josip Antolović: Marijin lirik 49
Ivan Pederin: Mihovil Pavlinović kao književnik i narodnjački ideolog 52
***Mirko Peti:** Sv. Martin 71
Kuzma Moskatelo: Petar Hektorović 72
V. D.: Univerzijada '87 izmijenila je izgeled Zagreba 77
***Ante Jakšić:** Slikarev odlazak 81
***Željko Voborski:** Smiraj 81
Berard Barčić: Ivo Horvat 83
***Drago Bišćan:** Riječ mati Spasa 86
***T. J. H. Mar:** Povratak u nepovratno 88
Stanko Andrić: Smrtnik kuša razumjeti Boga 92
***Tomislav Maretić:** Stakleno lišće 93

Mišljenja i reagiranja

Tomo Vereš: Zašto se prešućuje katolicizam u Vojvodini i Subotici? . . . 94
Svevlad Slamnig: Kriptonim je najgori vikar 96

Mozaik

Mirko Petravić: Tri nove predstave 99
Siniša Hrestak: Niti dosadno, a niti nemaštovito 101
Siniša Hrestak: Preminula je glazbena plemenitost i stručnost 102
Mirko Validžić: 640 godina novoveškog Svetog Ivana Krstitelja 103

Knjige

T. M.: Siječanjsko štivo 106
Josip Buturac: »Dnevnik« Maksimilijana Vrhovca 112
Mirko Validžić: Žeravičin roman o drugom svjetskom ratu 118
Mirko Validžić: Tužaljke gradišćanskog Jeremije 121
Đuro Vidmarović: »Slavenske zime« za proljeće svijeta 124
(V. D.): Vjesnik Muzeja Požeške kotline 128

Izložbe

Marinko Goranić: »Na svitu prva izložba o tambura« 131

Vijesti

Iz domovine i svijeta 132

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora. — Cijena 1000 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju. — Cijena 1500 dinara.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet: — Cijena 1500 dinara.

BONNET — GRGEC — VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.** — Cijena 1500 dinara.

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.** — Cijena 1500 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Nadanja i iščekivanja.** Prigodna razmišljanja katoličkog laika o zbivanjima u Crkvi — Cijena 1500 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.

BIBLIOTEKA »MALA SCENA«

1. J. MARINOV: **Povijest na pozornici.** Tri drame. — Cijena 2000 dinara.

2. **Uskrsni i drugi duhovni igrokazi.** — Cijena 2000 dinara.

3. **Scenske proslave vjrske.** U povodu 250-god. Marije Bistrice i 450-god. rođenja sv. Vinka Paulskog. — Cijena 2000 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
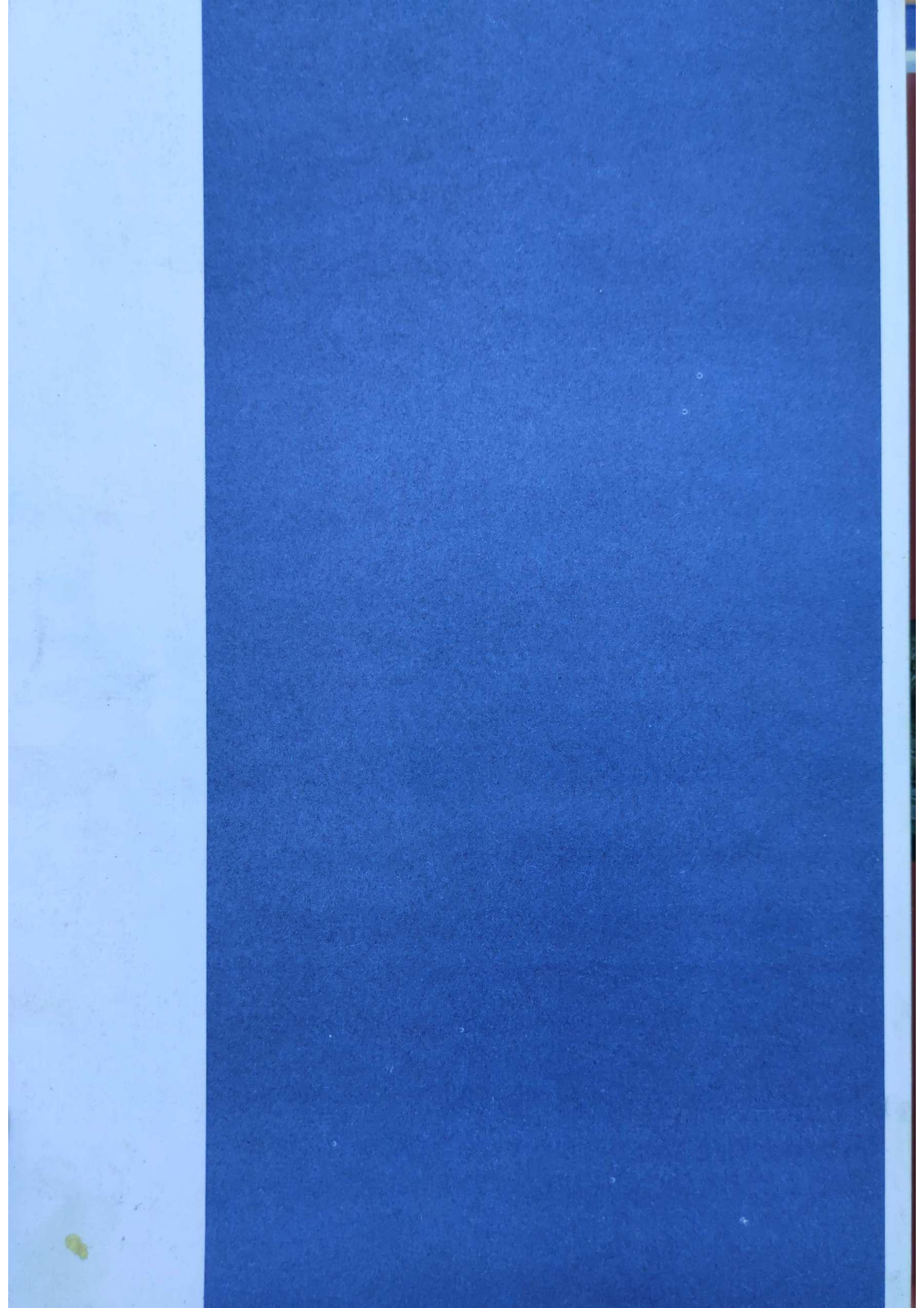
MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec